

Autonómia és önrendelkezés a Balkánon

Szerkesztette
Ördögh Tibor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Autonómia és önrendelkezés a Balkánon
III. Balkán-konferencia

Vákát

Autonómia és önrendelkezés a Balkánon

III. Balkán-konferencia

Szerkesztette

Ördögh Tibor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2021

Szerzők

Csapó Dániel Gábor
Dobos Balázs
Endrődi-Kovács Viktória
Fórizs Gabriella
Horváth László
Kovács Viktória

Lattmann Tamás
Lángné Petruska Szidónia
Lőrinczné Bencze Edit
Pap Tibor
Szabó Zsolt
Ördögh Tibor

Szakmai lektor
Koller Boglárka

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó Iroda
A kiadásért felel: Koltay András rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Szabó Ilse
Korrektor: Kalcsics Ildikó
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátia Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00915_00

ISBN 978-963-531-414-0 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-415-7 (ePDF) | ISBN 978-963-531-416-4 (ePub)

© A szerkesztő, 2021
© A szerzők, 2021
© A kiadó, 2021

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
Lattmann Tamás: Autonómia, önrendelkezéshez való jog, állami szuverenitás a Balkánon – változatlan jogi fogalmak egy változó politikai térben	9
Dobos Balázs: Személyi elvű kulturális autonómiák Közép- és Délkelet-Európában – elmélet és gyakorlat	23
Szabó Zsolt: A nyugat-balkáni államok közjogi kihívásai	45
Lőrinczné Bencze Edit: Európaizáció és feltételeesség: a hágai Nemzetközi Törvényszékkel való teljes körű együttműködés a Nyugat-Balkán posztkonfliktusos államaiban	57
Lángné Petruska Szidónia: Új állam? Modern államférfi? – Hashim Thaçi szerepe Koszovó státuszának alakulásában	75
Csapó Dániel Gábor: Kínai jelenlét Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában	93
Pap Tibor: Montenegró útja az önállósodási referendumtól a kisállamiság koncepciójának országimázzsá szervezéséig	109
Ördögh Tibor: Határtalanul – Határviták a Balkánon	125
Fórizs Gabriella: A korrupció hatása Szerbia európai integrációs lehetőségeire	153
Kovács Viktória: Vérbosszú a Nyugat-Balkánon – Az albán gjakmarria	169
Endrődi-Kovács Viktória: Koszovó lassú felépülése a háború után	187
Horváth László: Bosznia-Hercegovina választási rendszere: demokrácia vagy etnokrácia?	207

Vákát

Előszó

A Balkánon az elmúlt harminc évben számos változás történt, amelyek az autonómia és az önrendelkezés témakörébe tartoznak. A 2019. április 5-én a Nemzeti Közszerológati Egyetemen megrendezett III. Balkán-konferencián azokat a jelenségeket járták körül előadókink, amelyek a történeések láncolatában kiemelkedőnek számítottak.

Összesen négy szekcióban 18 előadó számolt be aktuális kutatásairól, és kívánta azokat a szélesebb közönség elé tárni. Kötetünkben a beérkezett lektorált tanulmányokat közöljük a szekció-előadások sorrendjében. A Jogértelmezés és -értvényesítés a Balkánon szekció keretében Lattmann Tamás, Dobos Balázs, Szabó Zsolt és Lőrinczné Bencze Edit nemzetközi jogi, közjogi és kisebbségi jogi kérdéseket tárgyalt. Az Identitás és függőség a Balkánon szekcióban doktoranduszhallgatók adtak számot vizsgálataikról: Bozsó Péter, Lángné Petruska Szidónia, Dobos Edgár és Varga-Kocsicska Aleksandra előadásaikban Koszovó, Bosznia-Hercegovina és a Vajdaság problémáit ismertették. A Hatalmi érdekek a Balkánon szekció keretében Csapó Dániel, Pap Tibor, Harangozó Dániel, Kemenszky Ágnes és Ördögh Tibor Kína befolyásának növekedése, Montenegró, Észak-Macedónia, Bosznia, illetve a határviták jellemzése történt meg. Az állami működés zavarai kapcsán Kodori József, Főrizs Gabriella, Kovács Viktória, Endrődi-Kovács Viktória adott számot kutatási eredményéről a gazdasági etnokrácia, a korrupció, a nemzeti kérdések és a vérboszsú intézménye témájában.

Sajnos kötetünkben nem minden előadás írott változatát közöljük, így Bozsó Péter, Dobos Edgár, Varga-Kocsicska Aleksandra, Harangozó Dániel, Kemenszky Ágnes és Kodori József kutatását nem publikáljuk.

Remélem, hogy kötetünkkel a szakmai közönségen túl a posztjugoszláv térség iránt érdeklődők számára is sikerül érdekes újdonságokkal szolgáljunk.

A szerkesztő

https://doi.org/10.36250/00915_01

<https://orcid.org/0000-0002-0239-1530>

Vákát

Lattmann Tamás¹

Autonómia, önrendelkezéshez való jog, állami szuverenitás a Balkánon – változatlan jogi fogalmak egy változó politikai térben

A Jugoszlávia széteséséhez vezető válság, valamint a Balkán egyéb krízisei nem hagyták érintetlenül a nemzetközi jogrend normáit, köztük a címben jelzett alapvető jogintézményeket sem. Miközben azok értelmezése, tartalmuk pontos meghatározása és precíz alkalmazásuk tisztán szakmai környezetben sem egyszerű, ez – más nemzetközi jogi normákhoz hasonlóan – egy átpolitizált válsághelyzetben különösen nehéz.

Ez a krízis az államiság, államelismerés, államutódlás területén jelentett kihívásokat, kezdve a tartományok autonómiájának 1989-es megvonásával, folytatódva a szövetségi állam tagállamokra szakadásával, amely szokatlan helyzet elé állította az európai államokat, beleértve ebbe nemcsak a politikai, hanem a jogi megfontolásokat is. Majd az 1999-es NATO-beavatkozás eredményeképpen előállt helyzet és annak Koszovó elszakadásával járó végkifejlete ismét az államiság kérdéseit nyitotta meg, ezúttal viszont a kiszakadás jogszerűségének kérdése került terítékre.

A tanulmány és az előadás a fenti pontok nemzetközi jogi kritikai elemzésére vállalkozik, kiegészítve azt a közelmúlt egyéb releváns balkáni problémáinak, mint például az államiság szempontjából meghatározó görög–macedón névvita és annak jogi hatásának elemzésével.

Kulcsszavak: autonómia, önrendelkezéshez való jog, szuverenitás, államiság

¹ Dr. Lattmann Tamás, PhD: egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék; University of New York in Prague), e-mail: lattmann.tamas@uni-nke.hu

Bevezetés

A Balkán eseményeivel nemzetközi jogásként azért szükséges foglalkozni, mert annak válságai – így a jelen tanulmány témája is – bizonyos nemzetközi jogi alapfogalmakat érintettek az elmúlt húsz év folyamán. A cím is azt érzékelteti, hogy miközben a politika, a politikai körülmények és szereplők változnak, addig a jogi kifejezések, a jogi terminológia alaptartalma, alapvető jelentései többnyire nem. Persze a politikai, különösen a politikai kommunikációs térben egy adott fogalom jelentése eltérővé válhat az eredeti jelentéstartalmától, a jelentésváltozások pedig válhatnak maradandóvá is,² de nem minden esetben lesznek hosszú távúak, hiszen a változást okozó körülmények újabb változásokat, adott esetben visszarendeződést is okozhatnak.

A különböző csoportok számára biztosítható autonómia, valamint a népek önrendelkezéshez való joga – amely e tanulmánynak, valamint az arra vezető kutatásnak is a fókuszpontjában áll – mindig az állami szuverenitással összefüggésben és ahhoz képest értelmezhető és meghatározható fogalmak. És időnként, különösen a modern politikai kommunikációban, ezek az alapvető fogalmak néha összekeverődni látszanak, illetve eltérő jelentéstartalmat mutatnak, elsősorban az egyes politikai szereplők kommunikációja vagy cselekményei okán – ezt alapvetően az határozza meg, hogy a változó politikai körülmények között a különböző politikai szereplők milyen ambíciókkal használják őket. Ennek okán hasznos, hogy egy-két szervezet és intézmény bír azzal a képességgel, hogy a fogalmakat tisztán tudja tartani, vagy legalább utólag tisztázza azokat. Jó példa erre a 2019 februárjában megjelent, a Chagos-ügyben hozott tanácsadó vélemény a Nemzetközi Bírószágtól,³ amely pont a tanulmány alapkérdésével áll összefüggésben.

Itt a népek önrendelkezéshez való jogának tartalmát kellett a Nemzetközi Bírószágnak újra napirendre tűznie, amely véleményem szerint nagy újdonságot vagy meglepetést nem okozott, nem hozott radikális ellépést vagy újítást a népek önrendelkezéshez való jogának értelmezésében. Kicsit talán megelőle-

² Erre példaként lásd egyebek mellett a „népfelkelés” kifejezést, bővebben: Lattmann Tamás: Húsz évvel a rendszerváltás után: érdekes kérdések a nemzetközi jogász számára. In Gosztorny Gergely – Nagypál Szabolcs (szerk.): A rendszerváltás húsz éve: állam, jog, társadalom. *Jogtörténeti Szemle*, 12. (2010), 2. 13–20.

³ *Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965*, Advisory Opinion of 25 February 2019, General List. No. 169.

gezve a következtetéseket, a Chagos-ügy, illetve annak bírói értelmezése nem fog segíteni azoknak a politikai szereplőknek, akik az elmúlt évek során a népek önrendelkezéshez való jogának egyfajta progresszívebb, kiterjesztőbb értelmezése mellett kardoskodtak, olyan konkrét helyzetekben, mint például a katalán elszakadás vagy Skócia helyzete.⁴ Utóbbiak magyar szempontból azért válhatnak igazán relevánssá, mert azok a határokon túl élő magyar nemzeti kisebbségek szempontjából is fontos hivatkozási alapot jelenthetnek, ahogy láthatóan ezeknek a helyzeteknek az értelmezésében a hazai szereplők nem is tudnak elszakadni attól a szerencsétlen gyakorlattól, hogy párhuzamokat állítsanak fel. Ugyanakkor itt fontos tisztázni, hogy az említett tanácsadó vélemény csak a népek önrendelkezéshez való jogának tekintetében értelmezendő, az autonómia kérdéskörét nem érinti, miközben a hazai politikai kommunikációban e két kérdés kivétel nélkül összekapcsolódik – amit szakmai szempontok nem igazolnak.

Nemzetközi jogi alapfogalmak

Az „autonómia” nemzetközi jogi értelemben nehezen értelmezhető, lényegében nem létező fogalom, abból a szempontból mindenképpen, hogy nemzetközi jogi kötelezettséget nem von magával.⁵ Bármilyen kötelező nemzetközi alapja teljes mértékben hiányzik, nemzetközi szerződések nem utalnak rá, még az alapelvi szintű utalások is hiányoznak a nemzetközi joganyagból, ha pedig nemzetközi szokásjogi alapokat szeretnénk keresni, még nehezebb a dolgunk releváns állami gyakorlat hiányában. A létező többféle autonómiamodellel (már a korai szakirodalmi források is különbséget tettek például területi, kormányzati vagy kulturális

⁴ Ezekről a kérdésekről bővebben lásd Lattmann Tamás: Kurdisztán és Katalónia mint új államok? Csapdában a szuverenitás és a népek önrendelkezéshez való joga között. *International Law Reflection 2017/12/HU*, 2017. október 29.

⁵ Az autonómia és a nemzetközi jog viszonyáról bővebben lásd például Hurst Hannum – Richard B. Lillich: The concept of autonomy in international law. *The American Journal of International Law*, 74. (1980), 4. 858–889.; Douglas Sanders: Is autonomy a principle of international law? *Nordic Journal of International Law*, 55. (1986), 1–2. 17–21.; Kovács Péter: Az autonómia és a nemzetközi jog. *South-East Europe International Relations Quarterly*, 3. (2012), 2.; Yoram Dinstein: Autonomy regimes and international law. *Villanova Law Review*, 56. (2011), 3. 437–454.

autonómiák között, ahogy a későbbi gyakorlat is többféle modellt alakított ki)⁶ ráadásul nem a nemzetközi, hanem az adott állam belső jogrendjén alapul, és ez az igen szűkös állami gyakorlat sem „nemzetközi jogilag kötelező” alapon áll, azaz a kötelező szokásjogi erő létrehozásához szükséges *opinio juris* egyáltalán nem állapítható meg. Kiterjedtnek tekinthető állami gyakorlatot is legfeljebb olyan államok esetében látunk, amelyeken belül a történelmileg kialakult autonóm régiók egyben államalkotó entitások is.⁷ A különböző autonómiamodellek egyes elemeit maximum levezetni tudjuk bizonyos kisebbségi jogokból,⁸ de önmagában olyan, hogy „autonómiához való jog” nincs, a kisebbségek számára biztosított autonómia lényegében egy belső jogi, a szuverén által biztosított jogintézmény, amelyet a nemzetközi jog jelenleg nem tesz semmilyen módon kötelezővé. Ami nem is csoda, hiszen a szuverén államokra a nemzetközi jog általánosságban nem vonatkozik, ellenállásuk esetén pedig nem is tud ilyen jellegű kötelezettségeket rákényszeríteni.

A nemzetközi jog területén a népek önrendelkezéshez való joga és az állami szuverenitás kérdése az, ami tradicionálisan összeütközésbe kerül egymással. Az „önrendelkezéshez való jog” nemzetközi jogi történetében felmerülő kérdések a „nép” kifejezés körül forogtak (lásd „people’s right to self-determination”), azaz akörül, hogy mit értünk konkrétan a „nép” (people) kifejezés alatt. Ennek kapcsán jelentek meg folyamatosan új értelmezések az eredeti jelentéstartalomhoz képest,⁹ de klasszikusan a nemzetközi jog a népek önrendelkezéshez való jogát a dekolonizációval összefüggésben alakította ki, azaz a gyarmati sorban élő népek önállósodásának támogatására szolgált, ez tekinthető hagyományos értelmezésnek és jelentéstartalomnak. Később a népek önrendelkezéshez való jogának egyéb értelmezései is megjelentek, amelyek vagy életképesek voltak, vagy nem. Példaként a szocialista jogfejlődésben is kialakult az egyes társadalmi osztályok – elsődlegesen természetesen a munkásosztály – önrendelkezéshez való joga, illetve a nemzeti kisebbségek kérdésének erősödésével jelent

⁶ Hannum–Lillich (1980) i. m. 860.; A kulturális autonómia tekintetében bővebben lásd Tóth Norbert: Mi fán terem a vajdasági autonómia? A Vajdaság Autonóm Tartomány helye a legismertebb kisebbségi autonómatípológiák koordináta-rendszerében. In Ördögh Tibor (szerk.): *Variációk autonómiára*. Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2018b. 9–22.

⁷ Sanders (1986) i. m. 21.

⁸ Kovács Péter erre tesz több utalást, létező kisebbségvédelmi egyezményeken keresztül: Kovács (2012) i. m. 3.

⁹ Erről bővebben lásd Tóth Norbert: A népek önrendelkezési joga. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018a.

meg – és vált egyre hangsúlyosabbá – a nemzeti kisebbségek önrendelkezéshez való joga is. E többféle értelmezést segítő folyamatot ráadásul a különböző nem kormányzati szervezetek tevékenysége is gyorsította.¹⁰

A wilsoni elvekben a klasszikus dekolonizációs önrendelkezéshez való jog megjelent úgy is, mint egyfajta, a nemzeti kisebbségek számára elismert, az elnyomással vagy a nemzeti identitást kizáró vagy elnyomó körülményekkel szembeni fellépés lehetősége, ez viszont a gyakorlatban kevesebb sikert ért el, példaként említhetjük az I. világháború után kialakított, papíron a wilsoni elveken alapuló békerendszereket,¹¹ ám ezek végül csak a kommunikáció szintjén, és messze nem az érintett felek tekintetében egyenlően jelenítették meg azokat, jelentős részben megágyazva Európában a mai kisebbségi feszültségeknek. A fentebb már említett, a Nemzetközi Bíróság Chagos-ügyben elfogadott tanácsadó véleménye az önrendelkezéshez való jog eredeti, dekolonizációs kontextusát erősítette meg, a Bíróság a véleményében leszögezte, hogy e fogalom alapvetően dekolonizációs, gyarmati népekhez köthető önrendelkezési jogot takar.

Az „állami szuverenitás” a jelen nemzetközi jogrend alaptétele és építőeleme,¹² hiszen az egész a szuverenitással bíró államok együttműködésén áll vagy bukik. Az államiságnak az 1933-ban elfogadott montevidói egyezménybe foglalt, de egyben szokásjoginak is tekinthető alapú kritériumai ugyanakkor a Balkán válságai során többször, több különböző formában is kihívás elé kerültek. Amint arra már utaltam, a két fogalom, vagyis a népek önrendelkezéshez való joga és az állami szuverenitás között van egy állandó ütközés, aminek alapja, hogy a népek önrendelkezési jogának a dekolonizációs kontextusban való elismerése természetesen a korabeli állami szuverenitás sérelmét jelentette, hiszen a gyarmatok a gyarmattartó állam területének számítottak, azok lebontása pedig logikusan az államok szuverenitásának sérelmét jelentette. Ennek következtében a klasszikus dekolonizációs kontextusban az állami szuverenitás az önrendelkezéshez való joghoz képest háttérbe szorult a gyarmati területeken, a kérdés az, hogy a későbbiekben, különösen pedig a Balkán válságaiban ez az értelmezés megfelelő módon alkalmazható-e.

¹⁰ E folyamatokról és példákról bővebben lásd Csapó Zsuzsanna: A népek jogai. Nemzetközi nem-kormányzati kezdeményezések a nemzetközi jogi dokumentumok tükrében. *Acta Humana*, 18. (2007), 1–2. 122–147.

¹¹ Csapó (2007) i. m. 124.

¹² A szuverenitás fogalmáról és nemzetközi jogi természetéről bővebben lásd Kardos Gábor: Az államok szuverén egyenlősége. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018.

Az alapfogalmak és a Balkán válságai

Véleményem szerint a Balkán modern válságának kronológiájában az autonómia megvonása az első vizsgálandó tényező, amikor a közép-európai rendszerváltások időszakában Slobodan Milošević döntésére megszüntették Koszovó autonómiáját. A lépést mélyrehatóan nem kívánom nemzetközi jogi szempontból értelmezni, mivel mint fentebb tisztáztam, az autonómiát, ekképpen pedig ezt a lépést is egy belső jogi lépésnek tekintem, amely egyben akkor belpolitikai eszköz is volt. Nyilvánvalóak voltak Milošević belpolitikai ambíciói, ám ezzel együtt erősen kérdéses, hogy volt-e, lehetett-e egyáltalán a nemzetközi jognak ebben a helyzetben bármi relevanciája. Fentebb már elég borús képet festettem az autonómia gondolatának nemzetközi jogi beágyazottságáról, és ha ugyanezt a vizsgálatot az 1988–1989-es jogi-politikai környezetben végezzük el, a helyzet még kiábrándítóbb. Azt kell mondanunk sajnós, hogy a nemzetközi jog akkor nem tudott ebben a témában semmilyen módon segítségére lenni azoknak, akik ezt a döntést elszenveték. További kérdés, hogy az autonómia megvonása tekinthető-e jogkorlátozásnak. Tekintettel arra a fenti megállapításra, amely szerint a nemzetközi jog a mai napig nem ismer el olyasmit, hogy az autonómiához fűződő jog biztosítása akár egyéni, akár kollektív szinten kötelező lenne, így jogkorlátozásnak egy ilyen lépés akkor tekinthető, ha az autonómia kérdését lebontjuk, megpróbáljuk egyéni joggá transzformálni, valahogy úgy, hogy az individuumnak az identitáshoz fűződő különböző jogait egyéni jogok gyűjteményeként fogjuk fel (erre a módszerre, azaz a kisebbségi jogokból való levezethetőség lehetőségére utaltam a fenti, az autonómia nemzetközi jogi beágyazódottságának hiányáról szóló részben). Ebben az esetben egyéni emberi jogok sérelmeként értelmezhetővé válhat az autonómia megvonása, de ismételten kiemelném, hogy a nemzetközi jog a mai napig nem rendelkezik kialakított, erős állásponttal ebben a kérdésben, tehát ez az értelmezés jelenleg csak „lóg a levegőben”.

Jugoszlávia szétesése, az egyes tagállamok kiválása és a régi-új államok létrejötte belső jogi szempontból a föderális államiság összes problémáját mutatta. Az eseményeknek nemzetközi jogi kihatása is volt annyiban, hogy egy föderális állam szétesése esetében a nemzetközi jog és az elemzői környezet is lehet egy kicsit megbocsátóbb, kevésbé ragaszkodik például az állami szuverenitás

sérthetetlenségéhez, de természetesen viták így is keletkezhetnek.¹³ Ennek oka, hogy az állami szuverenitás egy föderális állam esetében egyszerűbben osztható tovább a föderatív részállamok irányába (hiszen maga a föderális állam is e korábbi államok szuverenitásának összességéként jött létre), és e mellé könnyedén fel lehet sorakoztatni a politikai, jogon kívüli érveket is (például történelmi érvek stb.). További fontos tényező volt a nemzetközi jog tekintetében, hogy a montevideói egyezményben foglalt, klasszikus államisági kritériumok alkalmazása abból a szempontból viszonylag problémamentes volt, hogy a terület-lakosság-kormányzat „szentháromsága” mindegyik utódállam esetében nagyjából megfelelt a követelményeknek. Természetesen területi viták voltak és vannak is ezek között az államok között mind a mai napig. Példaként utalnék a szlovén–horvát területi vitára, amely során sikerült még a rendezésére megállapított választottbírói döntéshozatalt is diszkreditálni.

Nemzetközi jogi szempontból a helyzet kifejezetten érdekes, újszerű és érdeklődést kiváltó eleme az volt, hogy az új államok létrejötte okozta állapot értelmezése céljából létrehozott szakértői testület, az úgynevezett Badinter-bizottság működése során az *uti possidetis* elvére (azaz arra a követelményre, hogy a gyarmati sorból függetlenné váló állam határai meg kell egyezzenek a gyarmat volt határaival) azt mondta ki, hogy az a nemzetközi jog általánosan elismert elvének minősül. Ez azért problémás, mert ezt az amerikai kontinens dekolonizációs időszakában, a határviták miatt aggódó államok által kialakított elképzelést a későbbiekben nem alkalmazták töretlenül, Európában legalábbis semmiképpen, különösen nem az ott soha nem létezett gyarmati kontextusban, sőt. Az I. világháború utáni határváltoztatások például nyomokban sem utaltak erre. Emellett ez az állítás még a gyarmati kontextusban sem feltétlenül állja meg a helyét: így például bár 1964-ben az Afrikai Egységszervezet is megerősítette ezt az elvet, annak gyakorlati alkalmazása itt sem volt töretlen, tegyük hozzá, hogy a Bizottság álláspontját cáfoló esetek már annak tevékenységének befejezése után történtek.¹⁴ A Bizottság ekkor megfogalmazott, érzésem szerint

¹³ A téma egyes kérdéseit feldolgozó nemzetközi jogi szakirodalmi források közül lásd például Hoffmann Tamás: Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga, avagy a képzelőerő diadala a realitás felett. In Lamm Vanda (szerk.): *Dayton, 10 év után*. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, 2006. 43–62.; Juhász József – Márkus László – Tóth Péter – Valki László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi, 2003.

¹⁴ Ezek a példák Eritrea 1991-es megalakulása, valamint Dél-Szudán megalakulása 2011-ben.

téves értelmezése ugyanakkor azért volt jelentős, mert bizonyos mértékig korlátozta az azt létrehozó európai államok politikai mozgásterét – igaz, végül azok mindegyike nem is várta be annak következtetéseit, és önálló politikai döntést hozott az utódállamok elismerése tekintetében.

A következő, vizsgálatot érdemlő fontos nemzetközi jogi kérdés az államelismerések, valamint azok hiányának hatása, adott esetben azok jelentéktelensége. A Badinter-bizottság működésével kapcsolatban is az vált az egyik legfontosabb tanulsággá, hogy a nemzetközi jog világában kialakítható, kiművelt és tiszta jogi álláspontokhoz képest a nemzetközi politikában az államok akkor is meghozzák a saját érdekeiknek megfelelő politikai döntéseiket, ha azok nemzetközi jogi szempontból nem kellően megalapozottak, vagy legalábbis aggályosak. Ilyen volt például Németország idő előtti államelismerése, a bizottság véleményének bevárása nélkül.

Koszovó elszakadása újabb, az államisággal kapcsolatos nemzetközi jogi kérdéseket vetett fel. Személyes véleményem szerint az elszakadás jogszerűsége aggályos. Az államiság klasszikus kritériumainak az alkalmazhatósága is problémás, hiszen a legfontosabb szempont, a terület kritériuma esetében az államiság feltétele kétséges, hogy fennáll-e, mivel Koszovó területe egy másik szuverén állam, Szerbia által foglalt. Ugyanakkor különböző érvelési irányok lehetségesek a kérdésben, amennyiben alkalmazzuk a népek önrendelkezéshez való jogának fentebb már bemutatott újabb értelmezéseit, röviden összefoglalva: amennyiben a népek saját állam alapítására vezethető önrendelkezéshez való jogát nemcsak gyarmati, hanem elnyomó rezsimek alatt élő csoportokra is alkalmazzuk, úgy érvelhetővé válik a koszovói albánok Szerbia szuverenitásának megtörésére alkalmas igénye. A kérdés több elem együttes tisztázását igényelte: a korábban már említett „nép” fogalmáét, az elnyomás jellegét, intenzitását, és hogy mindez milyen viszonyban áll az állami szuverenitással. Vajon a szerb állam által a koszovói albánok ellen elkövetett súlyos jogsértések, bűncselekmények megalapozzák-e az elszakadást?

Ehhez képest, amikor a Nemzetközi Bíróság 2010-ben megalkotta tanácsadó véleményét ebben az ügyben,¹⁵ az lényegében egyik kérdésre sem adott választ. Sőt, inkább csak növelte a zavart, különösen a nem jogász közvélemény szemében. Véleményem szerint ez az egyik tipikus olyan döntés a Nemzetközi Bíróságtól, amelynek a médiában való megjelenése köszönőviszonyban sem

¹⁵ International Court of Justice: *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2010. 452.

volt a valósággal (akár korai, igaz, nem feltétlenül szándékos „fake news”-ként is láttathatjuk, hatását tekintve mindenképpen). Emiatt pedig sokan, akik ebben a kérdésben állást kívántak foglalni, egyszerűen megzavarodtak, és hibás tényanyaggal dolgozva hibás következtetéseket vontak le. Az ENSZ Közgyűlése által a Nemzetközi Bíróság vizsgálatára szánt, megválaszolandó kérdés a következőképpen hangzott: „Összhangban áll-e a nemzetközi joggal a koszovói öngazgatás átmeneti intézményei által elfogadott egyoldalú függetlenségi nyilatkozat?” („Is the unilateral declaration of independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo in accordance with international law?”) Erre a Nemzetközi Bíróság – leegyszerűsítve a problémát, ahelyett, hogy a szuverenitás-önrendelkezés ellentét feloldására törekedett volna – azt a választ adta, hogy nem ellentétes azzal, hiszen a vizsgálandó dokumentum egy, a belső intézmények által elfogadott dokumentum, azaz fogalmilag kizárt, hogy a nemzetközi joggal ellentétes lenne. Utóbbi válasz már másnap úgy jelent meg a média szinte teljes spektrumában, hogy a Bíróság azt állítja, nem jogellenes Koszovó önállósága. A tanácsadó vélemény részletes elemzésére nem térek ki itt,¹⁶ de rögzítem, hogy az egyáltalán nem oldotta meg a problémát, megjelenése a sajtóban pedig súlyosan félrevezető volt, ami utána a félreértések sorához vezetett.¹⁷

Ami pedig Koszovó elismerésének gyakorlati kérdéseit és hatásait illeti, teljesen nyilvánvaló, hogy az egyes államok Koszovót elismerő vagy el nem ismerő magatartását kizárólag saját politikai érdekeik határozták meg, ami ismételten rámutat arra, hogy az államelismerés a nemzetközi jogban az államiság tekintetében nem konstitutív hatású, azaz egy állam létének megállapításához szükséges, de nem kizárólagosan elégséges. Véleményem szerint nem is szabad, hogy az legyen, hiszen abban az esetben az államok szubjektív politikai szándékai az objektív jog kizárólagos alakítójává válhatnának, ami a nemzetközi jog működőképessége szempontjából végzetes hatású lehetne.

¹⁶ Lásd bővebben: Valki László: Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről. *Külügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 46–62.; Németh Csaba: A Nemzetközi Bíróság koszovói függetlenségi nyilatkozatra vonatkozó tanácsadó véleményéről. *Külügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 63–77.; Kecskés Gábor: A Koszovó-dilemma megoldása? A Nemzetközi Bíróság legújabb tanácsadó véleményének ismertetése. *Jogi Iránytű*, 1. (2010), 1. 1–2.

¹⁷ Csak egy példa a hazai sajtóból: Koszovó nem sértett nemzetközi jogot. *Index*, 2010. július 22., valamint a nemzetköziből: Kosovo's independence is legal, UN court rules. *The Guardian*, 2010. július 22. Mind a két cím arra utal, mintha a bíróság valóban a koszovói helyzet teljessége tekintetében foglalt volna állást.

Érdekesképpen érdemes megvizsgálni az akkori magyar álláspontot. 2008-ban, Koszovó függetlenségének kikiáltásakor a magyar kormány rendkívül nehéz döntési pozícióba került. Egyrészt szövetségi, „illő elvárás” volt az Egyesült Államok irányából, hogy ismerjük el Koszovó államiségét, miközben azzal akár komolyan kockáztathattuk volna a magyar–szerb kétoldalú kapcsolatokat, amelyek egyes elemei (így például a vajdasági autonómia megvalósíthatósága, vagy általában a vajdasági magyarok helyzete) mindenképpen értékesebbek, mint az amerikai érdekek mellett való kiállás. Emellett az elismerés erősíthette azt a politikai (revizionista jellegű) narratívát, amely a más szomszédos országokban élő magyar kisebbségek érdekvédelmét nehezíti meg: az EU tagállamai közül Románia, Szlovákia és Spanyolország határozottan elutasította az elismerést, mind a saját területén esetlegesen feltámadó elszakadási törekvésektől való félelmében, és szomszédaink esetében ez a magyaroktól való félelem jegyében meghozott döntést jelentett. Ennek beárazását jól mutatta Románia példája, amely ezzel épp az amerikai kétoldalú kapcsolatait kockáztatta, ám utólag már könnyen megállapíthatjuk, hogy azok e döntés miatt semmilyen mértékben nem szenvedtek csorbát, azaz e vélt érdek annyira mégsem volt jelentős. Végül a magyar diplomácia egy óvatos elismerési politikát választott, azaz nem az elsők között ismerte el Koszovót, amit a szerb diplomácia bár nem fogadott örömmel, de nem is rontott a kapcsolatokon. Személyes véleményem szerint Magyarország számára előnyösebb lett volna, és a kisebbségvédelem, valamint a további autonómia-törekvések szempontjából is újabb taktikai útvonalat nyitott volna meg Koszovó elismerésének megtagadása, a Szerbiával való egyeztetések után, egy olyan alku részeként, amely alapján cserébe déli szomszédunk a továbbiakban támogatja a magyar kisebbségek (és áttételesen az összes nemzeti kisebbség) helyzetének erősítésére irányuló magyar erőfeszítéseket, valamint akár a vajdasági autonómia kulturális helyett területi alapúként való szervezését is elfogadva.¹⁸ Ráadásul azzal, hogy Magyarország egyértelműen elutasítja az ilyen, nemzetközi jogi szempontból aggályos módokon történő elszakadási-államalapítási kísérleteket, azonnal kivonja a szelet a többi szomszédos állam magyarellenese, a volt magyar területek elszakítását vizionáló politikai erőinek vitorlájából, lehetővé téve a közép-európai régióban egy új kisebbségvédelmi rendszer kialakítását. Az akkori külügyminisztériumi előkészítőkkal való egyeztetéseim viszont arról

¹⁸ Ez a megvalósult autonómiamodell a szakirodalmi szerzők egy része szerint sem feltétlenül tekinthető kisebbségvédelmi szempontból a legerősebbnek. Tóth (2018b) i. m. 16.

győztek meg sajnálatos módon, hogy e stratégiai elképzelések mögött nem állt politikai szándék vagy ambíció, és végül nem is ez a döntés született.

A Balkánon létrejött új államokkal kapcsolatos további kérdések tekintetében érdemes kitérni Macedóniára. Ebben az esetben alapvetően egy névvitáról beszélhettünk sokáig, azonban ez a látszat ellenére nemcsak egy egyszerű elismerési vita volt, hanem miután területi igényektől tartott,¹⁹ azt egy blokkolási elemmel is kiegészítette Görögország (hasonlóan a szlovén–horvát viszonyhoz). Ez kiemelt politikai súlyt adott a feszültségnek, és jogi úton történő rendezése mindenképpen örömteli – a jövő majd megmutatja, hogy e rendezés politikai szinten is tartós lesz-e.

További nyitott kérdések a Balkánon kívül

Mindenképpen érdekes kérdés a Balkán tapasztalatainak, valamint a Chagos-ügy esetleges hatásainak alkalmazhatósága a Balkánon kívüli új elszakadási törekvések szempontjából. Véleményem szerint a katalán, skót és egyéb helyzetekben ez semmilyen módon nem fogja segíteni az elszakadás mellett érvelőket. Mint fentebb jeleztem, a bíróság lényegében a dekolonizációs kontextusban értelmezte a népek önrendelkezéshez való jogát, nyitva hagyva viszont a lehetőséget, hogy beszélhessünk népek önrendelkezéshez való jogáról elnyomó rezsimek és azok gyakorlatai alapján, utóbbit úgy téve lehetővé, hogy egyáltalán nem tett róla említést. Ennek eredményeképpen például a kurdok vagy akár a (napjainkban népiirtásnak kitett) rohingyák esetében ez a lehetőség még nyitva áll, de a viszonylag jól szervezett, demokratikus rendszerekben működő katalánok és skótok esetében kizárt.²⁰

Hasonlóképpen, a magyar kisebbségek tekintetében is fennáll ez a „probléma”: amíg a magyar kisebbségek olyan más államokban élnek, ahol nem lehet valamiféle szervezett elnyomást tapasztalni, addig jó eséllyel a népek önrendelkezéshez való jogára történő hivatkozásainkat a nemzetközi jog nem fogja alátámasztani, marad az érintett államok belső joga alapján kiépíthető kisebbségvédelmi vagy autonómia-rezsimek érdekében való lobbizás és meggyőzés igyekezete. Így fontos tisztázni az autonómiára való törekvések politikai támogatásának ambíciója esetében, hogy mik azok a lehetséges argumentációk

¹⁹ Hoffmann (2006) i. m. 46.

²⁰ Ennek kifejtését bővebben lásd: Lattmann (2017) i. m. 2.

vonalak, amelyeket érdemes követni, és mik azok az irányok, amelyek még ha politikailag szimpatikusnak és a választók egy részének tetszőnek tűnnek is, valódi eredményre biztosan nem fognak vezetni.

Felhasznált irodalom

- Csapó Zsuzsanna: A népek jogai. Nemzetközi nem-kormányzati kezdeményezések a nemzetközi jogi dokumentumok tükrében. *Acta Humana*, 18. (2007), 1–2. 122–147.
- Dinstein, Yoram: Autonomy regimes and international law. *Villanova Law Review*, 56. (2011), 3. 437–454.
- Hannum, Hurst – Richard B. Lillich: The concept of autonomy in international law. *The American Journal of International Law*, 74. (1980), 4. 858–889. Online: <https://doi.org/10.2307/2201026>
- Hoffmann Tamás: Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga, avagy a képze-lőerő diadala a realitás felett. In Lamm Vanda (szerk.): *Dayton, 10 év után*. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, 2006. 43–62.
- International Court of Justice: *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*. *Advisory Opinion of 22 July 2010*. (I.C.J. Reports.) Online: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/15987.pdf>
- Juhász József – Márkus László – Tóth Péter – Valki László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi, 2003.
- Kardos Gábor: Az államok szuverén egyenlősége. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. Online: <http://ijoten.hu/szocikk/az-allamok-szuveren-egyenlosege>
- Kecskés Gábor: A Koszovó-dilemma megoldása? A Nemzetközi Bíróság legújabb tanács-adó véleményének ismertetése. *Jogi Íránytű*, 1. (2010), 1. 1–2.
- Kovács Péter: Az autonómia és a nemzetközi jog. *South-East Europe International Relations Quarterly*, 3. (2012), 2. Online: www.southeast-europe.org/pdf/10/DKE_10_M_B_Kovacs-Peter.pdf
- Lattmann Tamás: Húsz évvel a rendszerváltás után: érdekes kérdések a nemzetközi jogász számára. In Gosztonyi Gergely – Nagypál Szabolcs (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: állam, jog, társadalom. Jogtörténeti Szemle*, 12. (2010), 2. 13–20.

- Lattmann Tamás: Kurdisztán és Katalónia mint új államok? Csapdában a szuverenitás és a népek önrendelkezéshez való joga között. *International Law Reflection 2017/12/HU*, 2017. október 29. Online: www.dokumenty-iir.cz/ILR/2017/ILR-2017_12_HU_.pdf
- Németh Csaba: A Nemzetközi Bíróság koszovói függetlenségi nyilatkozatra vonatkozó tanácsadó véleményéről. *Külgügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 63–77.
- Sanders, Douglas: Is autonomy a principle of international law? *Nordic Journal of International Law*, 55. (1986), 1–2. 17–21. Online: <https://doi.org/10.1163/157181086X00238>
- Tóth Norbert: A népek önrendelkezési joga. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018a. Online: <http://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>
- Tóth Norbert: Mi fán terem a vajdasági autonómia? A Vajdaság Autonóm Tartomány helye a legismertebb kisebbségi autonómiatípológiák koordináta-rendszerében. In Ördögh Tibor (szerk.): *Variációk autonómiára*. Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2018b. 9–22.
- Valki László: Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről. *Külgügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 46–62.

Vákát

Dobos Balázs¹

Személyi elvű kulturális autonómiák Közép- és Délkelet-Európában – elmélet és gyakorlat

Közép- és Kelet-Európában az államszocialista rendszerek bukását és nem egy esetben a függetlenség elnyerését követően napjainkra már mintegy tucatnyi ország hivatkozik a személyi elvű kulturális autonómiára a jogszabályaiban és politikáiban, és közülük többen a közjogi, a regisztrált kisebbségi szavazók által választott kisebbségi tanácsok vagy önkormányzatok típusát alakították ki. Mindezzel párhuzamosan a szakirodalomban az autonómia ezen formájával kapcsolatban egy sor normatív jellegű elvárás is megfogalmazódott. A tanulmány célja, hogy ez utóbbiakat összevesse a gyakorlattal, hogy megvizsgálja, vajon ezek azonosíthatók-e, és miként, a választott modellt alkalmazó rendszerekben, elsősorban a magyarországi nemzetiségi önkormányzatok, a szerbiai nemzeti tanácsok, a horvátországi kisebbségi tanácsok és képviselők, illetve a szlovéniai nemzeti önkormányzati közösségek esetében. Ennek során rövid áttekintést ad ezen személyi elvű autonómiák főbb jellemzőiről, illetve a modellt kísérő fontosabb elméleti és normatív megállapításokról, majd azt a kérdést járja körül, hogy a vizsgált esetek mennyiben képesek elérni a sokszor területileg szétszórtnak elhelyezkedő csoporttagokat, és őket a közéleti részvételre, a regisztrációra és a kisebbségi választásokon való voksolásra ösztönözni. Továbbá, a várakozásokhoz képest vajon mennyiben növelik, vagy ellenkezőleg, csökkentik a kisebbségi elitek szerepét, és járulnak hozzá az érintett közösségek belső demokráciájához.

Kulcsszavak: személyi elvű kulturális autonómia, kisebbségi választások, kisebbségi jogok, kisebbségi képviselő, politikai mobilizáció

¹ Dr. Dobos Balázs, PhD: tudományos főmunkatárs (Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet), e-mail: dobos.balazs@tk.mta.hu A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében készült.

Bevezetés

A különböző kisebbségi és etnoregionális közösségek számára a világ számos pontján kialakított területi autonómiák intézményi kereteinek és működési gyakorlatának vizsgálatához képest az autonómiák másik ideáltípusát, a magyar nyelvű szakirodalomban leginkább személyi elvű vagy kulturális autonómiaként hivatkozott formát és konkrét eseteit csak az utóbbi egy-másfél évtizedben kezdi övezni növekvő nemzetközi érdeklődés. Ennek okai között szerepelhet, hogy a személyi elvű vagy nem területi autonómia önmagában még meglehetősen általános fogalom, és nem egy meghatározott modellt takar,² ezért különböző jelzős megjelöléseket (személyi, kulturális, területen kívüli stb.) és a hozzájuk kapcsolódó definíciós kísérleteket, elméleteket és gyakorlatokat ölelheti fel.

Ezek sorában a nemzeti-kulturális autonómia, tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett személyi elvű autonómia az, amely egyrészt alaposan kidolgozott elméleti háttérrel bír – elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák szociáldemokrata gondolkodóinak (Karl Renner, Otto Bauer) és a két világháború közötti balti teoretikusoknak köszönhetően –, másrészt pedig a Balkánon az oszmán milletrendszer, északabbra főként az 1905-ös, németek és csehek közötti és a gyakorlatba is átültetett morvaországi etnikai kiegyezés, valamint az 1925-ös észtországi törvény következtében komoly történeti előképekkel is rendelkezik. Közép- és Kelet-Európában az államszocialista rendszerek bukását és nem egy esetben a függetlenség elnyerését követően napjainkra már mintegy tucatnyi ország hivatkozik a személyi elvű autonómiára a jogszabályaiban és politikáiban (Magyarországon kívül elsősorban Észtország, Horvátország, Koszovó, Lettország, Macedónia, Montenegró, Oroszország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna). Ilyenformán – bár találunk sokat idézett példákat más régiókban is, köztük a szorbok autonómiáját Németországban vagy a számi parlamenteket az észak-európai országokban – a modell nagyban sajátos közép-európai terméknek is tekinthető.

Azonban az autonómia melletti elköteleződéshez még a fent szereplő országok közül sem mindegyikben társulnak feltétlenül intézményi-szervezeti következmények, kiváltképp a közösség tagjai által választott és működő testületek.

² Ephraim Nimni: The conceptual challenge of non-territorial autonomy. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013. 1–24.

Holott a modell kulcseleme, hogy az egyéni részvételre összpontosítva lefedje a legtöbbször szétszórtnak elhelyezkedő, adott kisebbségi csoporthoz tartozókat az országon belül lakhelyüktől és helyi számarányuktól függetlenül, ezért feltételez már valamilyen szintű intézményesülést, legalább egy intézményt országos vagy alacsonyabb szinten, amely tömöríteni és megszervezni képes a közösséget,³ és kifelé képviselni tudja az érdekeiket a sajátosságaik megőrzése érdekében. Az intézmény egyaránt létrehozható magánjogi, egyesületi alapon vagy közjogilag, a regisztrált kisebbségi szavazók által választott kisebbségi tanácsok vagy önkormányzatok formájában. Jelen elemzés elsősorban ez utóbbiakra fókuszál: a térségből az észtországi nemzeti kulturális tanácsok és a magyarországi nemzetiségi önkormányzatok mellett idetartoznak a nemzeti tanácsok Szerbiában, a kisebbségi tanácsok és képviselők rendszere Horvátországban, illetve a nemzeti önkormányzati közösségek Szlovéniában. Ami kétségtől mentesen összeköti őket, az a felépítésük azon alapeleme, hogy a testületek minden tagját az előzetesen nyilvántartásba vett kisebbségi szavazók választhatják, miközben az intézményi szerkezetük egyéb vonásaiban, feladat- és hatásköreikben, jogosítványaikban, erőforrásaikban és politikai lehetőségeikben már komoly eltéréseket mutatnak.

Némileg különbözik a fentiektől, ezért ki is esik az elemzés köréből a montenegrói szabályozás: a kisebbségi jogokról és szabadságokról szóló 2006-os törvény következő évi módosítása szerint ugyanis a kisebbségi tanácsokat csak részben választják meg az erre a célra összehívott elektori gyűléseken, amelyeken az adott közösséghez tartozó és a jelölést elfogadó személyek vehetnek részt, ugyanakkor bármiféle kisebbségi regisztrációs kötelezettség nélkül. Elektor lehet bármely nagykorú állampolgár, aki a közösség soraiból – a népszámláláson kimutatott nagyság szerint – legalább 30, 60 vagy 100 támogató aláírást összegyűjtött.⁴ A választott tagok mellett a tanácsoknak hivatalból tagjai a közösségek olyan további vezetői, mint a kisebbségi parlamenti képviselők, a kisebbségi pártok vezetői, illetve azon polgármesterek, akik az érintett kisebbséghez tartoznak. Hasonlóan Szlovéniában, ahol a roma közösség korántsem rendelkezik a jogok

³ Hans-Joachim Heintze: On the legal understanding of autonomy. In Markku Suksi (szerk.): *Autonomy: applications and implications*. The Hague, Kluwer Law International, 1998. 22.

⁴ *Law on minority rights and freedoms*. 2006. Legutóbb 2017–2018 fordulóján rendeztek horvát, roma, bosnyák, muszlim, szerb és albán elektori gyűléseket Montenegróban.

akkora terjedelmével, mint az olasz és a magyar kisebbség, a Roma Tanácsnak egyaránt vannak választott és funkcióból adódó tagjai.⁵

A sokszínűség kezeléséhez kapcsolódó különböző, integrációs és akkomodációs megközelítéseknek mind megvannak a maguk előnyei és hátrányai, és nincs ez másként a személyi elvű autonómiák esetében sem. A kérdéssel foglalkozó, növekvő számú nemzetközi szakirodalom leginkább történeti, elméleti-normatív és gyakorlati-működési szempontból járja körül a modellt által felvetett kérdéseket és a létező példákat,⁶ miközben egy sor normatív várakozást is támaszt vele szemben. Ezeket alapul véve, jelen tanulmány célja, hogy ezen elvárásokat összevesse a gyakorlattal, hogy megvizsgálja, vajon ezek azonosíthatók-e, és miként, a választott modellt alkalmazó rendszerekben, elsősorban Magyarországon és a három szomszédos, volt jugoszláv köztársaságban. Ennek során rövid áttekintést ad ezen személyi elvű autonómiák főbb jellemzőiről, illetve a modellt kísérő, fontosabb elméleti és normatív megállapításokról, majd azt a kérdést járja körül, hogy a vizsgált esetek mennyiben képesek elérni a sokszor területileg szétszórta elhelyezkedő csoporttagokat, és őket a közéleti részvételre, a regisztrációra és a kisebbségi választásokon való voksolásra ösztönözni. Továbbá, a várakozásokhoz képest vajon mennyiben növelik, vagy ellenkezőleg, csökkentik a kisebbségi elitek szerepét, és járulnak hozzá az érintett közösségek belső demokráciájához.

⁵ Miran Komac – Petra Roter: The autonomy arrangement in Slovenia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 96.

⁶ Lásd John Coakley (szerk.): *Non-territorial autonomy in divided societies. Comparative perspectives*. Abingdon, Routledge, 2017; Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015; Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015; Ephraim Nimni (szerk.): *National cultural autonomy and its contemporary critics*. Abingdon, Routledge, 2005; Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013; David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008; David Smith – John Hiden: *Ethnic diversity and the nation state. National cultural autonomy revisited*. London, Routledge, 2012.

A személyi elvű autonómiák főbb jellemzői Közép- és Kelet-Európában

A kérdéssel foglalkozó szakirodalom számára elsöre szembeötlő az a legalábbis látszólagos ellentmondás, hogy a térségben a kommunista örökség részeként továbbra is a nemzetállami modell dominanciája, a kisebbségi ügyek nagyfokú állami kontrollja figyelhető meg. Ennek jegyében a közintézményekre széles körben úgy tekintenek, és úgy is funkcionálnak, mintha a többségi nemzetek kizárólagos tulajdonai lennének,⁷ bebiztosítva így a kisebbségekkel szemben a többségi nyelvek és kultúrák intézményes pozícióit,⁸ miközben a személyi elvű autonómiára – miként fentebb utaltunk rá – mintegy tucatnyi ország hivatkozik. Adódik tehát a feltételezés, hogy a személyi alapú modell azért válhatott több ország számára is vonzóvá, mert az esetben valós, gyakorlati korlátai vannak a kisebbségek számára átadható, velük megosztható hatalomnak,⁹ amit megerősít az, hogy Salat Levente összehasonlító elemzése szerint a vizsgált térségbeli példák inkább csak szimbolikus kompetenciákkal bírnak, amelyek viszont jogilag kellően leszabályozottak.¹⁰ Hozzáteve, hogy kétségtől jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes esetek között, hiszen míg a szlovéniai önkormányzati közösségek vétőjoggal rendelkeznek, addig a horvátországi kisebbségi tanácsok és képviselők csupán véleményt nyilváníthatnak bizonyos kérdésekben.

A fentiek alapján ugyanakkor a kérdéssel foglalkozó szakértők arra a következtetésre jutottak, hogy ezeket az autonómiamodelleket jobbra felülről hívták életre, ezáltal is elejét véve, semlegesítve az esetleges messzebb menő kisebbségi igényeket, mintsem hogy a kisebbségek alulról jövő nyomása kényszerítette volna ki őket, bár például a nemzeti tanácsok szerbiai rendszerének kialakításában jelentős volt a magyar kisebbség politikai erőinek és szakértőinek a befolyása. A térség egyik legnagyobb lélekszámú kisebbsége, a romák esetében is kétségtől kevésbé költséges az identitás megőrzésére, a nyelvi-kulturális ügyekre

⁷ Timofey Agarin – Karl Cordell: *Minority rights and minority protection in Europe*. London, Rowman & Littlefield, 2016.

⁸ Csergő Zsuzsa – Ada-Charlotte Regelman: Europeanization and minority political action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*, 64. (2017), 5. 215–218.

⁹ John Coakley: Approaches to the resolution of ethnic conflict: The strategy of non-territorial autonomy. *International Political Science Review*, 15. (1994), 3. 311.

¹⁰ Salat Levente: Conclusion. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 260–261.

helyezni a hangsúlyt, mintsem komplex, a társadalmi-gazdasági integrációt elősegítő intézkedéseket meghozni.

A felülről való életre hívást támasztja alá egy további nem elhanyagolható körülmény, amely szintén azt látszik igazolni, hogy a személyi elvű autonómiák kialakítását kevésbé a sokszínűség és a kisebbségek igényeinek normatív-igazságossági szempontú kezelése, mint egyéb, instrumentális megfontolások vezérelték, köztük a nemzetközi nyomás, a standardoknak való megfelelési kényszer vagy a belső, reciprocitási elvárások. Rögtön ez utóbbiakkal kapcsolatban széles körben elfogadott például, hogy az 1993-as magyarországi kisebbségi törvény elfogadását jelentős mértékben motiválta a szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségek helyzete,¹¹ és hasonlóan, a szlovéniai szabályozást is nagyban ösztönözte a főként Ausztriában és Olaszországban élő szlovénok státusa.¹² A szintén az 1990-es évek elején elfogadott észtországi törvény pedig alkalmas lehetett arra, hogy némileg javítsa az ország kedvezőtlen külföldi megítélését, melyet az állampolgársági politikája váltott ki a Szovjetunió évtizedei alatt érkezett bevándorlókkal kapcsolatban.¹³ Végül, de nem utolsósorban, az Európa Tanács és az Európai Unió nyomásának hatására mind Horvátországnak, mind Szerbiának tovább kellett fejlesztenie a kisebbségvédelmi rendszerét Tudman államfő 1999-es halálát,¹⁴ illetve a Milošević-rendszer 2000-es bukását követően.¹⁵

Mindezek tükrében azonban különösen érdekes, hogy ezek a rendszerek vajon mennyiben elégítik ki a kisebbségek igényeit, ők maguk miként tekintenek ezekre a testületekre, azok mennyiben ösztönözik a közéleti részvételre, a demokratikus képviselő és elszámoltathatóság erősítésére, mennyiben integ-

¹¹ Lásd például Will Kymlicka: National cultural autonomy and international minority rights norms. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 56.

¹² Komac–Roter (2015) i. m. 96.

¹³ David Smith: Challenges of non-territorial autonomy in contemporary Central and Eastern Europe. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013a. 125.

¹⁴ Maria Dicosola: The rights of national minorities in Croatia. In Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (szerk.): *Beyond international conditionality: Local variations of minority representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden, Nomos, 2017. 86–87.

¹⁵ Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 74–75.

ráló a szerepük, és képesek-e megjeleníteni a közösségek belső összetettségét.¹⁶ Másként fogalmazva, mennyiben tekinthetők ezek az autonómiák olyan hatékony struktúráknak, amelyek képesek megszervezni és mobilizálni a közösségeket, hogy elláthassák a képviselőiket a sajátosságaik megőrzése érdekében, vagy ehelyett vagy épp ezzel párhuzamosan, mennyiben eszközei a kisebbségi ügyek állami kontrolljának.

A vizsgált eseteknek azzal a demokratikus-képviselési dilemmával is szembeülniük kell, hogy egyszerre kell eleget tenniük a kisebbségvédelem követelményének, magyarul, hogy csak a kisebbséghez tartozók működhessenek közre a létrehozásukban, de rendelkezzenek a kellő legitimitációval, társadalmi támogatottsággal is a csoportok képviselésére. Közös elemük ez a személyi elvű modellre általában jellemző vonás, hogy elkerülhetetlenül felvetik a csoporthatárok és a hovatartozás kérdéseit, jelesül hogy kinek lehet hozzáférése a kisebbségi intézményekhez, ki vehet részt a kisebbségi választásokon, és mindez miként kerüljön megítélésre, tekintetbe véve az identitások rendkívüli összetettségét, az etnikai adatok érzékeny voltát is. Észtországban és Szlovéniában mindvégig csak két-két, relatíve csekély létszámú közösség, a finn és a svéd, illetve a magyar és az olasz számára tartottak választásokat, és mindkét esetben maguk a kisebbségek vezetik a választói névjegyzéküket. Ezzel szemben Magyarországon a törvény 13 nemzetiséget ismer el, Horvátországban és Szerbiában pedig legalább 20-20 kisebbségi csoport tartott legalább egy alkalommal választásokat. Ezen országokban a névjegyzékek központi állami szerv kezelésében vannak, és mindegyük esetében jelentették már az etnobiznisz gyanúját.

Az érintett kisebbségi közösségek meglehetősen csekély létszámúak: csak a horvátországi szerbek, a szerbiai bosnyákok, magyarok és romák, valamint a magyarországi németek és romák száma haladja meg a százezer főt a hivatalos népszámlálási adatok szerint. Közülük kevesen mobilizálódtak politikai szinten, leginkább saját kisebbségi párt létrehozása révén. Jelentős részben szétszórtan

¹⁶ Ezekről a megállapításokról lásd elsősorban: Alexander Osipov: National cultural autonomy in Russia: A case of symbolic law. *Review of Central and East European Law*, 35. (2010), 1. 27–57.; Alexander Osipov: Non-territorial autonomy during and after communism: In the wrong or right place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013a), 1. 7–26.; David Smith: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In Keith Breen – Shane O’neill (szerk.): *After the nation? Critical reflections on nationalism and postnationalism*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010. 84–102.; David Smith: Non-territorial autonomy and political community in contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013b), 1. 27–55.

élnék az országok területén, és gyakorta a nyelvi-kulturális asszimiláció előrehaladott fokán állnak, illetve olyan többes, elmosódó vagy épp vitatott identitásokkal bírnak, amelyek következtében világos csoportthatárok aligha húzhatók meg. Többeknek ráadásul történeti traumákkal vagy napjainkban is negatív attitűdökkel, hátrányos megkülönböztetéssel kell megküzdeniük.

A Balkánon különösen számos módozata figyelhető meg annak, hogy az állami politikák miként képesek beavatkozni nemcsak a csoportközi, hanem a csoporton belüli viszonyokba, többek között új identitások hivatalos elismerésével és támogatásával,¹⁷ amely táptalajává válhat az alcsoportok közötti vitáknak, versengésnek és etnikai túllicitálásnak is. A regisztráció következtében ráadásul az etnicitás óhatatlanul átpolitizálódik, és egy kötelező, megosztó és előíró kategóriává is válik. Mindezek hatására számos esetben komoly kihívás a kisebbségek számára, hogy miként ériék el és mozgósítsák a kevésbé aktív, a közösséghez lazább szálakkal kapcsolódó tagokat. A regisztrációs folyamat és maga a szavazás, kiváltképp, ha az a helyhatóságitól eltérő napon és eltérő szavazóhelyiségben történik, különös terhet jelenthet a csoporttagok számára.¹⁸

Mindeközben a vizsgált rendszerek némileg eltérő célokkal, feladatokkal és kihívásokkal szembesülnek az intézményi és társadalmi környezetből és a kisebbségek sajátosságaiból adódóan. Észtországban és Szerbiában a tanácsokat kizárólag csak országos szinten választják arányos-listás rendszerben, míg Horvátországban és Szlovéniában az alsóbb, járási-települési szinten is létrehozhatók testületek többségi választási szisztéma szerint. Főszabályként mind az öt országban közvetlen választásokat tartanak, egyedül Szerbiában választották 2010-ig közvetett módon, elektorok útján a nemzeti tanácsokat,¹⁹ illetve egyes szinteket továbbra is így hívhatnak életre: a kisebbségi tanácsok és képviselők koordinációit Horvátországban, az önkormányzati közösségek csúciszervét Szlovéniában, valamint 2014-ig Magyarországon az országos nemzeti önkormányzatokat. Mandátumuk három esetben négy, Észtországban három, míg Magyarországon 2014 óta öt évre szól.

¹⁷ Jan Muš – Mirella Korzeniewska-Wiszniewska: Divide et impera principle. Minority oriented state policy in the Balkans. *New Balkan Politics*, (2013), 13. 73–89.

¹⁸ Jóhanna Kristín Birnir: *Ethnicity and electoral politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

¹⁹ Szerbiában akkor lehet közvetlen nemzeti tanácsi választásokat tartani, ha az adott kisebbséghez tartozók legkevesebb 40 százaléka nyilvántartásba vetette magát. Ennek hiányában a tanácsokat továbbra is létre lehet hozni közvetett úton, ahogy azt a legutóbbi, 2018-as választásokon a horvát, a macedón, a montenegrói és az orosz közösségek tették.

A személyi elvű autonómiával kapcsolatos főbb elméleti-normatív várakozások

A számos térségbeli kisebbség által is követelt területi autonómiát az államok sokasága ismert módon a nemzeti önrendelkezés valamilyen szintjével azonosítja, a secesszió melegágyának és a területi integritást veszélyeztető tényezőnek tartja, és ezért utasítja el annak biztosítását.²⁰ A személyi elvű konstrukciót pedig van, aki ebből is fakadóan az önrendelkezési jog alternatívájaként ábrázolta a bipoláris rend felbomlása után,²¹ amely elkerüli a területi autonómia bevezetésének magas költségeit, vagy éppen morális alapon utasítja el a területi jellegű követeléseket.²² Egyik vezető képviselője, Ephraim Nimni szerint a személyi elvű autonómia alkalmas a kisebbség fogalmának, a modern nemzetállam termékének meghaladására, amikor a szabad, egyéni akaratnyilvánítás alapján, szerves úton jön létre az egyének és közösségek autonóm és demokratikus szervezete, amely közösségi jogokkal rendelkezik, és egyenlően részesül a forrásokból. Ideális esetben csökkenti az elitek szerepét, lehetővé teszi a befogadóbb, működőképes, csoporton belüli, belső demokráciát a vita lehetőségének megteremtésével, és ezáltal növeli a csoportok közötti együttműködést is. Egy ilyen szerveződés álláspontja szerint jobb esélyekkel bír a transznacionális és globalizációs korszakban, miközben elejét veszi a nemzetállamot hagyományosan fenyegető szeparatista nacionalizmusnak. Nimni leszögezi ugyanakkor, hogy az autonómia nem jelent egyúttal valamiféle belső szegregációt, hanem a sokszínűség fenntartásának és legitimitásának egyik eszköze a közéletben,²³ ilyenformán inkább akkomodációs, mint integrációs megközelítésnek minősíthető.²⁴

²⁰ Vizi Balázs: Minority groups and autonomy from an international political perspective. In Gál Kinga (szerk.): *Minority governance in Europe*. Budapest, LGI, 2002. 49.

²¹ Steven C. Roach: Minority rights and the dialectics of the nation: Otto Bauer's theory of the nation and its contributions to multicultural theory and globalization. *Human Rights Review*, 6. (2004), 1. 91–105.

²² Kymlicka (2008) i. m. 49–51.

²³ Ephraim Nimni: National-cultural autonomy as an alternative to minority territorial nationalism. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 18–24.

²⁴ John McGarry – Brendan O'Leary – Richard Simeon: Integration or accommodation? The enduring debate in conflict regulation. In Sujit Choudhry (szerk.): *Constitutional design for divided societies: Integration or accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 41–88.

Aviel Roshwald ezzel szemben azt állítja, hogy egy túlon túl kifejtett autonómiastruktúra gyengítheti az össztársadalmi kohéziót, a közös kulturális minimumot, nem segíti elő a kisebbségek társadalmi integrációját, és akár még tovább marginalizálhatja is őket.²⁵ Geneviève Nootens szerint abban az esetben lehet különös értéke a személyi elvű autonómiának, ha képes meghaladni a diverzitás kezelésének biztonságpolitikai szemléletét, és a kisebbségeket többé nem biztonsági veszélyforrásként kezelik. Az autonómiának a kellő jogokkal, kompetenciákkal és kapacitásokkal is fel kell ruháznia a közösségeket annak érdekében, hogy egyenlően vehessenek részt a közügyek intézésében. Végül kérdés, hogy hosszabb távon képes-e egy befogadóbb politikai közösséget megteremteni mindezek által.²⁶ Ez utóbbi aspektushoz hozzátehetjük azt a kérdést, hogy a személyi elvű autonómiák mennyiben képesek a kisebbségek egészét integrálni, és a belső összetettségüket, a különböző szegmenseket megjeleníteni képviselői szintjeiken.

Mint érzékelhető volt, a modellel kapcsolatos fenti elméleti-normatív állítások némelyike már önmagában vitát válthat ki, nem beszélve arról, ha ezeket az elvárásokat a létező kisebbségi önkormányzati/tanácsi rendszerek megoldásaival, kompetenciáival és működési tapasztalataival vetjük össze. Szembeötlő, hogy a gyakorlatban a kialakított példák többnyire a hagyományos, területi háttérrel, települési hálózattal rendelkező nemzeti kisebbségeket célozzák meg,²⁷ amelyek közül egyesek akár területi igényekkel is felléphetnek. A különböző elméleti megközelítések mellett, különböző kontextusokban működő és sok tekintetben igencsak eltérő megoldásokról azonban meglehetősen kevés az empirikus és összehasonlító elemzés, amelynek következtében Alexander Osipov szerint meg is kérdőjelezhető a személyi elvű autonómiának leíró és elemzési eszközként való használata. Álláspontja szerint ezért nagyobb hangsúlyt kellene inkább

²⁵ Aviel Roshwald: Between balkanization and banalization: Dilemmas of ethno-cultural diversity. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 38.

²⁶ Geneviève Nootens: Can non-territorial autonomy bring an added value to theoretic and policy-oriented analysis of ethnic politics? In Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 34.

²⁷ Kymlicka (2008) i. m. 52.

fektetni az összetevők, az intézményi szerkezet, a kompetenciák, illetve a csoporttagság meghatározásának vizsgálatára.²⁸

A személyi elvű autonómiák integratív kapacitása

A kisebbségi önkormányzati/tanácsi választásokon az aktív és passzív választójog rendszerint azon nagykorúak és a legtöbb esetben az illető országok azon állampolgárai számára van fenntartva, akik valamely elismert kisebbséghez tartoznak, és ezen kötődésüket kinyilvánítják a kisebbségi választói névjegyzékbe való feliratkozással. Számos helyen az állampolgárság követelménye már önmagában komoly nehézség elé állít bizonyos közösségeket, például a visszatérő horvátországi szerbeket. Ezen előírás alól Szlovénia és 2014-ben Magyarország volt a kivétel: előbbinél az úgynevezett etnikailag vegyesen lakott területeken letelepedett, a magyar vagy az olasz közösséghez tartozó külföldi állampolgárok is részt vehetnek a választásokon. Az erős területi elem, a hivatalosan meghatározott vegyes terület ugyanakkor nem szükségszerűen fedi le egy község teljes területét: a muravidéki Salovci (Sal) községen belül például egyedül Domonkosfa számít magyarlakta településnek, ahol így kisebbségi választásokat is rendeznek, illetve a szlovén tengerpartnak is csak egy szűkebb sávja, így például Koper kikötővárosnak korántsem a teljes közigazgatási területe minősül az olasz kisebbség által lakott résznek. Bár mind a magyar, mind az olasz közösség területileg meglehetősen koncentráltan él, a vegyes területen kívül élők így nem vehetnek részt a kisebbségi választásokon.

Ahol települési vagy járási szinten tartanak még választásokat (Horvátországban és Magyarországon), ott szükségszerű, hogy a választások kiírásának feltételül bizonyos létszámküszöböket szabjanak meg, például a regisztrált szavazói vagy a népszámláláson kimutatott minimális népességszámot. A küszöb bevezetése viszont olyan helyzeteket eredményezhet, hogy a területi szétszórtság, a szervezettség és a mobilizáció alacsony szintje következtében egyes helyeken a kisebbséghez tartozók nem tudják megválasztani a helyi

²⁸ Alexander Osipov: Non-territorial autonomy as a way to diversity policies: The case of Russia. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013b. 133.; Alexander Osipov: *Changing the angle: Does the notion of non-territorial autonomy stand on solid ground?* European Centre for Minority Issues, 2013c. (ECMI Brief, No. 29.).

képviselőiket, és ezáltal a kisebbségi intézményekhez és jogokhoz is korlátozottá válik a hozzáférésük. Magyarországon például a legutóbbi, 2014-es választásokon átlagban 10 százalék alatt maradt ezen regisztráltak aránya a nemzetiségek körében, de az ukránok esetében meghaladta a 34 százalékot is. A szerbiai országos szintű és arányos rendszerben ilyen kihívással nem kell szembesülni: a regisztrált kisebbségi választónak a lakóhelyén, legyen az bárhol az ország területén, le kell tudnia szavazni a nemzeti tanácsára. A fent említett tényezők hatására ugyanakkor a közösségek számottevő része maradhat távol a kisebbségi választásoktól, amelyet a regisztrációs és a népszámlálási adatok összevetése jelez (1. táblázat) – hozzátéve, hogy az utóbbiak olyanokat is összeírnak, főként kiskorúakat, akik nem rendelkeznek még választójoggal.

1. táblázat: A kisebbségekhez tartozók száma Horvátországban, Magyarországon és Szerbiában a 2011-es népszámlálások alapján, a regisztrált és választani tudó kisebbségi szavazók száma Horvátországban, illetve az összes regisztrált kisebbségi választó száma Magyarországon és Szerbiában az utolsó kisebbségi választásokon

Kisebbség	Horvátország		Magyarország		Szerbia	
	2011-es cenzus	2019-es választás	2011-es cenzus	2014-es választás	2011-es cenzus	2018-as választás
Albán	17 513	13 916	–	–	5 809	36 456
Askáli	–	–	–	–	n. a.	2 708
Bolgár	350	93	6 272	1 355	18 543	18 201
Bosnyák	31 479	12 817	–	–	145 278	106 326
Bunyevác	–	–	–	–	16 706	7 849
Cseh	9 641	6 717	–	–	n. a.	1 483
Egyiptomi	–	–	–	–	n. a.	3 893
Görög	–	–	4 642	1 744	n. a.	2 458
Horvát	–	–	26 774	10 637	57 900	n. a.
Lengyel	672	123	7 001	2 246	–	345
Macedón	4 138	3 090	–	–	22 755	n. a.
Magyar	14 048	10 902	–	–	253 889	129 471
Montenegrói	4 517	3 168	–	–	38 527	n. a.
Német	2 965	1 094	185 696	40 906	4 064	2 592
Olasz	17 807	16 984	–	–	–	–
Orosz	1 279	597	–	–	3 247	–

Kisebbség	Horvátország		Magyarország		Szerbia	
	2011-es cenzus	2019-es választás	2011-es cenzus	2014-es választás	2011-es cenzus	2018-as választás
Oszt rák	297	31	–	–	–	–
Örmény	–	–	3 571	2 399	–	–
Roma	16 975	11 877	315 583	157 902	147 604	66 570
Román	435	–	35 641	5 088	29 332	20 391
Ruszin	1 936	1 299	3 882	3 107	14 246	7 934
Szerb	186 633	170 406	10 038	1 689	–	–
Szlovák	4 753	2 856	35 208	12 211	52 750	29 509
Szlovén	10 517	6 452	2 820	692	4 033	2 128
Török	367	69	–	–	–	–
Ukrán	1 878	1 084	7 396	1 012	4 903	2 677
Vlach	29	–	–	–	35 330	26 584
Zsidó	509	184	–	–	–	–

Forrás: a horvát, a magyar és a szerb választási és statisztikai hivatali adatok alapján (lásd Felhasznált irodalom) a szerző szerkesztése

Ráadásul az országok és a kisebbségek többsége esetében csökkenő tendenciát mutat a regisztrált választók száma: Horvátországban 2011-ben érte el a csúcsot jelentő 361 ezer főt, de a szám 2019-re 163 ezerre csökkent, és egyedül az albán, a bosnyák és a roma választói kör nagysága nőtt folyamatosan, ciklusról ciklusra. A szerb kisebbség önmagában több mint 100 ezer választót veszített el másfél évtized alatt. Ezzel szemben Szerbiában a 2010-es nemzeti tanácsi választásokra regisztrált mintegy 436 ezer szavazó száma 2018-ra 465 ezerre emelkedett, de itt is az olyan hagyományos közösségek, mint a bunyevácok, a magyarok, a ruszinok, a szlovákok vagy a vlachok szűkülő személyi kört mutatnak.

A regisztráción túlmenően az is fontos, hogy a közösségek vezetői és szervezetei miként igyekeznek részvételre ösztönözni a csoporttagokat. Az egyének választási részvételére ugyanakkor tényezők sora van hatással a társadalmi-gazdasági helyzetüktől kezdve az intézményi környezet korlátozó vagy ösztönző hatásán át egészen addig, hogy racionálisan megfontolva mennyi értelmét, hasznát látják a voksuknak. A kisebbségi választásokon viszont kevésbé látszódik igazolódni a választási szakirodalom azon állítása, hogy az arányos rendszerek és a versengő listák indulása jelentősebb részvételt eredményezne. Jelen esetben jóval komolyabb befolyással bír ugyanis a választás napjának kitűzése, valamint a szavazóhelyiség elhelyezkedése: általánosságban, ha a választásokat a hely-

hatóságival azonos napon, még ha eltérő helyiségben rendezték is, az nagyobb részvételt vont maga után, ahogy az Magyarországon és Szlovéniában kimutatható volt (2. táblázat). A választói részvétel ügye leginkább Horvátországban szembetűnő, ahol különösen alacsony értékeket regisztráltak, valószínűleg a kisebbségi testületek nem egyértelmű és gyenge feladat- és hatásköre, a települési önkormányzatok támogatásának hiánya, valamint az eltérő időpontban történő rendezés miatt.²⁹ Szerbiában az összességében növekvő számú regisztrált szavazó mellett a kisebbségek többségénél hullámzó vagy csökkenő részvétel figyelhető meg az egyes ciklusok között.

2. táblázat: Választói részvétel a legutóbbi kisebbségi választásokon (%)

Kisebbség	Horvátország (2019)	Észtország (2016)	Magyarország (2014)	Szerbia (2018)	Szlovénia (2018)
Albán	13	–	–	39	–
Askáli	–	–	–	45	–
Bolgár	2	–	56	57	–
Bosnyák	23	–	–	52	–
Bunyevác	–	–	–	26	–
Cseh	17	–	–	59	–
Egyiptomi	–	–	–	56	–
Görög	–	–	73	13	–
Horvát	–	–	68	–	–
Lengyel	39	–	70	45	–
Macedón	11	–	–	–	–
Magyar	34	–	–	37	65
Montenegrói	6	–	–	–	–
Német	14	–	61	47	–
Olasz	8	–	–	–	62
Orosz	23	–	–	–	–
Osztrák	10	–	–	–	–
Örmény	–	–	59	–	–
Roma	27	–	54	50	–

²⁹ Antonija Petričević: Non-territorial autonomy in Croatia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 63–64.

Kisebbség	Horvátország (2019)	Észtország (2016)	Magyarország (2014)	Szerbia (2018)	Szlovénia (2018)
Román	–	–	65	48	–
Ruszin	16	–	74	51	–
Svéd	–	54	–	–	–
Szerb	10	–	58	–	–
Szlovák	16	–	68	34	–
Szlovén	5	–	63	29	–
Török	7	–	–	–	–
Ukrán	18	–	41	41	–
Vlach	–	–	–	54	–
Zsidó	18	–	–	–	–

Forrás: az országok hivatalos választási (lásd Felhasznált irodalom), Szlovénia esetében községi honlapok adatai alapján a szerző szerkesztése

Az elitek szerepe a személyi elvű autonómiákban

A kisebbségi választásokon nem csupán a választóknak, hanem a jelölteknek és a jelölő szervezeteknek is eleget kell tenniük bizonyos feltételeknek: főszabályként azok a személyek választhatók, akik rendelkeznek szavazati joggal. Kisebbségi szervezetek (Szerbiában kisebbségi pártok is), illetve – Magyarország kivételével – a választók egy-egy csoportja is állíthat független jelöltet. A különböző szinteken induló jelöltek és listák száma azonban aligha mutat összefüggést a választási formulával, sokkal inkább a csoport nagysága, területi koncentráltsága, a belső törésvonalak, a külső befolyásolási hatások, illetve az egyéni ambíciók és a racionális mérlegelések szabhatják meg azt, hogy hány szervezet és jelölt indul. A választások elviekben azt feltételeznék, hogy mivel a képviselők hatalmat gyakorolnak, döntéseket hoznak, ezért a választók ne csupán megválaszthassák, hanem ki is választthassák a képviselőiket, azaz legyen választási lehetőségük különböző jelöltek, szervezetek és alternatívák között, de a valóságban a kisebbségi választások meglehetősen nonkompetitívek, azaz jobbra a jelölő szervezetek előzetes döntéseinek, a jelöltállításának a választói megerősítése történik. Többségi rendszerekben sok esetben a szavazók csak ugyanannyi jelöltre adhatják a voksukat, mint amennyi a betöltendő helyek száma, illetve listás rendszerekben is sokszor csak egyetlen listát részesíthetnek támogatásban. Mindeközben természetesen az ezzel összefüggő kérdés, hogy elvárható-e egyáltalán, szükségszerű-e, hogy

a legtöbbször relatíve csekély létszámú és szétszórta kisebbségek körében valódi, tételt bíró választási verseny bontakozzon ki.

A 2019. május eleji horvátországi választásokon nagyobb választási lehetősége a szavazóknak inkább csak a fővárosi-megyei szintű tanácsok esetében volt, de hat közösség esetében egyetlen szinten (megye, város, község) sem. A különböző szervezetek vagy a szervezetek és a független jelöltek közötti komolyabb verseny leginkább csak a bosnyákok és a ruszinok, míg mérsékeltebb verseny az albánok, macedónok, magyarok, olaszok, romák és szerbek soraiban alakult ki. Egy másik többségi szisztéma, a szlovéniai pedig arra szolgáltat példát, hogy a kisebb létszámú, de az adriai kikötővárosokban élő olasz közösség jóval több jelöltet állított, mint a számbelileg jelentősebb, ugyanakkor inkább vidéki környezetben élő muravidéki magyarság. Más országokban a jelöltek és jelölő szervezetek számának csökkenése is megfigyelhető mindezzel párhuzamosan, például a választási szigorítások hatására Magyarországon. De Szerbiában is, míg 2010-ben 16 kisebbség tartott közvetlen nemzeti tanácsi választást összesen 77 listával, 2014-ben a számuk 17-re és 82-re módosult, hogy aztán 2018-ra 58 listára csökkenjen, de immár 18 közösség esetében. A csökkenés vagy stagnálás nem csupán azon kisebbségek esetében figyelhető meg, amelyeknél a regisztráltak száma is csökkent, ami első ránézésre a szervezeti világ fokozatos stabilizálódására, konszolidációjára utalhat, de ennél árnyaltabb a helyzet. Amennyiben összevetjük a hasonló, arányos-listás rendszerben létrehozott magyarországi országos nemzetiségi önkormányzatok választását a szerbiai nemzeti tanácsokéval, látható, hogy a régebb óta fennálló magyarországi szervezetben, az 5 százalékos mandátumszerzési küszöb hatására is, az önkormányzatokat általában vagy a legmeghatározóbb szervezetek dominálják, vagy a kisebbek vannak közel egyenlően képviselve, míg Szerbiában a küszöb hiánya jóval kiegyensúlyozottabb képviseletet eredményez. Kérdés e vonatkozásban, hogy az arányos választási szisztéma mennyiben ösztönöz a különbségek hangsúlyozására, és ezáltal egy fragmentált szervezeti világ kialakulására/megerősítésére, vagy ellenkezőleg, a jobban beágyazott szereplőket és a koalíciókötést pártolja. E tekintetben megfigyelhető, hogy a szerbiai rendszer sokszínűbb képviseletet alakít ki, vagy adott kisebbségek esetében leképezi a már eleve meglévő, összetett szervezeti viszonyokat. Jóval jelentősebb a nemzeti tanácsok összetételének a változása, a választási illékonyosság (*volatility*) is az egyes ciklusok között (3. táblázat), bár e téren látható, hogy még ha egyes nemzeti tanácsokban teljesen le is cserélődtek a szervezetek, a képviselők tekintélyes részét újraválasztották a 2018-as választásokon, ha más szervezeti színekben, új elnevezésű listákon is.

3. táblázat: A magyarországi országos nemzetiségi önkormányzatok és a szerbiai közvetlen nemzeti tanácsok választásai, 2010–2018 (Pedersen-index)³⁰

Kisebbség	Magyarország 2010–2014	Szerbia 2010–2014	Szerbia 2014–2018	Újraválasztási arány (%)
	Index	Index	Index	
Albán	–	100	83,5	13
Askáli	–	56	74,5	46
Bolgár	0	83	51	63
Bosnyák	–	100	100	21
Bunjevác	–	56,5	75,5	68
Cseh	–	33	100	33
Egyiptomi	–	18	100	40
Görög	43	80	100	33
Horvát	36	–	–	–
Lengyel	31	–	–	–
Magyar	–	18,5	16	31
Német	0	77,5	22,5	53
Örmény	34	–	–	–
Roma	25	91,5	100	14
Román	86,5	77	100	34
Ruszin	21,5	50,5	100	21
Szerb	0	–	–	–
Szlovák	31	81	63	31
Szlovén	0	–	44	53
Ukrán	39	88	91,5	26
Vlach	–	70	23	34

Forrás: a szerző szerkesztése

³⁰ A Pedersen-index egy széles körben használt mérőszám a választási illékonyság, változás mérésére: minél magasabb az érték, annál magasabb az illékonyság, nagyobb a változás a testület összetételében. Nullához közelít, ha a korábbi választáshoz képest egyetlen párt sem nyert és veszített helyet, míg százhoz, amikor az összes párt lecserélődött újakra. Az index csak a szervezeti pozíciókat méri, nem a képviselők személyét, akik az egyes választásokon különböző szervezetek színeiben indulhattak, és szerezhettek mandátumot.

Következtetések

A tanulmány fő célkitűzése az volt, hogy főbb vonalakban bemutassa és elemezze, hogy a személyi elvű kisebbségi autonómiákkal kapcsolatban kifejtett főbb elméleti és normatív elvárások miként ragadhatók meg és értelmezhetők a gyakorlatban, adott kisebbségi viszonyok között. Ezeken kívül is, a választott modellt alkalmazó öt közép- és délkelet-európai ország esetében meglehetősen kevés eredmény áll rendelkezésre arról, hogy a kisebbségi választások milyen hatással vannak a csoporton belüli folyamatokra, a választói magatartásra, ideértve a választási regisztráció eleve összetett kérdését, a választási részvételt, az arányosság mértékét vagy a testületek összetételének változásait – figyelembe véve az érintett közösségek sajátosságait is. A tanulmány ezen hiányok legalább részbeni orvoslására tett kísérletet, miközben a fenti folyamatok alaposabb feltárást, további kutatómunkát igényelnek. Belátható viszont, hogy nem csupán a kisebbségek közéleti részvételére vannak mindezek komoly hatással, hanem végső soron befolyásolják maguknak a közösségeknek a jövőbeli kilátásait is.

Az elemzés kimutatta viszont, hogy a népszámlálási adatokkal összevetve, amelyek szintén kellő óvatosságra adnak okot, a vizsgált személyi elvű rendszerek csak részben tudják lefedni a potenciális csoporttagokat, talán leginkább Szlovénia kivételével, ahol mindkét érintett közösség meglehetősen koncentráltan helyezkedik el. Szerbia kivételével ráadásul összességében csökkenő tendenciát mutat a regisztrált kisebbségi választók száma. Mindehhez a nagyobb lélekszámú kisebbségi csoportokkal rendelkező országokban relatíve alacsony vagy csökkenő választási részvétel is társult (Horvátország és Szerbia), míg érdekes módon Magyarországon nőtt a részvétel. Az okok alaposabb feltárása jövőbeli feladat, de összességében e körülmények kétségesse teszik, hogy – az egyéb tényezőket, a természetes fogyást is figyelembe véve – ezek a szerkezetek alkalmasak-e az asszimilációs, illetve nem egy esetben az elvándorlási folyamatok megállítására vagy lassítására. Közben pedig a választóknak meglehetősen korlátozott a választási lehetőségük, és a választási rendszerek leginkább a már meglévő és meghatározó szervezetek és élitek pozícióit erősítik.

Felhasznált irodalom

- Agarin, Timofey – Karl Cordell: *Minority rights and minority protection in Europe*. London, Rowman & Littlefield, 2016.
- Birñir, Jóhanna Kristín: *Ethnicity and electoral politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Coakley, John: Approaches to the resolution of ethnic conflict: The strategy of non-territorial autonomy. *International Political Science Review*, 15. (1994), 3. 297–314.
- Coakley, John (szerk.): *Non-territorial autonomy in divided societies. Comparative perspectives*. Abingdon, Routledge, 2017.
- Croatian Bureau of Statistics. Online: <https://www.dzs.hr/>
- Csergő Zsuzsa – Ada-Charlotte Regelmann: Europeanization and minority political action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*, 64. (2017), 5. 215–218.
- Dicosola, Maria: The rights of national minorities in Croatia. In Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (szerk.): *Beyond international conditionality: Local variations of minority representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden, Nomos, 2017. 79–100.
- Eestirootslaste Kultuuriomavalitsu, Val 2016. Online: <http://www.eestirootslane.ee/sv/2016>
- Heintze, Hans-Joachim: On the legal understanding of autonomy. In Markku Suksi (szerk.): *Autonomy: applications and implications*. The Hague, Kluwer Law International, 1998. 7–32.
- Komac, Miran – Petra Roter: The autonomy arrangement in Slovenia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 93–115.
- Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 69–91.
- Központi Statisztikai Hivatal: *1.1 A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint*. 2011. Online: www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/nemzetiseg/09_01_01.xls

- Kymlicka, Will: National cultural autonomy and international minority rights norms. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 43–57.
- Law on minority rights and freedoms*. 2006. Online: www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/102854/124511/F1020729789/MGO102854%20Eng.pdf
- Malloy, Tove – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
- Malloy, Tove – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
- McGarry, John – Brendan O’Leary – Richard Simeon: Integration or accommodation? The enduring debate in conflict regulation. In Sujit Choudhry (szerk.): *Constitutional design for divided societies: Integration or accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 41–88.
- Muš, Jan – Mirella Korzeniewska-Wiszniewska: Divide et impera principle. Minority oriented state policy in the Balkans. *New Balkan Politics*, (2013), 13. 73–89.
- Nemzeti Választási Iroda. Online: www.valasztas.hu/
- Nimni, Ephraim (szerk.): *National cultural autonomy and its contemporary critics*. Abingdon, Routledge, 2005.
- Nimni, Ephraim: National-cultural autonomy as an alternative to minority territorial nationalism. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 9–28.
- Nimni, Ephraim: The conceptual challenge of non-territorial autonomy. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013. 1–24.
- Nimni, Ephraim – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013.
- Nootens, Geneviève: Can non-territorial autonomy bring an added value to theoretic and policy-oriented analysis of ethnic politics? In Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 33–55.
- Osipov, Alexander: National cultural autonomy in Russia: A case of symbolic law. *Review of Central and East European Law*, 35. (2010), 1. 27–57.
- Osipov, Alexander: Non-territorial autonomy during and after communism: In the wrong or right place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013a), 1. 7–26.

- Osipov, Alexander: Non-territorial autonomy as a way to diversity policies: The case of Russia. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013b. 133–148.
- Osipov, Alexander: *Changing the angle: Does the notion of non-territorial autonomy stand on solid ground?* European Centre for Minority Issues, 2013c. (ECMI Brief, No. 29.) Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.26947.60967>
- Petričušić, Antonija: Non-territorial autonomy in Croatia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 53–68.
- Republic Electoral Commission of the Republic of Serbia: Izbori za članove nacionalnih saveta nacionalnih manjina, održani 2014. godine. Online: www.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-nacionalne-savete.php
- Roach, Steven C.: Minority rights and the dialectics of the nation: Otto Bauer's theory of the nation and its contributions to multicultural theory and globalization. *Human Rights Review*, 6. (2004), 1. 91–105.
- Roshwald, Aviel: Between balkanization and banalization: Dilemmas of ethno-cultural diversity. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 29–42.
- Salat Levente: Conclusion. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 249–273.
- Smith, David: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In Keith Breen – Shane O'Neill (szerk.): *After the nation? Critical reflections on nationalism and postnationalism*. Palgrave Macmillian, Basingstoke, 2010. 84–102.
- Smith, David: Challenges of non-territorial autonomy in contemporary Central and Eastern Europe. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013a. 117–132.
- Smith, David: Non-territorial autonomy and political community in contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013b), 1. 27–55.

Dobos Balázs

Smith, David – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008.

Smith, David – John Hiden: *Ethnic diversity and the nation state. National cultural autonomy revisited*. London, Routledge, 2012.

State Electoral Commission of the Republic of Croatia. Online: www.izbori.hr

Statistical Office of the Republic of Serbia: *2011 census of population, households and dwellings in the Republic of Serbia*. Belgrade, 2012. 24–89. Online: media.popis2011.stat.rs/2014/eksel/Opstine/1_Stanovnistvo%20prema%20nacionalnoj%20pridnosti%20i%20polu,%20po%20opstinama&gradovima.xls

Vizi Balázs: Minority groups and autonomy from an international political perspective. In Gál Kinga (szerk.): *Minority governance in Europe*. Budapest, LGI, 2002. 39–54.

A nyugat-balkáni államok közjogi kihívásai

A Nyugat-Balkán mind kulturálisan, mind közjogi szempontból heterogén térség, amelyben az 1990-es évek fegyveres etnikai konfliktusai lezárultával, az államok önállóságának kivívásával mára – sokszor külső segítséggel – létrejöttek az önálló állami működés alapfeltételei. Az államélet elsődleges mozgatója ma már a – folyamatosan a távoli jövőben lebegő – európai integráció. Ugyanakkor számos kihívás hátráltatja a közjogi konszolidációt, amelyek közül e tanulmány három csomópont köré szervezve mutatja be a Nyugat-Balkán országainak főbb közjogi kihívásait.

Egyrészt az alkotmányozás sokszor megkésett, mintakövető és külső tényezők által irányított: az alkotmányozó hatalom gyakran külső tényezőként volt jelen. Másrészt a demokratikus képviseletet rendre felülírják etnokratikus szabályok, különösen Bosznia-Hercegovinában, Észak-Macedóniában és Koszovóban. Harmadrészt a jogállamiságon és hatalommegosztáson alapuló, hatékony és modern igazságszolgáltatás és közigazgatás megteremtése megkésett és jórészt formális.

Kulcsszavak: etnokrácia, külső alkotmányozás, formális jogállamiság, hatalommegosztás

Bevezetés

A „Nyugat-Balkán” azt az EU tagállamai által körülvett, az európai intergációból egyelőre kimaradt hat országot jelenti, amelyek ebben a formában sem politikailag, sem történelmileg soha nem alkottak egységes térséget, csupán az EU által azonosan kezelt helyzet miatt kerültek egy táborba. A soknyelvű és -vallású térség igen heterogén, ám országainak történelmében és mai helyzetében mégis számos közös vonás és kihívás lelhető fel.

¹ Dr. habil. Szabó Zsolt, PhD: tudományos főmunkatárs (Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Alkotmányjogi Intézet); egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudomány Kar). A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíja, valamint az Új Nemzeti Kiválósági Program tette lehetővé.

A térség történelmi gyökerei a múltban összefonódnak. Közös sorsuk, hogy a középkori, nagy kiterjedésű, de bizonytalan határú önálló keresztény államok (szerb, bolgár) hanyatlása után az egész Balkán török uralom alá került. A török birodalom visszaszorulása utáni időszakban a Balkán Európa lóporos hordójává vált az itt élő szláv népek önállósulási törekvései és a nagyhatalmi érdekek ütközőzónája miatt. Mivel nem voltak világos történelmi határok, amelyekhez vissza lehetett volna térni a török hatalom visszaszorítása után,² a 19. században részben kivívott, részben nagyhatalmi érdekek mentén alakított önálló államiság időszaka után a térség új szervező ereje a délszláv szövetség lett (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia – rövid ideig úgy tűnt a II. világháború után, hogy ebbe még Albánia is belép).

Néhány állam hosszabb önálló történelemre tekinthet vissza (Szerbia, Montenegró), mások csak később, először a délszláv szövetségek keretei között nyertek nemzeti elismerést, autonómiát. Ilyen Észak-Macedónia, Koszovó, de a bosnyák nép is ide sorolható, akik bár nem saját, önálló államban élnek, széles körű autonómiával rendelkeznek. Nyelvileg a délszláv dominancia a meghatározó a térségben (ezen belül is a szerb jelenlét: Albánián kívül minden országban számottevő a szerb népesség aránya). Emellett jelentős az albán népesség Albánián kívül is, a szomszéd államokban. A vallási szerkezet is sokszínű: bár meghatározó a (keleti) kereszténység, a második felekezet az iszlám, amely a fő vallás a bosnyákok és albánok körében. A 20. század végének konfliktusai már korábban is, lappangó formában, jelen voltak, ezt kódolta az etnikailag-vallásilag vegyes kép, a térséget anyaországra és vele szomszédos kisebbségre szabdaló határok, ami miatt állandó volt a szeparatizmus és az ezzel járó fegyveres konfliktus veszélye.

Az államéletet tekintve három fő gócpontja van a Nyugat-Balkán kihívásainak: az alkotmányozás megkésett vagy külső tényezőknek kitett volta, a demokratikus képviselőket rendre felülíró etnokratikus szabályok, valamint a jogállamiságon és hatalommegosztáson alapuló modern igazságszolgáltatás és közigazgatás megteremtése. Az alábbiakban e három csomópont köré szervezve mutatjuk be a Nyugat-Balkán főbb közjogi kihívásait.

² Heka László: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Szeged, Gold Press, 2002. 14.

Alkotmányozás és államszervezet

Az alkotmányozó hatalom gyakran külső tényezőként volt jelen a Nyugat-Balkánon. A térségi államépítésben és az alkotmányozásban a külső erők sokszor gyakoroltak jelentősebb hatást, mint a belső folyamatok. Először Szerbiában, a 19. században találkozunk (az ottomán birodalom által) oktrojált alkotmánnyal. A nagyhatalmak döntöttek a térségről az 1878-as berlini kongresszus során, ahová a török birodalom fennhatósága alól felszabaduló balkáni államok képviselőit meg sem hívták – igaz, szuverén államaik még nem is léteztek. A következő jelentős (át)rendezés, az I. világháborút lezáró békerendszer is nagyhatalmi döntéssorozat eredménye volt, de *de facto* oktrojált alkotmánynak tekinthető Bosznia-Hercegovina 1995-ös, valamint Szerbia és Montenegró államközösségének 2003-as alkotmánya. A nagyhatalmak felügyelete – mindekelőtt az USA-é – belső válságok esetén is kulcsszerepet játszott: az 1998-as albán alkotmány, valamint a 2001-es koszovói és ohridi rendezés is amerikai közvetítéssel született meg.

A demokrácia- és piacgazdaság-építésben nemzetközi szervezetek is fontos szerepet játszottak: ilyen volt az ENSZ égisze alatt működő UN Development Programme, az Egyesült Államok saját programja, a USAID, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), valamint a Világbank és az EU. A jelentős külső donor, tanácsadó és államépítési projekt ellenére a látványos siker – a demokratikus intézményrendszer és jogállamiság stabil működése – egyelőre várat magára.

Az utóbbi két évtizedben lendületet vett demokratizálódás során önálló alkotmányozási folyamat indult meg parlamenti úton (Szerbia 2006-ban, Montenegró 2007-ben fogadott el új alkotmányt, Koszovó 2008-ban fogadott el alaptörvényt, a legrégebbi, 1991-es macedón alaptörvényt 2001-ben módosítottak átfogóan az ohridi egyezmény alapján, majd 2018-ban ismét, a névvita lezárása során). Egyedül Bosznia-Hercegovina alkotmányainak reformja maradt el, bár egy 2006-os kísérlet közel állt hozzá. Az EU-csatlakozás miatt újabb módosítások lesznek szükségesek, kérdés, mennyire lehet ezekben az államokban önálló az alkotmányozó, és mennyire képes orientálni az etnikai törésvonalak mentén megosztott politikai szereplőket.

Reinhard Priebe egy évtizeddel ezelőtt, 2008-ban a térségben a gazdasági alkotmány mellett az igazságszolgáltatás és a parlamenti struktúrák fejlesztését

nevezte meg a legfontosabb alkotmányossági teendőnek.³ Az azóta eltelt idő javulást hozott a parlamentek működésében (új házszabályok, növekvő nyilvánosság), ám a törvényalkotás hatékonysága, az alkotmányos értékek elfogadása a politikai kultúrában – különösen az etnikailag tagolt társadalmakban – nem kielégítő.

Közbevetőleg megemlíjtük azt a térségben általános, formai szempontból releváns gyakorlatot, hogy amennyiben módosul az alkotmány, a módosítások nem épülnek be a szövegbe „nyomtalanul”, hanem függelékben jelenik meg az egyes szakaszok szövegszerű módosítása. Egy módosítócsomag révén több ilyen kiegészítéssel is bővíthet a függelékek sora. Így Macedóniában már 32, Koszovóban 24, Montenegróban 16 ilyen alkotmánymódosítás van már (római számokkal számozva) az alkotmányhoz „függesztve”, a szerb alkotmány módosítására 2006-os elfogadása óta azonban még nem került sor.⁴

Közös vonásként említhető a térségben a referendumoknak a függetlenség kivívásában betöltött szerepe is. Így döntött az önállóságról Bosznia-Hercegovina (1992), Észak-Macedónia (1991), Koszovó (1991), Montenegró (2006) népe. A nép közreműködése az alkotmányozásban ugyanakkor már jóval szerényebb volt, csak Szerbiában és Albániában tűzték népszavazásra az alaptörvényt. Szerbiában 1990-ben és 2006-ban egyaránt népszavazás erősítette meg a miloševići és később a ma hatályos alkotmányt is. Albániában kétszer is, 1994-ben és 1998-ban referendumot tartottak az alkotmányról, ezek közül azonban csupán az utóbbi volt sikeres.

Az eltérő történelmi és etnikai háttér ellenére a hat nyugat-balkáni állam közjogi berendezkedése sok párhuzamot mutat. A kormányforma mindenütt parlamentáris: a végrehajtó hatalom (kormány) felelős a parlamentnek, és szüksége van annak folyamatos politikai támogatására, a kormány(fő)t a parlament választja meg. Az államszerkezet Szerbiában (Vajdaság autonómiája) és Bosznia-Hercegovinában (entitások) többszintű, a többi államban egységes (unitárius). Alkotmánybíróság mindenütt működik.

Az államfő közvetlen választása (Szerbia, Montenegró, Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina), amely a félprezidenciális kormányforma felé tolja el elsősorban a szerb nyelvterület államait, ennek nem mond ellent. Az elnök itt sem

³ Reinhard Priebe: Beitrittsperspektive und Verfassungsreformen in den Ländern des Westlichen Balkans. *Europarecht*, 43. (2008), 3. 301–319.

⁴ Herbert Küpper – Szabó Zsolt: A jogalkotás alkotmányos keretei Közép- és Kelet-Európában. *Parlamentari Szemle*, 1. (2016), 1. 41–69.

önálló hatalmi tényező, a prezidencializálódás határozott körvonalai legfeljebb Szerbiában mutatkoznak, az elnöknek itt is inkább a politikai, mint a közjogi befolyása erős. Az eltérő választási mód ellenére az államfő közjogi helyzetében markáns különbség nincs, a parlamenttel szembeni korlátozott (egyszeri, rövid határidőn belül gyakorolható) vétó jellemző rá az egész térségben. Egyedül Bosznia-Hercegovinában ismeretlen a politikai vétó (a törvények visszaküldése a parlamentnek). Az államfői (politikai) vétó gyengeségét mutatja, hogy Albániában és Macedóniában a minősített többséget igénylő törvényeket egyáltalán nem lehet visszaküldeni, Koszovóban és Montenegróban a parlament az eredeti többséggel elfogadhatja a visszaküldött törvényt. Albániában, Macedóniában és Szerbiában a parlament a visszaküldött törvényt egyszerű többség helyett abszolút többséggel fogadhatja el.

A választási rendszerek terén is egyfajta spontán integráció figyelhető meg: a 2000-es évek végére a Nyugat-Balkánon mindenhol tisztán arányossá vált a választási rendszer. Macedóniában (6 körzet) és Albániában (12 körzet) regionális listákra, a többi államban országos listákra lehet szavazni. Preferenciális elemet a választási rendszer nem tartalmaz, azaz a pártok meghatározó befolyást gyakorolnak a jelöltállítás során.

A hat ország közül öt országban a parlament egykamarás, kivéve Bosznia-Hercegovinát, amelynek parlamentje és egyik entitásának parlamentje is két-kamarás. Bosznia-Hercegovina – kivételként a térségben – két jogalkotási szintből áll: az ország területén két entitás, a Bosznia-hercegovinai Föderáció (BHF) és a Szerb Köztársaság (SZK) osztozik, ezek parlamentje mellett egy „állami szintű”, kétkamarás parlament (BH) működik az országban. A Bosznia-hercegovinai Föderáció maga is szövetségi állam: tíz kantonból áll, amelyeknek saját parlamentje van, ezek saját jogalkotási jogkört gyakorolnak (a kantonok nem képezik jelen tanulmány tárgyát). A Bosznia-hercegovinai Föderáció parlamentje szintén kétkamarás törvényhozó testület, a Szerb Köztársaság parlamentje csak egy kamarából áll.⁵ Mind Bosznia-Hercegovinára, mind a Föderációra igaz, hogy bikameralizmusa szimmetrikus: a két kamarát azonos jogok illetik meg

⁵ Annak ellenére, hogy a Szerb Köztársaság parlamentje egykamarás, a főképviselő által 2002-ben bevezetett Népek Tanácsa kvázifelsőházi hatáskört gyakorol, egyedüli hatáskörében, a nemzeti érdekkiegyenlítési eljárásban. Feladata az, hogy az országot alkotó különböző nemzetiségek érdekeinek védelme megvalósuljon az alkotmányban foglaltaknak megfelelően. A Népek Tanácsa nem vesz részt ugyan a törvényhozás folyamatában, de ellenőrzi a Szerb Köztársaság parlamentje által elfogadott törvényeket és más jogszabályokat annak megállapítása végett, hogy az elfogadott törvény, rendelet vagy más jogszabályok sértik-e a nemzetiségi érdekeket.

a döntéshozatal során. A régió minden parlamentjét egy időben, 4 éves periódusra választják.

Koszovóban és Bosznia-Hercegovinában a parlament mozgásterét behatárolja a nemzetközi közösség jelenléte, bár egyre csökkenő mértékben. Koszovóban 2014 óta a nemzetközi szervezetek csak tanácsadó jogkörben vannak jelen, Bosznia-Hercegovinában az ENSZ főképviselőjének hatáskörei ugyan továbbra is megmaradtak, azokat azonban az utóbbi évtizedben érdemben nem gyakorolta. A nemzetközi felügyelet szintjét jelzi, hogy Bosznia-Hercegovina állami szintű, kilenctagú alkotmánybíróságának három tagját az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) jelöli ki a nemzetközi tekintéllyel rendelkező külföldi jogászok közül.

Etnokrácia

Az etnikai heterogenitás és az ebből adódó konfliktusok az egész államéletet átszövik, különösen Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Észak-Macedóniában. A politikai hatalom etnikai csoportok közötti megosztásának többféle modellje is kialakult: Bosznia-Hercegovinában az „államalkotó nemzetek” egyenrangúsága és a kölcsönös vétőjogok, Koszovóban és Észak-Macedóniában a kisebbségi csoportok arányos reprezentációja az állam szinte minden intézményében. Utóbbi kettő is különbözik egymástól: míg Észak-Macedóniában az albánok a maguk követelésére kaptak ilyen jogokat, Koszovóban az ország államiságát el nem ismerő szerbek nem kérték effélet, azokat szinte „akaratuk ellenére” és a fiatal állam nemzetközi közösségnek való megfelelni akarása miatt kapták. Érdekes ebből a szempontból Montenegró, amely soknemzetiségű, heterogén állam. Ám a politika nemcsak az etnikai határok mentén, hanem bizonyos alapkérdésekhez való viszonya szerint rendezí a pólusokat, ilyen például a Szerbiával való viszony, vagy a közös montenegrói identitás kérdése. Emiatt a pártrendszer nem annyira etnicizált, mint a többi soknemzetiségű államban, Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban vagy Koszovóban.⁶

Montenegróban és Szerbiában a kisebbségi pártok kedvezményes kvótával szerezhetnek parlamenti mandátumot, Észak-Macedóniában pedig egyáltalán

⁶ Caroline Hornstein Tomić: *Interethnische Beziehungen in Südosteuropa – Ein Bericht zur Lage in Bosnien-Herzegowina, Kosovo, Kroatien, Mazedonien, Montenegro und Serbien*. Konrad Adenauer Stiftung, 2008. 57.

nincs bejutási küszöb pártok számára. Egyedül Albánia nem segíti elő semmilyen módon a kisebbségi képviseletet: etnikai pártok alapítása tilos, a kisebbségek garantált parlamenti hellyel nem rendelkeznek.

Az etnikai alapú hatalomgyakorlás és -megosztás legkézenfekvőbb eszköze az állami intézmények személyi összetételének etnikai alapokra helyezése. Ez a legkövetkezetesebben Bosznia-Hercegovina állami működésén látszik: a mindenkori választás eredményétől függetlenül mindig azonos etnikai képviseletet biztosít az alkotó nemzeteknek (és csak nekik) bizonyos posztokon. Ezeket a kőbe vésett etnikai arányokat demokratikus úton nem lehet megváltoztatni, azaz a demokráciát az etnokrácia írja felül. Koszovóban is találkozunk hasonló szabályokkal: a szerb kisebbség a választási eredménytől függetlenül 10 helyre jogosult a parlamentben, és más kisebbségek „kvótája” is meg van határozva. Macedónia inkább a parlamenti szavazási szabályokon keresztül és az etnikai pártok színre lépését segítő választási küszöb eltörlésével igyekezett az etnikai reprezentációt megjeleníteni. Ezek a megoldások többnyire a demokratikus működés rovására mennek, nem oldják, hanem tartósítják az etnikai széttagoltságot, és megbénítják az állami működést.

Koszovó és Bosznia-Hercegovina esetében az állami jelképek (címer, zászló) is a többnemzetiségű létet fejezik ki (csillagmotívum), ezek a jelképek a nemzetközi közösség segítségével, támogatásával jöttek létre. Egyik etnikai csoporthoz sem kötődnek, hanem semleges, mesterséges jelképek, amelyek a sokszínűséget sugallják. A két ország abban is közös, hogy alkotmányos rendszere nem demokratikus képviseleten, hanem etnokratikus vétőjogokon alapul.

A Velencei Bizottság az észak-macedóniai megoldást vizsgálva kimondta, hogy az alkotmányban előírt kettős többségi döntéshozatal csak akkor működőképes, ha nem lehet bármikor megváltoztatni az etnikai közösséghez tartozást, azaz előre rögzített, hogy melyik képviselő melyik csoporthoz tartozik. Ellenkező esetben megkerülhető lenne az etnikai többségi előírás azáltal, hogy egy frakció vagy politikai csoport rábírja tagjait, hogy más etnikumhoz tartozónak vallják magukat. A Velencei Bizottság tehát regisztrált tagságon alapuló etnikai képviselőcsoportok mellett érvel, ami szükségszerű velejárója e kettős többséget előíró szabályoknak. Koszovóval ellentétben Észak-Macedóniában jogi kvóta nincs rögzítve a kisebbségek számára, azaz kisebbségi képviselők nem jogi, hanem politikai logika alapján kerülnek be a parlamentbe. Emiatt nem kizárt, hogy a képviselők valós etnikai kötődésüktől eltérő etnikumúnak vallják magukat, ezzel manipulálva a szavazás eredményét.

Koszovóban és Észak-Macedóniában, mint láttuk, a szabályozás nem permanens vétőjogot ad az etnikai csoportok kezébe, hanem bizonyos döntésekbe bevonja a kisebbségeket. Ez azonban éppen azért lehetséges, mert nem jogilag egyenrangú államalkotó nemzetek egyeztetését, hanem többség-kisebbség viszony megoldását kellett megtalálni.

Az alkotmányos reform szükségességét Bosznia-Hercegovinában mindennek előtt az adja, hogy az alaptörvény egyes rendelkezéseit az EJEB Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatába ütközőnek mondott ki, mivel a három „államalkotó nemzet” képviselői között bizonyos tisztségeket egyenlő arányban kell betölteni, ezzel kizárva a többi nemzeti-etnikai kisebbség képviselőjét a képviseléből és a hatalomgyakorlásból (bővebben a döntésről lásd a többnemzetiségű lét parlamenti összefüggéseit bemutató fejezetet). Az alkotmány formális módosítása nélkül is elindult azonban egy alkotmányfejlesztési folyamat Bosznia-Hercegovinában, amelynek motorja az ENSZ főképviseelője. Az elmúlt években így épült ki például az egységes igazságszolgáltatás és ügyészség rendszere, a folyamat alkotmányosságát az állami alkotmánybíróság is megerősítette.

Hatalommegosztás és jogállamiság

A politikai rendszer stabilizálódása még várat magára a Nyugat-Balkánon. Alig van olyan parlament a térségben, amelyben az ellenzék ne hirdetett volna már bojkottot a parlamenti munkában. A – sokszor igen alacsony részvételi aránnyal zajló – választások után a parlament és kormány megalakítása sokszor húzódik el a politikai viták miatt, néha az intézmények átmeneti teljes bénulásához vezetve. Az ellenzék helyesen ismerte fel, hogy az üres padosorok, a politikai párbeszéd hiánya az európai integrációban előbbre tartó államokban a parlamenti többség számára a nyomásgyakorlás hatékony eszköze lehet – a parlamenti munka bojkottálása mindig előkelő helyet kap az Európai Unió monitoringjelentéseiben. Ezek az akciók általában az ellenzéknek tett engedményekkel végződtek, bár nem mindig hoztak számukra eredményt. A kormány és ellenzék közötti közvetítésben nemegyszer az Európai Unió vállalt közvetítő szerepet. Az EU rendszeres előrehaladási jelentései a térség számos országában ismétlődő jelleggel ugyanazokon a területeken mutatnak hiányosságokat: szabad választások, pártok jogi státusza, parlamentek működése.

A jogállam és demokrácia megerősítése elsősorban külső kényszer – 2011 óta az Európai Unió új megközelítést alkalmaz a nyugat-balkáni államokkal szem-

ben: a 23-as (bíróságok és alapvető jogok) és 24-es fejezetet (igazság, szabadság, biztonság) elősorolják a többivel szemben, és e területeken alapvető reformok elindítása és végrehajtása a többi fejezet megnyitásának feltételét jelenti. A jogalkotási napirend meghatározó eleme az európai integráció mindegyik államban. A törvényalkotás során egyre gyakrabban alkalmaznak gyorsított eljárásokat a jogharmonizáció érdekében. A többszintű Bosznia-Hercegovinában az *acquis* átvételéhez szükséges hatáskörök a különböző szintek között megoszlanak, ezek a szintek (állam, entitások, kantonok) azonban a gyakorlatban alig működnek együtt, ami jelentősen hátráltatja a csatlakozási folyamatot.

A legnagyobb kihívást azonban mégis a bírói függetlenség megteremtése adja, mivel a politika még mindig meghatározó befolyást gyakorol a bírók kinevezésére, vagy közvetlenül a bíróválasztás parlament általi aktusa, vagy a bírók kinevezését végző igazságszolgáltatási tanácsokban érezhető politikai befolyás által. A végrehajtó hatalom parlamenti ellenőrzése általában gyenge, súlytalan (parlamenti kérdések, vizsgálóbizottságok), a miniszterek nemegyszer egyszerűen hiányoznak a parlamenti ellenőrzés alkalmairól. A korrupció miatti átvilágítási eljárás megbénított több intézményt (a kilenctagú albán alkotmánybíróság csupán két bírója ment át az átvilágításon). Mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás ismétlődően szakemberhiánnyal küzd, az alacsony bérezés miatt a korrupció szintje e területeken – a folyamatos küzdelem ellenére – magas.

Jugoszlávia – részben az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományaira építve – viszonylag jelentős igazgatási múlttal rendelkezett: létezett közigazgatási bíraskodás, és 1930 óta volt általános közigazgatási eljárási kódex szövetségi szinten. Utóbbit minden utódállam átvette, és a 2000-es években saját igényei szerint módosítani kezdte, majd felváltotta egy saját eljárási kódexszel. Szintén nagy múltra tekint vissza a jugoszláv alkotmánybíráskodás: 1963-ban minden tagköztársaságban, valamint szövetségi szinten is felállt a normakontrollt végző testület, igaz, hatásköre még nem a törvények megsemmisítésére, hanem csupán az alkotmányellenesség jelzésére terjedt ki. E közös gyökerek ellenére ma nem beszélhetünk közös nyugat-balkáni jogi vagy közigazgatási kultúráról.

A 19. századi és a szocialista közigazgatás öröksége a kiterjedt, nem versenyképes bürokrácia, elégtelen demokratikus legitimációval és forrásokkal. A közfeladatok el nem látása és a korrupció tovább rontják az alacsony hatékonyságot. A stabil, kiszámítható, átlátható közigazgatás az EU előrehaladási jelentéseinek legtöbbször hiányolt eleme, annak ellenére, hogy „közigazgatási” csatlakozási fejezet nem létezik, konkrét mérőszámok, előírások az egyes szervek működésére nincsenek, helyett „politikai” kritériumok jelennek meg rendre. A hiteles

feltételrendszer és az operacionalizálható eszközök hiánya tükrében az uniós kritika részben egyoldalúnak tűnhet. Tény ugyanakkor, hogy a közigazgatási reformfolyamatok nem konzisztensek, nem kellően stratégiavezéreltek, inkább személyfüggő, elszigetelt beavatkozásokból állnak. Egy kutatás kimutatta, hogy közös közigazgatási reformmodell nincs a térségben,⁷ sokszor spontán és *ad hoc* alapon történik az egyes szektorok fejlesztése. A közigazgatási reform lassan halad előre, a fontos törvények megszülettek, de a közigazgatási kultúra reformja várat magára.

A közigazgatások fejlesztésére mindenesetre jelentős anyagi források állnak rendelkezésre. 2011–13 között például 24 millió euró szerepelt a határon átnyúló közigazgatási fejlesztésekre. E forrás nagy része képzési célt szolgál, amelynek motorja – szakértői tevékenysége, nyugati kapcsolatrendszere, képzései által – a 2011-ben működését a montenegrói Danilovgradban megkezdő, tevékenységét mind a hat államra kiterjedően végző Regional School of Public Administration (ReSPA). Emellett említést érdemel az EU-tagállamokban eltöltött rövid (három hónapos) szakmai gyakorlatokat és tapasztalatátadást szervező Fellowship for Government Officials from the Western Balkans program, amelybe 2008 óta több mint 200 nyugat-balkáni tisztviselő kapcsolódott be. Szintén fontos szerepet játszik az Európai Bizottság által a közigazgatási kapacitásfejlesztés érdekében 1992-ben létrehozott SIGMA-program (Support for Improvement in Governance and Management). A SIGMA azóta monitoringrendszert alakított ki, amely rendszeres adatokkal, jelentésekkel mérhetővé teszi a közigazgatási teljesítményt, anélkül, hogy konkrét közigazgatási modellt erőltetne az országokra.

Mindezen kedvező kezdeményezések ellenére az EU a weberi közigazgatási modellt propagálja, stabil, szakértő, jól fizetett személyi állománnyal, amelynek megteremtése a Nyugat-Balkánon nem megy zökkenőmentesen. Biztató jelek azonban vannak: a modern közigazgatási eljárás kodifikációja és az e-közigazgatás megerősödése az utóbbi években megtörtént. A közigazgatási személyzet fokozatosan professzionalizálódik, képzésében számos pozitív kezdeményezés segít.

⁷ Bouckaert, Geert et al. (szerk.): *Public management reforms in Central and Eastern Europe*. Bratislava, NISPAcee, 2008.

Összegzés

Az 1990-es évek fegyveres konfliktusainak lezárultával, az egyes nyugat-balkáni államok önállóságának kivívásával – sokszor külső segítséggel – mindegyikben létrejöttek az önálló állami működés feltételei. A közigazgatási reformfolyamatok elsődleges mozgatója ma már az európai integráció. A folyamatot külső szereplők értékelik, a megvalósítást donoroktól származó külső források teszik lehetővé. Ezáltal a folyamat ismét kívülről irányítottá válik, a belső motiváció helyét a külső tényezőknek – és pénzügyi, politikai ösztönzőknek – való megfelelni akarás veszi át.

Összességében kijelenthető, hogy az EU által kínált perspektíva vonzó ugyan a nyugat-balkáni államok számára, de kérdés, hogy ez elég lesz-e ahhoz, hogy belső vitáikon, kríziseiken túllépjenek, ahogyan ez például a visegrádi országok esetében történt. Ehhez jön a csatlakozás távoli perspektívája, amely kevésbé hat a hatalmi aktorok stratégiájára, mint ha közelgő eseményről lenne szó. A demokrácia, jogállam fokozatos kiépítése nem belső, választói kíváncsi, hanem külső kényszer, ennek megfelelően inkább formális, mint tényleges, és nem hoz rendszerszintű változásokat.

Felhasznált irodalom

- Bouckaert, Geert – Juraj Nemec – Vitalis Nakrosis – Gyorgy Hajnal – Kristiina Tonnisson (szerk.): *Public management reforms in Central and Eastern Europe*. Bratislava, NISPAcee, 2008.
- Heka László: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Szeged, Gold Press, 2002.
- Hornstein Tomić, Caroline: *Interethnische Beziehungen in Südosteuropa – Ein Bericht zur Lage in Bosnien-Herzegowina, Kosovo, Kroatien, Mazedonien, Montenegro und Serbien*. Konrad Adenauer Stiftung, 2008.
- Küpper, Herbert – Szabó Zsolt: A jogalkotás alkotmányos keretei Közép- és Kelet-Európában. *Parlamenti Szemle*, 1. (2016), 1. 41–69.
- Priebe, Reinhard: Beitrittsperspektive und Verfassungsreformen in den Ländern des Westlichen Balkans. *Europarecht*, 43. (2008), 3. 301–319.

Vákát

Lőrinczné Bencze Edit¹

Európaizáció és feltételesség: a hágai Nemzetközi Törvényszékkel való teljes körű együttműködés a Nyugat-Balkán posztkonfliktusos államaiban

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa már 1991-től kezdve számos alkalommal foglalkozott a délszláv háborúkkal, amelyek veszélyeztették a nemzetközi békét és biztonságot, valamint megsértették a humanitárius jogokat. Tényleges lépésre azonban csak 1993-ban szánta el magát, amikor is létrehozta a hágai székhelyű Nemzetközi Törvényszéket. A Nyugat-Balkán államainak a Törvényszékkel való együttműködése az Európai Unió előcsatlakozási, politikai feltételeinek egyik kulcsfontosságú megnyilvánulási formája, az Unió nyugat-balkáni külpolitikájának fő eleme, a Közösség egyedülálló és példa nélküli előcsatlakozási mechanizmusa, tekintettel arra, hogy kizárólagosan a nyugat-balkáni régióra korlátozódik, és példaként szolgál arra, hogy miként működik a Közösség feltételessége egy posztkonfliktusos térségben. Az ICTY feltételességének nyomon követésével jól láthatóvá válnak annak hatásai az EU-előcsatlakozási folyamatok dinamikájára. Az Európai Unió ragaszkodik ahhoz, hogy a taggá válás feltétele a Törvényszékkel való teljes körű együttműködés, mert úgy véli, hogy a kooperáció, vagyis a háborús bűnösök elszámoltathatósága meghatározó tényező a jogállamiság megteremtésében és az igazságszolgáltatás megerősítésében a posztkonfliktusos régióban. Az ICTY működése kapcsán látható, hogy a régió államai vonakodnak az intézménnyel való teljes körű együttműködés megvalósításától, így az ICTY elsősorban a negatív feltételesség megnyilvánulási formájaként halasztó hatállyal bír a csatlakozási folyamat egészére.

Kulcsszavak: ICTY, EU, Nyugat-Balkán, előcsatlakozási feltétel

¹ Lőrinczné dr. habil. Bencze Edit, PhD: intézetigazgató, tanszékvezető, főiskolai tanár (Kodolányi János Egyetem, Jól-léti Társadalom Intézet), e-mail: lbedit@kodolanyi.hu

https://doi.org/10.36250/00915_05

<https://orcid.org/0000-0003-1845-1582>

A hágai Nemzetközi Törvényszék létrehozása és működése

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa az ENSZ Alapokmányának VII. fejezetére hivatkozva a BT 827. számú határozatával 1993. május 25-én létrehozta a hágai székhelyű Nemzetközi Törvényszéket (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia – ICTY).²

Mivel nem nemzetközi szerződés vagy egyezmény, hanem a Biztonsági Tanács állította fel úgynevezett *ad hoc* jelleggel, így az érintett államok, de különösen Szerbia részéről jelentős elutasítással találkozhatunk. A Törvényszék az egykori Jugoszlávia területén zajló háborúk során 1991. január 1-je óta végrehajtott, a humanitárius nemzetközi jogot súlyosan sértő háborús bűncselekedetek elkövetőinek felelősségre vonására jött létre, s bár jelentős eltérésekkel, mégis Nürnberg óta az első ilyen nemzetközi fórum. Az ICTY időbeli és térbeli korlátokkal rendelkező eseti törvényszék volt. Az időbeli joghatóság alapján az 1991-ben bekövetkezett első szerb–horvát konfliktus jelentette a kiindulópontot, tehát a testület visszamenőleg is megállapíthatott háborús bűncselekményeket.³ Az ideiglenesség másik aspektusa, hogy mandátuma az ENSZ BT-vel egyeztetett határidőig volt érvényes, és az eredeti tervek szerint mindaddig tevékenykedett volna, amíg minden vádlott fölött meg nem születik az ítélet. A befejezésre vonatkozó időkorlátokat a befejezési stratégia (Completion Strategy) tartalmazta, s ez 2004-re határozta meg a vádiratok leadásának határidejét, amelyet az ICTY Ügyészsége teljesített is – ez volt az egyetlen olyan határidő, amelyet sikerült betartani. A munka befejezését először 2008-ra, majd 2010-re datálták, de hamarosan kiderült, hogy ezen határidőket szinte lehetetlen teljesíteni, mert még az ezredforduló után is számos olyan magas politikai és katonai beosztású vezető volt szökésben, akikre a vádiratot már felépítették. Ezen személyek épp a háború kulcsfigurái voltak, például Gotovina, Šešelj, Karadžić, Hadžić és Mladić, s felelősségre vonásuk nélkül az ICTY nem tudta volna beteljesíteni saját küldetését. Az ICTY létrejötte és működése a Nyugat-Balkánt érintő nemzetközi válságkezelési stratégia részeként funkcionált, ugyanis a béke és a biztonság megteremtését szolgálta a régióban azáltal, hogy igazságot szolgáltatott

² UN Security Council: *Resolution 827 (1993)* [on the establishment of the International Tribunal for the former Yugoslavia]. 1993. május 25.

³ UN: *Statute of the International Tribunal for the former Yugoslavia*. 1993. 3. (9. cikk.).

az áldozatoknak, és elítélte a háborús bűnösöket, ami aligha történt volna meg a fent említett vezetők elszámoltatása nélkül.⁴

Miután a bűnösök kézre kerítése és a tárgyalások is a vártnál hosszabbra sikeredtek, a többször megváltoztatott utolsó határidő végül 2013 lett. A fennmaradó ügyeket az ENSZ BT 2010. december 22-i 1966. számú határozatával⁵ létrehozott nemzetközi törvényszéki mechanizmus (International Residual Mechanism for Criminal Tribunals), az IRMCT, röviden csak Mechanizmus vette át. Az átállási időszak, az ICTY-hoz tartozó összes dokumentum és adminisztrációs feladatok átruházása azonban még négy évig tartott, míg végül a Törvényszék 2017. december 31-én, 24 év után – a záróceremóniára december 27-én Hágában került sor – hivatalosan is bezárta kapuit.⁶ Igaz, ez csak szimbolikus leállás volt, hiszen a Mechanizmus fennmaradó délszláv pereit továbbra is Hágában intézik, ráadásul ugyanazon a helyszínen, majd hogyanem ugyanazon felállásban és személyzettel.⁷

Az ICTY térbeli joghatósága azt jelentette, hogy működése csak az egykori Jugoszlávia területére, a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság (JSZSZK) szétesésekor függetlenné vált országokra, elsősorban a Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában kirobbant polgárháborúk következtében elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogokat megsértő háborús bűntettekre terjedt ki.⁸

A testület működésének jogi hátterét a genfi jog (humanitárius nemzetközi jog, az 1864., 1906., 1929. és 1949. évi genfi egyezmények alapján), a hágai jog (a háború megvívásának szabályai az 1899-es és 1907-es hágai egyezmények alapján), az 1948. évi genocídiumegyezmény (népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése), valamint a nürnbergi gyakorlat alapozta meg, amelyet a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék alkalmazott először az emberiség elleni bűncselekmények kapcsán. Az ICTY alapokmányának 2–5. cikke alapján négy csoportra lehet osztani azon bűncselekményeket, amelyekben a testület jogosult eljárni, így felléphetett a genfi egyezményeket súlyosan megsértő személyekkel

⁴ Magdalena Spalińska (szerk.): *20 Years of the ICTY: Anniversary events and Legacy Conference proceedings*. United Nations – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 2014. 26.

⁵ UN Security Council: *Security Council resolution 1966 (2010) [on the establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals with two branches]* 22 December 2010. S/RES/1966(2010).

⁶ UN: *ICTY marks official closure with moving Ceremony in The Hague*. 2017. december 27.

⁷ Thomas Wayde Pittmann: The road to the establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals: From completion to continuation. *Journal of International Criminal Justice*, 9. (2011), 4. 797.

⁸ UN (1993) i. m. 3.

szemben, a háború jogát és szokásait megsértő egyének ellen, a népirtást, illetve a emberiesség elleni bűncselekményeket elkövetők ellen.⁹ Az ICTY Statútumának 5. cikke értelmében „[a] Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik felelősek a következő, nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során elkövetett, a polgári lakosság ellen irányuló bűncselekményekért: a) emberölés, b) kiirtás, c) leigázás, d) kitoloncolás, e) bebörtönzés, f) kínzás, g) nemi erőszak, h) politikai, faji, vallási alapon való üldözés, i) egyéb embertelen cselekmények”.¹⁰

Az Alapokmány 7(1) cikkelye alapján nemcsak a bűncselekményeket elkövetők vonhatók felelősségre, hanem azon személy is, aki megtervezte, előkészítette, megparancsolta, aki a bűntettek megtervezéséhez, előkészítéséhez és végrehajtásához segítséget nyújtott, vagy azok elkövetésére mást felbujtott. Az érintettség mértékével a dokumentum nem foglalkozik.¹¹

A hágai Nemzetközi Törvényszék, ellentétben a nürnbergi katonai bírósággal, polgári testületként tevékenykedhetett, amely kizárólag személyeket vonhatott felelősségre, intézményeket és kormányokat nem.¹² A testület által kiszabható legsúlyosabb büntetés az életfogytiglani szabadságvesztés, tehát nem szabhatott ki halálbüntetést, de az ítélet ellen fellebbezni lehetett. Hágában az *in absentia* eljárás tilalma alapján csak a vádlott jelenlétében lehetett a felelősségét megállapítani.

A Nemzetközi Törvényszék az államok együttműködésére építve végezte munkáját (Statútum 29. cikk), az alapokmány szerint az államok kötelesek együttműködni a testülettel, teljesíteniük kell a személyek felkutatására, letartóztatására és átadására, a tanúk kihallgatására, okiratok átadására vonatkozó kérelmeket.¹³ Mindezt a daytoni szerződés is megerősítette, s az egyezményt aláíró államok és államfők erre kötelezettséget vállaltak, habár a helyzet paradoxonja, hogy az aláírók mindegyike érintetté vált az emberiesség elleni bűntettek elkövetésében. Így nem meglepő, hogy az együttműködés nem volt mindig zökkenőmentes, vagy valamilyen ürüggyel megtagadták a kiadatást, rejtegették a bűnösöket, hátráltatták az ICTY munkáját. A Törvényszék ilyen esetben azon kívül, hogy értesítette a BT-t az esetről, egyéb kényszerítő eszközök alkalma-

⁹ UN (1993) i. m. 1–2.

¹⁰ UN (1993) i. m. 2.

¹¹ UN (1993) i. m. 2.

¹² UN (1993) i. m. 3.

¹³ UN (1993) i. m. 10.

zásával lépett fel a tagállamokkal szemben. Tekintettel arra, hogy az egykori Jugoszláviát elhagyó államok mindegyike számára az uniós tagság elérése az egyik legfőbb külpolitikai prioritás, a Törvényszékkel való együttműködés nem megfelelő volta számos esetben a csatlakozás késleltetését idézte elő.

A Nemzetközi Törvényszék – működésének 10 800 napja alatt, 4650 tanú meghallgatásával – az első, 1994. november 8-án tett Tadić elleni vádemelés óta 161 személy felelősségét vizsgálta. 90 főt ítélt el, ugyanakkor 19 ügyben a vádlottat felmentette a felhozott vádak alól, 13 fő ügyét visszautalta a nemzeti joghatósághoz, és 37 esetben megszüntette az eljárást, vagy azért, mert ejtették a vádat, vagy a vádlott meghalt az eljárás közben. Az ICTY fogdájában hat, börtönbüntetése letöltése közben kilenc vádlott halt meg. Ez történt az egyik fővádlottal, Slobodan Milošević egykori szerb elnökkel, akit a horvátországi etnikai tisztogatás, a bosznia-hercegovinai népirtás és a koszovói albán lakosság elleni irtóhadjárat elrendelésével vádoltak, de a szerb politikus a per befejeződése előtt, 2006. március 11-én börtöncellájában szívinfarktusban meghalt, perét halála után három nappal lezárták. Jelenleg három ügyben a Mechanizmus jár el. Ratko Mladić¹⁴ ügyében fellebbezési eljárás, míg Franko Simatović és Jovica Stanišić egykori szerb titkosszolgálati vezetők eseteinek újratárgyalása folyik.¹⁵

Az, hogy az érintett felek és az ICTY szerint mi számít háborús bűnnek, rendkívül összetett kérdés, akár jogi, akár erkölcsi értelemben vizsgáljuk meg a problémát. A délszláv háborúk során elkövetett borzalmak megítélése igen nehéz, hiszen a genfi konvenció értelmében nem beszélhetünk szokványos háborúról, nem működtek a háború szabályai, igen gyakran civilekből álló, irreguláris csapatok harcoltak egymás ellen, a kegyetlenkedések kölcsönösek voltak, s éppen ezért fokozódtak. Minden érintett fél követett el háborús, emberiség elleni bűntetteket – ugyan nem egyforma mértékben –, mindenki a másik érintettségét bizonygatta, s az ellenfelet vádolva azzal magyarázta az általa elkövetett bűncselekményeket, hogy azok csak következményei voltak a másikéinak. Az ellenlábás által elkövetett vádakat eltúlozva a legkülönbébb adatok láttak napvilágot, s ezek hiányossága nehezítette a felderítést és a korrekt tájékoztatást. Ezért nem véletlen az, hogy a délszláv háborúban részt vevő államok kölcsönösen egymást vádolták a szörnyűségekért, s általánossá váltak a kölcsönös feljelentgetések, például Milan Martić, a Krajina-i Szerb Köztársaság elnöke a horvát köztársasági

¹⁴ A boszniai szerb tábornokot, a „Balkán mészárosát”, a srebrenicai mészárlás elkövetőjét csak 2011. május 26-án sikerült letartóztatni.

¹⁵ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: *Key figures of the cases*. 2019.

elnök, Franjo Tuđman ellen vádaskodott, Tuđman pedig Martić ellen tett feljelentést. Ugyanezt tükrözik az utódállamok egymás elleni keresetei, amelyeket az ENSZ Nemzetközi Bíróságára nyújtottak be. 1999-ben Horvátország beperelte Szerbiát, népirtással vádolva a szomszédos ország kormányát, majd 10 év múlva Szerbia ellenkeresettel élt, ugyanazzal vádolva Zágrábot.

A háborús bűnösség megítélését mindemellett a legjobban Horvátország és a Gotovina-ügy reprezentálja. Horvátországban a háborús bűnösök problematikája rendkívül kényes ügy, s az ezredfordulótól kezdve minden horvát kormánynak szembe kellett néznie azzal az ellentmondással, amely a háborús bűnösök megítélésében jelentkezik. Egyik oldalon az ICTY állandó nyomást gyakorolt Zágrábra az együttműködés és a háborús bűnösök kézre kerítése érdekében, s számos példát láthattunk arra, hogyan késleltette az ország integrációs folyamatát. A másik oldalon a lakosság jelentős része, különös tekintettel a veteránokra, mindent elkövetett, hogy az általuk háborús hősnek tartott katonai vezetők ellen ne lépjen fel a kormány. A kérdés hátterében a kilencvenes évek eseményeinek megítélésében való eltérés áll, ugyanis Horvátország álláspontja szerint a horvátok honvédő háborút vívtak, a megszállókat üzték ki országukból, hogy ez által kivívják függetlenségüket, s ezért a közvélemény erkölcsi alapot látott a védekezés során minden eszköz bevetésére.¹⁶

Ezen kettős nyomás miatt húzódott a kérdés tényleges megoldása. 2001. június 8-án vádemelés történt Ante Gotovina ellen, de a hatalmas belső felzúdulás miatt a kormány nem mert azonnal cselekedni, s ez lehetőséget adott Gotovina illegálisba vonulására. A horvát vezetés így 2002 novemberében azt jelentette az ICTY-nak, hogy nincs lehetősége a tábornokot letartóztatni. A tartózkodási hely ismeretének hiányában Horvátország engedélyezte külföldi, többek között az angol titkosszolgálat működését az állam területén az ICTY által koordinált akcióterv részeként. Miután Zágráb nem tartóztatta le a tábornokot, az EU elnapolta a 2005. március 17-re kitűzött csatlakozási tárgyalásokat. Végül a tábornok elfogására csak 2005. december 8-án, spanyol területen, a Kanári-szigeteken került sor.

A hágai Nemzetközi Törvényszék mérföldkönek számít a nemzetközi büntetőbíráskodás területén, hiszen a II. világháború óta első ízben jött létre ilyen jellegű igazságszolgáltatási fórum, és a nürnbergi perek óta ez volt az első komoly

¹⁶ European Commission: *Interim report from the Commission to the Council and the European Parliament on reforms in Croatia in the field of judiciary and fundamental rights (Negotiation Chapter 23)*. COM (2011) 110. Brussels, 2 March 2011 COM(2011) 110.

kísérlet arra, hogy háborús bűnösöket felelősségre vonjanak. Az ICTY az első, az ENSZ BT által létrehozott büntetőfórum, amely megvalósított az ENSZ Alapokmánya által a BT számára biztosított olyan intézkedést, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartását szolgálja. Ebbe beletartozik egy nemzetközi törvényszék felállítása is (az *implied powers* elv megerősítése), amelynek joga van a nem nemzetközi konfliktusok során elkövetett bűncselekmények elbírálására is.

Az Európai Unió bővítési feltételelessége

Az Európai Unió, amely a kilencvenes években nem tudta megakadályozni a délszláv válság kialakulását, továbbá az ICTY hatáskörébe tartozó erőszakos cselekedeteknek sem volt képes gátat szabni, ezért a daytoni béke után speciális felelősséget érzett a régió iránt. Fő célkitűzése, hogy segítse a háború utáni helyreállítást, az államépítés folyamatát, a megbékélést és a térség államai közötti kapcsolatrendszer újjáépítését, lehetővé téve az európai normák alkalmazását, az európaizációt.¹⁷ Ennek megvalósítására uniós perspektívát kínált a nyugat-balkáni államoknak, amelyet azonban szigorú feltételekhez kötött. Ezzel az EU bővítési stratégiájának meghatározó alapelve a kondicionalitás (feltételelesség) lett, amely lehetővé tette, hogy a keleti bővítés tanulságait is figyelembe véve szigorítsa a taggá válás kritériumait. Az Unió három lépcsőfokban alakította ki bővítési feltételeit. Ezek első generációja valójában a közép- és kelet-európai államok számára megfogalmazott koppenhágai és madridi kritériumok voltak, amelyek megteremtették a kondicionalitás jogi alapját.¹⁸ A taggá válás feltételeiként a működő piacgazdaságot, a stabil és demokratikus intézményrendszert, a jogállamiságot, az emberi jogok és a kisebbségek tiszteltben tartását, valamint a tagsággal járó kötelezettségek vállalását határozták meg.¹⁹

¹⁷ Koller Boglárka: Az európaizáció konceptuális és elméleti kérdései, különös tekintettel a Nyugat-Balkánra. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 13–29.; Johannes-Mikael Mäki: EU enlargement politics: Explaining the development of political conditionality of ‘full cooperation with the ICTY’ towards Western Balkans. *Politička misao*, 45. (2008), 5. 53.

¹⁸ Christophe Hillion: Enlargement of the European Union: A legal analysis. In Anthony Arnall – Daniel Wincott (szerk.): *Accountability and legitimacy in the European Union*. Oxford, OUP, 2002. 401–418.

¹⁹ European Council: *Conclusions of the Presidency*. Copenhagen, 1993. június 21–22.

A bővítési kritériumok második generációját a Nyugat-Balkán számára alakították ki, és ezen előcsatlakozási feltételeknek több eleme is van, amelyek közül az első az 1996-ban megjelent *Regionális megközelítés a térség stabilizálása, a szomszédi kapcsolatok normalizálása és a gazdasági újjáépítés érdekében* című dokumentum.²⁰ A következő évben az EU kiegészítette a „Regionális megközelítés” programját a politikai és gazdasági feltételek megnevezésével és az öt nyugat-balkáni állam közötti bilaterális kapcsolatok fejlesztésével, vagyis a már meglévő koppenhágai feltételek új elemmel, a regionális együttműködés követelményével bővültek. Itt került először szóba az Unió részéről mint csatlakozási feltétel a daytoni csoport államai számára a Nemzetközi Törvényszékkel való együttműködés és a kapcsolatok elmélyítése.²¹

A Nyugat-Balkánra vonatkozó egységes stratégiát a stabilizációs és társulási folyamat (Stabilization and Association Process – SAP) jelentette. Az 1999-ben bevezetett SAP pontosan meghatározta az EU részéről a régió államaira vonatkozó céljait, így a stabilizációt, a regionális együttműködést és az uniós elkötelezettséget. A SAP a térség integrációjához szükséges kritériumok legfőbb elemévé vált, amelynek kereteit az egyes államokkal külön-külön megkötött és a csatlakozási kritériumokat részletesen tartalmazó stabilizációs és társulási megállapodások teremtik meg.²² Christian Pippan úgy gondolja, hogy a SAP csupán az elő-előcsatlakozási feltételeket jelenti, hiszen a tényleges csatlakozási tárgyalások csak az itt megfogalmazott kritériumok teljesítése után kezdődhetnek el.²³

²⁰ European Commission: *Regional Approach to the countries of South-Eastern Europe: Compliance with the conditions in the Council Conclusions of 29 April 1997*. Commission Communication on Operational Conclusions. COM (1998) 618 final. Brussels, 28. 10. 1998. COM (1998) 618 final.; Kemenszky Ágnes: A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és/vagy csatlakozás? In Berács József – Mészáros Tamás – Temesi József (szerk.): *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok*. Budapest, Aula, 2008. 155–171.; Braun András: Lehetőség vagy kritérium? A stabilizáció kérdése a Nyugat-Balkánon. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. (2016), 1–2. 81–95.

²¹ European Commission (1998) i. m.

²² European Commission: *Commission Communication to the Council and European Parliament on the Stabilisation and Association process for the countries of South-Eastern Europe*. COM (1999) 235 final. Brussels, 26. 05. 1999. COM(1999) 235 final.

²³ Christian Pippan: The rocky road to Europe: The EU's stabilisation and association process for the Western Balkans and the principle of conditionality. *European Foreign Affairs Review*, 9. (2004), 2. 219–245.

A harmadik előcsatlakozási kritérium a benchmarkok rendszere, amely a feltételek teljesítésének eszközeként fogható fel, s célja a követelményeknek való teljes megfelelés biztosítása volt. A benchmark a Bizottság definíciója alapján „az ötödik bővítés tapasztalatait figyelembe véve került kialakításra, a csatlakozási tárgyalások minőségének javítására, valamint a tagjelöltek ösztönzésére, hogy minél hamarabb megkezdjék a szükséges reformintézkedéseket”.²⁴ Az új technikai modell alapján a csatlakozási fejezetet mindaddig nem lehet megnyitni, illetve lezárni, amíg a tagjelölt állam nem teljesítette az ezekben megfogalmazott feltételeket. A nyitófeltételek alapvetően „az acquisból adódó szerződéses kötelezettségek teljesítésére”, míg a záróbenchmarkok a „közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek jogalkotási intézkedéseire, a jogi vívmányok végrehajtására vonatkoznak”.²⁵

Az előcsatlakozási kritériumok harmadik generációja kiegészül még az úgynevezett utócsatlakozási feltételekkel, amelyek a horvát integráció során használt ellenőrzési mechanizmusban nyilvánultak meg. Ennek alapján a Közösség a teljes jogú tagság eléréséig ellenőrizte Zágráb vállalásainak teljesítését.

Pippan a Nyugat-Balkán irányában megfogalmazott feltételelesség három dimenzióját másképp csoportosítja. A szerző szerint az elő-előcsatlakozási feltételeket a SAP jelenti, amelynek keretein belül az érintett államoknak teljesíteniük kell a stabilizációs és társulási megállapodásban foglaltakat ahhoz, hogy tagjelöltté válhassanak. A SAP valójában „testre szabott” bővítésnek fogható fel, amely az adott ország sajátosságait figyelembe véve határozza meg a követelményeket. Ezt támasztja alá az is, hogy a Közösség számtalan alkalommal és különböző dokumentumokban erősítette meg, hogy csak az egyéni haladás határozhatja meg a csatlakozás időpontját. A kritériumok fejlődésének második dimenzióját az előcsatlakozási feltételeknek nevezi, és az új technikai modellt, a benchmarkok rendszerét sorolja ide. Az utócsatlakozási feltételek ellenőrzési mechanizmusa jelenti a harmadik lépcsőfokot.²⁶

²⁴ European Commission: *Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007*. Brussels, 8. November 2006. COM(2006) 649. 6.

²⁵ European Commission (2006) i. m. 6.

²⁶ Pippan (2004) i. m.

Az Európai Unió ICTY-feltételelessége

Az Európai Unió nyugat-balkáni politikájának egyik alapvetése az európaizáció, hogy elősegítse a demokratizálódást és a stabilizációt, hogy háttérbe szorítsa a térségben jelentkező szélsőséges nacionalista ideológiákat, és támogassa a megbékélést. Ennek érdekében csatlakozási feltételrendszere meghatározó részeként – de mégis attól jelentősen eltérő jelleggel, éppen ezért kevésbé technikai jellegű eszközként funkcionálva – fokozatosan építette ki és tette kötelező kritériummá a régió államai számára a Nemzetközi Törvényszékkel való teljes körű együttműködést.

A daytoni szerződés a térség államai számára számos helyen megfogalmazza az ICTY-jal való együttműködést,²⁷ amelyet átvéve az Európai Unió is több dokumentumában fokozatosan alakította ki az ICTY-feltételelességet. Az Európai Tanács 1995. december 16-i madridi ülésén még csak az fogalmazódott meg, hogy az emberi jogok tiszteletben tartása összefügg a hágai Törvényszék küldetésével, de az 1996. február 26-i „Regionális megközelítés” már konkrétan tartalmazza az ICTY-jal való együttműködést a daytoni és erdödi megállapodások végrehajtása érdekében.²⁸ Az Európai Tanács 1996. június 21-én Firenzében megrendezett ülésén szintén kifejezésre juttatták, hogy valamennyi félnek teljes mértékben együtt kell működnie a Törvényszékkel, és kilátásba helyezték, hogy az EU hamarosan csatlakozni fog ennek ellenőrzési mechanizmusához.²⁹ 1997. április 29-én az Általános Ügyek Tanácsa kimondta, hogy a Törvényszékkel való együttműködés az Unióval fennálló „szerződéses kapcsolatok” megszerzésének egyik feltétele, amivel csak az volt a probléma, hogy gondosan kerülték, milyen kapcsolatokra gondolnak, és nem ajánlották fel az uniós perspektívát sem.³⁰ Erre csak a koszovói események után került sor a stabilizációs és társulási folyamat elindításával, amikor is az EU megismételte az 1997-es feltételeket, és a SAP-tárgyalások elindításának és a megállapodások megköté-

²⁷ Az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal foglalkozó második cikkelyének 17. §-a, a 9. általános rendelkezések cikkely, a harmadik rész 13. cikkelye, a hetedik melléklet 3. cikkely 6. §-a és 6. cikkelye, 8. melléklet 2. cikkelye, 9. melléklet 4. cikkelye, 11. melléklet 6. cikkelye.

²⁸ European Commission: Council Conclusions and Declaration on former Yugoslavia. Adopted by the Council on 26 February. *Bulletin of the European Union*, 1-2/1996. 99–101. (1.4.108. pont.); European Commission (1998) i. m.

²⁹ European Council: *Florance European Council 21 and 22 June 1996. Presidency conclusions*.

³⁰ General Affairs Council: *Conclusions on the Former Yugoslavia*. Brussels, 29 April 1997.

sének feltételeként definiálta az ICTY-jal való együttműködést.³¹ A 2003. június 21-i „The Thessaloniki agenda” szintén tartalmazza a Hágával való teljes körű együttműködést, kiemelve, hogy az összes vádlott átadása, a tanúkhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés a feltétele az EU-val való kapcsolatok bővítésének és az EU-tagságnak.³² A Bizottság 2006. novemberi 8-i, majd az Európai Tanács 2006. decemberi ülésén elfogadott *Bővítési stratégia és főbb kihívások 2006–2007* című dokumentuma nem hoz újat, az uniós csatlakozás feltételeként szabja az ICTY-jal való együttműködést.³³ A Bizottság 2018. februári *Hiteles bővítési perspektíva a Nyugat-Balkánra vonatkozóan és fokozott uniós szerepvállalás a Nyugat-Balkánnal* című stratégiája, továbbá az EU–Nyugat-Balkán csúcstalálkozón 2018. május 17-én a bolgár fővárosban tett szófiai nyilatkozata is megerősíti az Unió elköteleződését a régió iránt. A bővítési stratégia hat kiemelt kezdeményezése közül az egyik a megbékéléssel és a jószomszédi viszony kialakításával foglalkozik, amelyben a Közösség nyomatékosítja elkötelezettségét a nemzetközi törvényszéki mechanizmus támogatására.³⁴ Nemcsak ezen nagy horderejű uniós dokumentumok, hanem az évenként megjelent országjelentések is minden alkalommal beszámolnak a Nemzetközi Törvényszékkel, illetve jelenleg annak utódával, a IRMTC-vel való együttműködésről.

Az ICTY-kritériummal kapcsolatban azonban egyrészt problémát jelentett, hogy az EU-nak nem voltak szabályai ezen a területen, következésképpen nem tudott mindig egyértelműen eljárni – erre a későbbiekben példákat is látni fogunk –, ami csökkentette nemcsak az ICTY-feltételeességet, hanem a Közösség egész feltételeességi mechanizmusának hatékonyságát. Másrészt egyértelművé vált, hogy az ICTY-kritérium az Unió új külpolitikai eszköze, amelynek legfőbb célkitűzése a rendszerváltás és konfliktus utáni rendezés. Amíg a demokratizálás az EU erkölcsi elkötelezettségét jelenti a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság irányában, addig a stabilizáció célja a véres konfliktus felszámolása, a közrend és politikai stabilitás megteremtése. Mivel a két megközelítés

³¹ European Commission (1999) i. m.

³² European Council: *The Thessaloniki Agenda for the Western Balkans: Moving towards European Integration. Presidency Conclusions of Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003*. Document 11638/03, Brussels, 1 October 2003. point 40.

³³ European Commission (2006) i. m.

³⁴ European Commission: *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. COM (2018) 65 final. Strasbourg, 6. 2. 2018. COM(2018) 65 final.

gyakran versengett egymással, a gyakorlatban nem párhuzamosan mozgott, így az ICTY-feltétel nem volt kellőképpen hatékony.³⁵

Karen Smith felhívja a figyelmet arra, hogy ha a feltételeltséget nem alkalmazzák következetesen, akkor csökken a hatékonysága, sőt kontraproduktívvá is válhat. A szerző szerint az EU következtelenségét három fő probléma okozza: a belső megosztottság, a feltételek szigorú betartásának időbeli változásai, továbbá az ICTY-feltétel térben és időben eltérő alkalmazása.³⁶ A EU belső következtelenségének záloga, hogy az intézmények és a tagállamok jussanak közös nevezőre mind a további bővítés, mind a Nyugat-Balkán térsége, mind a feltételeltség tekintetében. A tagállamok azonban eltérő véleménnyel vannak a Közösség bővítési politikájának folytatásáról, s bár időről időre megerősítik azt, mégis nagy különbségek tapasztalhatók a csatlakozási folyamat intenzitásának és területi kiterjesztésének vonatkozásában. A Nyugat-Balkánon az EU fő feladatát illetően, vagyis a demokratizálás és stabilizáció megvalósításában egyetértés tapasztalható, ugyanakkor a Tanács ezt egy rövid távú posztkonfliktus-kezelési mechanizmusként értelmezi, míg a Bizottság hosszabb lefolyású megbékélési mechanizmusként. Ugyanilyen ellentmondás jellemzi a feltételeltséget. Míg az Európai Parlament és néhány tagállam – különösen Hollandia és Belgium – a minél szigorúbb csatlakozási feltételek mellett teszi le a voksát, elsősorban a 2007-es tapasztalatokra alapozva, addig a Tanácsban több tagállam, így Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Szlovénia, Svédország a feltételeltség tekintetében enyhébb álláspontot képvisel. Ők azt mondják, hogy az EU feltételeltségi politikája hatékonyabb lenne, ha a Közösség a csatlakozási folyamat közben jutalmazná a kritériumok teljesítésében elkötelezett jelölteket, s ráadásul ez az Unió hitelességének záloga is lehetne. Álláspontjuk szerint a kemény uniós álláspont nem a megfelelést segíti, ellenkezőleg, felerősítheti a nacionalista retorikát, amely destabilizálhatja az egész régiót, növelheti az orosz befolyást.³⁷

Az EU nemcsak fenti belső következtelenségeivel nehezíti a feltételeltség eredményességét, hanem nem volt konzekvens az ICTY-kritériumok szigorú betartatásának idősíkjával sem. Két kirívó, egy horvát és egy szerb eset is kivá-

³⁵ Iavor Rangelov: A regional approach to justice? Rethinking EU justice policies in conflict and transition. *Policy Brief*, May 2011. European Policy Centre Brussels, 2011.

³⁶ Karen E. Smith: The evolution and application of EU membership conditionality. In Marise Cremona (szerk.): *The enlargement of the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 105–140.

³⁷ Mathias Dobbels: Serbia and the ICTY: How effective is EU conditionality? *EU Diplomacy Papers*, 6/2009. College of Europe, 2009. 15.

lóan tükrözi mindezt. Gotovina tábornokról már esett szó, s az EU egységesen lépett fel, amikor Zágráb nem tartóztatta le őt, és Carla del Ponte, az ICTY akkori főügyésze kevésnek találta az ország erőfeszítéseit az ügyben, ezért a 2005. március 17-re kitűzött csatlakozási tárgyalásokat elnapolták.³⁸ Mintegy fél évvel később, 2005. október 3-án azonban – Carla del Ponte ugyanezen a napon jelentette be, hogy Horvátország már teljeskörűen együttműködik Hágával³⁹ – az Unió mégis a tárgyalások elkezdéséről döntött annak ellenére, hogy Gotovina elfogására nem került sor.⁴⁰ Ez több kérdést is felvet. Egyik oldalról látható az EU időbeli következetlensége, másrészt jól példázza a Karen Smith-féle kategorizálást, amely szerint a csatlakozási feltételelességnek két típusa – pozitív és negatív – különíthető el. Pozitív feltételelességről akkor beszélhetünk, ha az Európai Unió a tagjelölt számára lehetővé teszi a tárgyalások folytatását, és felvillantja a csatlakozási folyamat újabb állomását. Negatív feltételelesség esetén a jelölt teljesítményével elégedetlen Közösség lelassítja, vagy fel is függeszti a csatlakozási folyamatot.⁴¹ Ez a *stick and carrots* politika nyomon követhető volt a horvát csatlakozás elhúzódó folyamatában, és a Gotovina-eset, valamint a tárgyalások kezdetének elnapolása konkrét példaként is szolgál a negatív feltételelességre. Harmadrészt a tábornok esete rámutat arra is, hogy mind a mai napig nem tisztázott, hogy mi minősül teljes együttműködésnek. A horvátokkal való tárgyalások októberi megkezdése azt sugallja, hogy a menetlevél kiállításához nem Gotovina tábornok kiadatása, hanem sokkal inkább az őt védelmező kiterjedt hálózat felszámolása, valamint a háborús bűnös tartózkodási helyéről megbízható információ szolgáltatása állt.

Az ICTY-feltételelesség során az EU időbeli konzekvenciájának másik kirívó esete Szerbiához fűződik. Olli Rehn bővítési biztos 2006 februárjában Belgrádba utazott, és a szerb háborús bűnösök kiadatásáról tárgyalt. Kijelentette, hogy Szerbiának egyértelműen az EU-ban a helye, de ennek feltétele, hogy a nyugat-balkáni állam az európai jövőt válassza a nacionalista múlttal szemben. Belgrádnak

³⁸ Council of the European Union: *Council conclusions on Croatia*. Brussels, 16 March 2005.

³⁹ ICTY-Office of the Prosecutor: *Assessment by the Prosecutor of the Co-operation Provided by Croatia*. The Hague, 2005.

⁴⁰ Lőrinczné Bencze Edit: *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest, Aposztróf, 2013. 150–151.; Ministry of Foreign Affairs and European Integration: *Croatia on the road to the European Union*. Zagreb, Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica, 2006. 9–13.

⁴¹ Karen E. Smith: The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective? *European Foreign Affairs Review*, 3. (1998), 2. 253–274.

meg kell találnia és át kell adnia Mladićot, és segítenie kell abban, hogy a boszniai szerb Radovan Karadžić is Hágába kerüljön. Amikor egyértelművé vált, hogy az állam a kitűzött határidőig nem teljesíti Mladić letartóztatásának ígéretét, 2006. május 3-án Olli Rehn bejelentette, majd az Európai Tanács júniusi határozatával felfüggesztette (december 15-i határozatában ezt meg is erősítette) Szerbia és Montenegróval a stabilitási és társulási szerződésről szóló tárgyalásokat.⁴² A tagállamok ezen egységes álláspontján azonban hamarosan repedések mutatkoztak. Amikor az ENSZ különleges képviselője, Martti Ahtisaari vezette, Koszovó végleges státusáról szóló tárgyalások 2007 közepén véget értek, továbbá Szerbiában lezajlottak a parlamenti választások, és megalakult az új kormányzat, Ausztria, Franciaország, Görögország és Magyarország az SAA-tárgyalások folytatását kérte Szerbiával. Ezt az USA ICTY-engedékenysége is alátámasztotta azzal, hogy felajánlotta Belgrád számára a NATO békepartnerségi programjához való csatlakozást, s nyomást gyakorolt az EU-ra az ICTY-kritériumok visszafogására. Mindezek alapján az EU megváltoztatta az egy évvel korábbi álláspontját, és 2007. június 13-án folytatta a tárgyalásokat. Ez valójában komoly kompromisszumot jelentett az Unió részéről, hiszen Mladić tábornok ugyanúgy nem került kézre, mint a tárgyalások felfüggesztésekor.⁴³

A fenti negatív feltételelesség ellenére, különösen Szerbia kapcsán többször találkozhatunk a pozitív feltételelességgel is. Az EU azért, hogy a Szerbiával való kapcsolatait normalizálja, gyakran a stabilitást az erkölcsi normái fölé helyezi. A politikai stabilitás érdekében – hogy a jobboldali radikális nacionalista erőket visszaszorítsa, a Koszovó elvesztése miatti keserűséget kordában tartsa, az európaizáció terén elért csekély eredmény ellenére – különféle engedményeket adott, s mindezt tette úgy, hogy az ICTY-jal nem történt előrelépés.

Nem is beszélve Bosznia-Hercegovináról, ahol az ICTY-feltételelesség szinte teljesen háttérbe szorult más sürgetőbb kérdések mellett (például rendőrségi reform), és ezért az Unió nem is nagyon hangoztatta a hágai kritériumok nem teljesülését.

⁴² Council of the European Union: *Presidency Conclusions 15-16 June 2006*. 10633/1/06 REV 1. Brussels, 17 July 2006.

⁴³ Ördögh Tibor: Szerbia közeledése az Európai Unióhoz. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 173–187.

Nehezítette az EU konzekvens fellépését, hogy a Közösség megosztotta a feladatokat más nemzetközi szereplőkkel – NATO, Európa Tanács, USA – annak érdekében, hogy maximalizálja az ICTY feltételeinek való megfelelést. A résztvevők azonban nem mindig értelmezték egyformán az ICTY-feltételeességet, s ez többször párhuzamos vagy keresztfeltételeességet eredményezett.

Összegzés

Az Európai Unió több lépcsőben, fokozatosan építette ki a bővítés feltételeit. A teljes együttműködés az ICTY-jal kizárólagosan csak a Nyugat-Balkán régiójára kialakított feltétel, ennek ellenére beilleszthető az Unió csatlakozási kritériumainak keretrendszerébe. A politikai bővítési feltételek részeként azokhoz a normákhoz és értékekhez kapcsolódik, amelyek megtalálhatóak a koppenhágai alapelvekben, valamint az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikkének (1) bekezdésében. Ennek ellenére azonban a Hágával való együttműködés nem válik a bővítési feltételek általános részévé, hiszen térben és időben korlátozott kritérium.⁴⁴

Így az ICTY-feltétel egyedülálló és mind ez idáig példátlan, de időkorlátozással alkalmazott uniós előcsatlakozási mechanizmus, amelyet nemcsak először vezettek be, hanem térbeli lehatárolással is, hiszen csak a Nyugat-Balkánra korlátozódott – elsősorban Szerbiára, Horvátországra és Bosznia-Hercegovinára, hiszen az ICTY-esetek 95 százaléka ezen államokhoz köthető –, ráadásul olyan kritérium, amely első alkalommal vonatkozott egy posztkonfliktusos területre.⁴⁵

Több mint két évtizedes működése után az ICTY befejezési szakaszába érkezett. Tekintettel arra, hogy a háborús és emberiesség elleni bűncselekmények minden gyanúsítottja már Hágában van, az ICTY-feltételrendszer akár ki is kerülhetne az EU-csatlakozás dinamikájából. Ám a Törvényszék ellentmondásos ítélezési gyakorlata továbbra is rendkívül vitatott az egész régióban, és egyes esetekben még ma is a nacionalista retorika radikalizálására használják, így egy ideig még az EU-előcsatlakozási feltételeken belüli alkalmazása relevánsnak tűnik.

⁴⁴ Mäki (2008) i. m. 74.

⁴⁵ Davor Petrić: EU pre-accession political requirements for Western Balkans: Unravelling the application and compliance record of the ICTY conditionality. *Europske studije*, 2. (2016), 3–4. 117.

Felhasznált irodalom

- Braun András: Lehetőség vagy kritérium? A stabilizáció kérdése a Nyugat-Balkánon. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. (2016), 1–2. 81–95.
- Council of the European Union: *Council conclusions on Croatia*. Brussels, 16 March 2005. Online: www.eu2005.lu/en/actualites/conseil/2005/03/16conclusionscagre/croatia.pdf
- Council of the European Union: *Presidency Conclusions 15-16 June 2006*. 10633/1/06 REV 1. Brussels, 17 July 2006. Online: www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/90111.pdf
- Council of the European Union: *Presidency Conclusions. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003*. 11638/03-as dokumentum. Brussels, 2003. október 1. Online: www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf
- Dobbels, Mathias: Serbia and the ICTY: How effective is EU conditionality? *EU Diplomacy Papers*, 6/2009. Online: http://aei.pitt.edu/11556/1/EDP_6_2009_Dobbels.pdf
- European Commission: *Regional Approach to the countries of South-Eastern Europe: Compliance with the conditions in the Council Conclusions of 29 April 1997*. Commission Communication on Operational Conclusions. COM (1998) 618 final. Brussels, 28. 10. 1998. Online: <http://aei.pitt.edu/3354/1/3354.pdf>
- European Commission: *Commission Communication to the Council and European Parliament on the Stabilisation and Association process for the countries of South-Eastern Europe*. COM (1999) 235 final. Brussels, 26. 05. 1999. Online: <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf>
- European Commission: *Council Conclusions and Declaration on former Yugoslavia*. 26 February 1996. Bulletin EU 1-2/1996. Online: <http://europa.eu/archives/bulletin/en/9601/p104108.htm>
- European Commission: *Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007*. COM (2006) 649 final. Brussels, 8. November 2006. Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf
- European Commission: *Interim Report from the Commission to the Council and the European Parliament on reforms in Croatia in the field of judiciary and fundamental rights (Negotiation Chapter 23)*. COM (2011) 110. Brussels, 2 March 2011. Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/hp/interim_report_hr_ch23_en.pdf

- European Commission: *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*. COM (2018) 65 final. Strasbourg, 6. 2. 2018. Online: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf
- European Council: *Conclusions of the Presidency*. Copenhagen, 1993. június 21–22. Online: www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf
- European Council: *Florence European Council 21 and 22 June 1996. Presidency conclusions*. Online: www.consilium.europa.eu/media/21158/florence-european-council.pdf
- General Affairs Council: *Conclusions on the Former Yugoslavia*. Brussels, 29 April 1997.
- Hillion, Christophe: Enlargement of the European Union: A legal analysis. In Anthony Arnall – Daniel Wincott (szerk.): *Accountability and legitimacy in the European Union*. Oxford, OUP, 2002. 401–418.
- ICTY-Office of the Prosecutor: *Assessment by the Prosecutor of the Co-operation Provided by Croatia*. The Hague, 2005. Online: www.icty.org/sid/8535
- Kemenszky Ágnes: A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és/vagy csatlakozás? In Berács József – Mészáros Tamás – Temesi József (szerk.): *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok*. Budapest, Aula, 2008. 155–171.
- Koller Boglárka: Az európaizáció konceptuális és elméleti kérdései, különös tekintettel a Nyugat-Balkánra. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 13–29.
- Lőrinczné Bencze Edit: *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest, Aposztróf, 2013.
- Mäki, Johannes-Mikael: EU enlargement politics: Explaining the development of political conditionality of ‘full cooperation with the ICTY’ towards Western Balkans. *Politička misao*, 45. (2008), 5. 47–80.
- Ministry of Foreign Affairs and European Integration: *Croatia on the Road to the European Union*. Zagreb, Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica, 2006.
- Ördögh Tibor: Szerbia közeledése az Európai Unióhoz. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 173–187.
- Petrić, Davor: EU pre-accession political requirements for Western Balkans: Unravelling the application and compliance record of the ICTY conditionality. *Europske studije*, 2. (2016), 3–4. 115–138.
- Pippan, Christian: The rocky road to Europe: The EU’s stabilisation and association process for the Western Balkans and the principle of conditionality. *European Foreign Affairs Review*, 9. (2004), 2. 219–245.

- Pittmann, Thomas Wayde: The road to the establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals: From completion to continuation. *Journal of International Criminal Justice*, 9. (2011), 4. 797–817. Online: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqr042>
- Rangelov, Iavor: A regional approach to justice? Rethinking EU justice policies in conflict and transition. *Policy Brief*, May 2011. Online: www.files.ethz.ch/isn/141481/pub_1272_a_regional_approach_to_justice.pdf
- Smith, Karen E.: The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective? *European Foreign Affairs Review*, 3. (1998), 2. 253–274.
- Smith, Karen E.: The evolution and application of EU membership conditionality. In Marise Cremona (szerk.): *The enlargement of the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 105–140.
- Spalińska, Magdalena (szerk.): *20 Years of the ICTY: Anniversary events and Legacy Conference proceedings*. United Nations – International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 2014. Online: www.icty.org/x/file/Press/Events/2013/20_Years_of_the ICTY_en.pdf
- UN: *ICTY marks official closure with moving Ceremony in The Hague*. 2017. december 27. Online: www.icty.org/en/press/icty-marks-official-closure-with-moving-ceremony-in-the-hague
- UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: *Key figures of the cases*. 2019. Online: www.icty.org/en/cases/key-figures-cases
- UN Security Council: *Resolution 827 (1993)* [on the establishment of the International Tribunal for the former Yugoslavia]. 1993. május 25. Online: www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf
- UN Security Council: *Security Council resolution 1966 (2010)* [on the establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals with two branches] 22 December 2010. S/RES/1966(2010). Online: www.refworld.org/docid/4d270e432.html
- UN: *Statute of the International Tribunal for the former Yugoslavia*. 1993. Online: http://www.icls.de/dokumente/icty_statut.pdf

Lángné Petruska Szidónia¹

Új állam? Modern államférfi?

Hashim Thaçi szerepe Koszovó státuszának alakulásában

Hashim Thaçi, Koszovó jelenlegi köztársasági elnökét 1999 februárjában, a rambouillet-i békekonferencia koszovói albán tárgyalódelegációjának fiatal, karizmatikus vezetőjeként ismerte meg a világ. Jelen tanulmány azonban ennél korábbi időpontig, Koszovó autonómiájának 1989-es felfüggesztéséig, illetve Thaçi fiatal felnőttkoráig tekint vissza az időben. Célja, hogy rávilágítson a fegyveres felkelés gondolatával szimpatizáló diákból élvonalbeli politikussá kinövő, ellentmondásos megítélésű exgerilla sarkalatos szerepére az egykori jugoszláv autonóm tartomány önálló állammá alakulásának folyamatában.

Mindehhez a kiindulási alapot a 2018 nyarán megjelent, Suzy Jagger és Roger Boyes brit újságírók által jegyzett *New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A Biography* című könyv szolgáltatta. Az életrajzi mű újabb részletekkel, személyes meglátásokkal egészíti ki Koszovó már sokszor, sokak által megírt közelmúltbeli történetét, amely információk jelentős részben a könyv szerzői és a koszovói elnök beszélgetésein alapulnak. Épp ezért egyúttal kellő kritikával is érdemes szemlélni az érezhetően erős imidzsformáló szándékkal írt életrajz megállapításait, amelynek megjelenési időpontja és tartalma egyaránt arra utal, hogy Thaçi ily módon is erősíteni kívánja álláspontját a személyével kapcsolatban felmerült háborús bűntetteket illetően.

A tanulmány szerzője célul tűzte ki továbbá, hogy rámutasson Thaçi szerepére a Koszovót érintő legfrissebb történesekben, a könyv megjelenésétől 2019 tavaszáig eltelt időszakban.

Kulcsszavak: Hashim Thaçi, Koszovói Felszabadítási Hadsereg, NATO-intervenció, szuverenitás, Belgrád–Pristina-párbeszéd

¹ Lángné Petruska Szidónia: doktorandusz (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola), e-mail: petruskasz@gmail.com

https://doi.org/10.36250/00915_06

<https://orcid.org/0000-0002-3293-7186>

Bevezetés

A 2018 nyarán megjelent *New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A biography* című életrajzi mű különleges olvasmány. Egy kortárs nemzeti hős története bontakozik ki belőle, aki tizenéves kora óta számtalan áldozatot hozott Koszovó függetlenedése érdekében, szinte egyedüli letéteményese az eddig elért sikereknek, s kezében van az állam további sorsa. „Thaçi útja Koszovó útja” – summázza Bob Dole amerikai szenátor² a könyv előszavában.

Más források azonban jelentősen árnyalják ezt a csaknem makulátlan képet. Tanulmányom egyik célja, hogy alapvetően a Roger Boyes – Suzy Jagger brit újságírópáros által jegyzett életrajzra támaszkodva bemutassam Thaçi életének fontosabb állomásait és egyúttal szerepét Koszovó státuszának alakulásában. Emellett azonban törekszem arra, hogy a leginkább kirívó esetekben más szemszögből, egyéb információkra támaszkodva is megvizsgáljam az eseményeket. Hiszen ahogy Koszovó önálló államisága kapcsán a világ számos országa teszi, úgy Hashim Thaçi modern államférfiként való említésekor is indokolt lehet kitenni a kérdőjelet.

A Drenica-völgytől a Pristinai Egyetemig

Hashim Thaçi 1968. április 28-án született Koszovóban, a megközelítőleg 300 házból álló Buroja településen. Szülei, Hyra és Haxhi Thaçi kilenc gyermeket, hét fiút és két lányt neveltek fel, közülük Hashim sorrendben a hetedik.

Szülfaluja a Drenica-völgyben, a Koszovó középső részén elterülő, csaknem kizárólag albánok lakta dombvidéken található.³ (Környéke az albán ellenállási mozgalmak történetében többször is jelentős szerephez jutott, innen származott például Hasan Prishtina bég is, a koszovói albán nemzeti mozgalom 20. század első harmadában tevékeny, kiemelkedő alakja.)⁴

A Thaçi család mezőgazdálkodásból élt, tagjai gyakran járták a környéket vadászat céljából – a későbbi fegyveres ellenállás során nagy hasznát vették az eközben szerzett kiváló terepismeretüknek és fegyverhasználati tapaszta-

² 1996-ban elnökjelölt, később Donald Trump amerikai elnök egyik tanácsadója.

³ Roger Boyes – Suzy Jagger: *New state, modern statesman: Hashim Thaçi – A biography*. London, Biteback Publishing, 2018. 183.

⁴ Boyes–Jagger (2018) i. m. 194.

latuknak. Hasonlóan fontos körülmény, hogy a testvérek általános és középiskolai tanulmányaiknak köszönhetően lassanként a környék valamennyi lakóját megismerték, akik a későbbiekben jól működő hálózatként, jelzőrendszerként működtek.⁵ (A család archaikusnak ható életkörülményeibe tanulságos betekintést nyújt Kakuk György *Koszovó – tűzfészek* című könyve, aki 1998 januárjában tett spontán látogatást házukban.)⁶ Thaçi formálódó nézeteire nagy hatással volt a közeli Prekazban élő Adem Jashari (a koszovóiak későbbi nemzeti hőse), akit elmondása szerint középiskolás kora óta ismert és tisztelt.⁷

Az 1980-as évek Jugoszláviáját az albánok szerbek általi fokozódó elnyomása jellemezte, ami 1989-re a tartomány autonómiájának felfüggesztéséhez vezetett. Thaçi továbbtanulását erősen motiválta, hogy a Pristina-i Egyetem az ellenállás központjának számított. Történelem és filozófia szakos diákként hamarosan saját bőrén is tapasztalta az albánellenes intézkedéseket (ez az oktatásban kezdetben kvóták felállítását, apartheid jellegű intézkedéseket jelentett, majd 1991-től az albán nyelvű oktatás már csak földalatti mozgalomként maradhatott fenn). Thaçi diákküldötként részt vállalt az egyetem vezetésében, s egyre inkább belevetette magát a szerbellenes szervezkedésbe is (ezzel együtt a szerb titkosrendőrség megfigyelése alá került). Az ellenállásban kezdetben a Diák, majd a Kígyó fedőneveket használta (utóbbi az albán folklórban pozitív jelentést hordoz, a háztartás védelmezőjének tekintik).

A kelet-közép-európai rendszerváltozásokat figyelve meggyőződésévé vált, hogy Jugoszlávia esetében nem képzelhető el hasonlóan békés átalakulás, a koszovói albánok is csak fegyveres harccal érhetik el céljaikat. Elképzelései már egyetemista korában megértésre (és anyagi támogatásra) találtak a jelentős létszámú koszovói albán diaszpóra körében.⁸

A Koszovói Felszabadítási Hadsereg létrehozása és kezdeti akciói

Az 1990-es évek első felében a koszovói albánok többsége még bízott abban, hogy a pacifista dr. Ibrahim Rugova vezette passzív ellenállásuk a Nyugat támogatásához, ezáltal autonómiájuk békés visszaállításához vezethet. A koszovói

⁵ Boyes–Jagger (2018) i. m. 186.

⁶ Kakuk György: *Koszovó – tűzfészek*. Budapest, Athenaeum 2000, 2001. 29–31.

⁷ Boyes–Jagger (2018) i. m. 20.

⁸ Boyes–Jagger (2018) i. m. 12–17.

albán diaszpóra által fenntartott párhuzamos intézményeik a szerbek által is megtúrt státuszban léteztek (akik így az egykori Jugoszlávia egyéb részein zajló háborúkra összpontosíthattak).⁹

Thaçi életrajza nem bánik kesztyűs kézzel néhai politikai ellenfele, Rugova emlékével. Döntésképtelen, gyáva, megalkuvó alkoholistaként mutatja be a 2006-ban elhunyt, de sokak által máig a nemzet atyjaként tisztelt egykori elnököt, minden alkalmat megragadva, hogy alakjával szembeállítva kiemelve a jelenlegi elnök vezetői kvalitásait és erkölcsi fölényét.¹⁰

A koszovói albánok egy kisebb csoportja az 1990-es évek elejétől a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (Ushtria Çlirimtare e Kosovës – UÇK) létrehozásán dolgozott, amelynek eleinte „alvó sejtjeit” az Albánia és Koszovó határán húzódó hegyvidéken keresztül csempészett fegyverekkel látták el. Az életrajz döntő jelentőséget tulajdonít ebben Hashim Thačinak, aki 1993-ban Bécsben, majd rövidesen a Zürichi Egyetemen kezdett posztgraduális tanulmányokba, politikatudományból és dél-kelet-európai történelemből. Lakhelyváltoztatását személyes biztonsága is motiválta. A szerbek először 1993-ban adtak ki ellene letartóztatási parancsot, ezt 1994-ben egy újabb követte, amely 15 év börtönt helyezett számára kilátásba felforgató tevékenység miatt. Hamis okmányokkal azonban továbbra is részt vett a fegyvercsempészetben.¹¹ (Jellemző, hogy a könyv sem e helyütt, sem később nem ejt szót a Thaçi érdekkörén kívüli személyek, köztük például a jelenlegi miniszterelnök, Ramush Haradinaj és családja érdemeiről az előkészületekben, illetve a későbbi fegyveres harcban.)

A koszovói albánok állítása szerint a fegyveres ellenállás pénzügyi hátterét külföldön élő honfitársaik célirányos gyűjtéssel teremtették meg. Ezzel kapcsolatban azonban számos alternatív elképzelés létezik például a szervezett alvilág, egyes muzulmán országok, a Nyugat, sőt Szerbia közreműködését feltételezve.¹² A szakirodalomban máig vitatott a gerillaszervezet alapításának időpontja, körülményei. Valószínűsíthető, hogy az UÇK-t kezdetben szedett-vedett csoportosulások összessége alkotta, amelyek még végső céljuk tekintetében – független állam

⁹ Kakuk (2001) i. m. 52–59.

¹⁰ Rugova politikájára például olyan jelzőkkel utal a könyv, mint „do-nothing-to-cause-trouble pacifism” (Boyes–Jagger [2018] i. m. 40.) vagy „all-too-passive resistance” (uo. 22.).

¹¹ Boyes–Jagger (2018) i. m. 21–28.

¹² Borsányi András: *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye*. Budapest, BONA-L, 2000. 214–226.

vagy Nagy-Albánia – sem képviseltek egységet.¹³ (Az 1996–97-es gazdasági válság következtében kaotikus állapotok uralta Albánia leginkább az UÇK kiképzőtáborainak színhelyei, illetve a fekete piacra került nagy mennyiségű fegyver kapcsán játszott szerepet a koszovói eseményekben.)

Hashim Thaçi – dacára az őt gépfegyverrel pózolva megörökítő fényképeknek – állítása szerint nem ért jól a fegyverhasználatához. Idősebb fiútestvéreivel ellentétben ő nem szolgált a jugoszláv hadseregben, e téren csak egy 1996-os rövid UÇK-s kiképzésen elsajátított tudására támaszkodhatott.¹⁴ Gani és Blerim nevű bátyjai szintén részt vállaltak az ellenállásban, előbbi ezért 1997 végén elhurcolta és kínzásoknak vetette alá a szerb titkosszolgálat, aminek maradandó egészségügyi következményei lettek. Szülőházukat többször átkutatták bűnjelek után kutatva, kétszer fel is gyújtották.¹⁵

Az UÇK tevékenysége 1993-tól 1997-ig kisebb merényletekből állt, amelyeket szerb rendőrök, illetve kollaboránsnak tekintett albánok ellen követtek el. Az életrajzi írás nem közöl ezekről részleteket, ellenben hosszú bekezdéseket szentel annak, hogy tisztázza Thaçit azon vádak alól,¹⁶ amelyek összefüggésbe hozták őt lakótársa, Ali Uka halálával (az alapvetően UÇK-szimpatizáns, de azzal szemben kritikát is megfogalmazó újságíró 1997 nyarán bérelt lakásában brutálisan meggyilkolták). A koszovói elnök állítása szerint őt ezekben a napokban titkos kihallgatásra vitték az albán titkosszolgálat emberei, és csak szabadon bocsátását követően értesült a gyilkosság részleteiről – amely feltételezése szerint épp ellene irányulhatott...¹⁷

A fegyveres konfliktus, béketárgyalások és légitámadások

Hashim Thaçi 1997 végén, Svájcban vette feleségül diákkori szerelmét, Lumni-jét. Az UÇK is ez idő tájt lépett először a nyilvánosság elé, a szerbekkel vívott összecsapásaik egyik áldozatának temetésén. Az addig alacsony intenzitású konfliktus 1998 elejére jelentősen fokozódott. Februárban a szerb erők brutális

¹³ Pavlos-Ioannis Koktsidis – Caspar ten Dam: A success story? Analysing Albanian ethno-nationalist extremism in the Balkans. *East European Quarterly*, 42. (2008), 2. 160–190.

¹⁴ Boyes–Jagger (2018) i. m. 33–34.

¹⁵ Boyes–Jagger (2018) i. m. 183–189.

¹⁶ Paul Lewis: Report identifies Hashim Thaci as 'big fish' in organised crime. *The Guardian*, 2011. január 24.

¹⁷ Boyes–Jagger (2018) i. m. 34–35.

támadás során, 20 családtagjával együtt megölték Adem Jasharit, akit az UÇK első parancsnokaként tisztelnek. Thaçi számára világossá vált, hogy vissza kell térnie Koszovóba, feleségével bizonytalan időre el kell szakadniuk egymástól.

Rugova és köre továbbra is bízott a tárgyalásos megoldásban – amely azonban legfeljebb Koszovó tartományi autonómiájának visszaállításával kecsegtetett. Thaçiék céljai ambiciózusabbak voltak, ám ők is belátták, hogy a szerbek ellen csak a Nyugat segítségével érhetnek el sikert. Politikai ellenlábasaik azonban az UÇK hiteltelenítésén dolgoztak. Az amerikai Robert Gelbard balkáni különmegbízott ráadásul iszlamista terrorcsoportnak titulálta a gerillaszervezetet, ami jó lehetőséget kínált Miloševićnek, hogy „az iszlám terroristák elleni harcban” az USA szövetségesekeként tetszelegessen. Eközben a koszovói albánok egyre szélesebb köre vált etnikai tisztogatások áldozatává.

A gerillaszervezet elfogadtatásában fontos szerepet játszott Richard Holbrooke balkáni különmegbízott, aki a New York-i diaszpóra közvetítésével szerezte meg a szervezet vezetői, Hashim Thaçi, Xhavit Haliti és Azem Sylá nevét és telefonszámát. A parancsnokok, felismerve a közeledés jelentőségét, 1998 júniusában lehetővé tették számára, hogy Kelet-Koszovóban találkozhasson az UÇK néhány helyi vezetőjével, és gondoskodtak róla, hogy a találkozóról készített képek bejárják a világsajtót. Ekkortól tekintették a gerillákat is tárgyalófélnak.¹⁸

A szerbek nyári hadműveletének hatására több százezer albán kényszerült lakhelye elhagyására. Humanitárius katasztrófától tartva a nemzetközi közösség súlyos szankciók kilátásba helyezésével elérte, hogy október 13-án a felek aláírják az úgynevezett Holbrooke–Milošević-paktumot, amely többek között a jugoszláv erők kivonásáról és fegyvertelen EBESZ-megfigyelők telepítéséről szólt. Thaçi ezt a kezdetektől működésképtelen egyezménynek tartotta, de belátta, hogy ez is segíthet nemzetközi szintre emelni az ügyüket.¹⁹ Ezenkívül lélegzétvételnyi szünetet biztosított az UÇK átszervezéséhez, ami például világosabb parancsnoki struktúrát, jobb kapcsolattartást eredményezett.²⁰

1998 végén újrakezdődtek az összecsapások. 1999 januárjában a szerbek Račak településen 45 albán civilt mészároltak le, ami a médiának köszönhe-

¹⁸ Boyes–Jagger (2018) i. m. 37–42.

¹⁹ Boyes–Jagger (2018) i. m. 47–48.

²⁰ Borsányi (2000) i. m. 124–126.

tően Koszovóra irányította a világ figyelmét. A nemzetközi összekötő csoport²¹ 1999. február 6-i kezdettel békekonferenciát hívott össze a franciaországi Rambouillet-ban, amelyen Hashim Thaçi, akit állítása szerint a gerillák szavazással választottak ki a képviselőikre, „az UÇK politikai vezetőjeként” lépett a nagyvilág elé. Hatalmas súly nehezedett rá, hiszen egyrészt a gerillák harmada ellenezte a részvételt a konferencián, másrészt meg kellett győznie a Nyugatot arról, hogy az UÇK vezetősége nem gengszterek gyülekezete, s egyedül ők lehetnek képesek elfogadtatni az albán felkelőkkel a konferencia eredményeit.

Az életrajzi könyv leginkább magával ragadó része az, amely Thaçi rambouillet-i útját írja le. Eszerint az elszánt fiatal politikus az ellene kibocsátott szerb elfogatóparancstól tartva gyalogszerrel, bakancsban-hátizsákkal kelt át Albániába a magashegységi, helyenként elaknásított ösvényeken keresztül, majd a zürichi repülőtéren vásárolt magának új szerepéhez méltó ruházatot.

A konferencián Milošević nem vett részt, a szerb tárgyalódelegáció pedig látványosan nem vette azt komolyan. A 16 fős koszovói albán tárgyalódelegációt Thaçi vezethette, annak ellenére, hogy Rugova is jelen volt.²² A fiatal gerillaparancsnokra hárult a felelősség, hogy Koszovót elindítsa a függetlenség útján, miközben nem veszíti el sem az UÇK tagjainak, sem a szervezetet egy évtizede pénzelő diaszpórának a bizalmát. Az elhúzódo konferencia hamar az idegek játékvá vált számára, álmatlanság is kínoztá, átérezvén, hogy mekkora személyes és politikai kockázatot vállalt. Sok időt töltött a nyugati politikusokkal, igyekezett mindegyikükkel jó viszonyt kialakítani, de közülük is kiemelkedett Madeleine Albright. Az amerikai külügyminiszter volt az, aki segített olyan narratívát teremteni Thaçinak, amellyel meg tudta győzni az UÇK-t, illetve marginalizálni tudta annak időközben ellene fordult tagjait. Nevezetesen: ha a koszovóiak aláírják a tervezetet, de a szerbek nem, akkor sor fog kerülni a már korábban felvetett légitámadásokra.²³ A gerillák nehezen fogadták el, hogy a Nyugat ennek feltételül szabtá az UÇK háború utáni demilitarizálását – Thaçi ezért ragaszkodott az „átalakítás” szóhoz. A másik kritikus pont az volt, hogy az albánok a későbbiekben népszavazással kívántak dönteni Koszovó státuszáról. Ez végül Albright javaslatára csak sejtetéssel, a népszavazás szó kikerülésével szerepelt a szövegben. Thaçi a konferencia közepette haza is látogatott (ismét

²¹ Az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország és Oroszország.

²² Boyes–Jagger (2018) i. m. 49–57.

²³ Boyes–Jagger (2018) i. m. 61–66.

a hegyeken át, gyalogszerrel), hogy meggyőzze társait a terv helyességéről. Életrajza a Nyugatnak szánt gesztusként említi, hogy „a koszovói delegáció átmeneti kormány alakításáról döntött”, amely valamennyi pristinai frakciót magába foglalta. (Más források szerint Thaçi egyoldalúan bejelentett kormányalakítása koszovói és nemzetközi körökben is meglepetést keltett.²⁴)

A koszovóiak február 23-ra készek voltak aláírni a megállapodást, a szerbek azonban megtagadták azt, a külföldi katonai jelenlétre vonatkozó részére tekintettel. Újabb tanácskozást tűztek ki március 15-ére Párizsba, azonban az sem járt eredménnyel.²⁵

A NATO 1999. március 24-én bombázni kezdte Jugoszláviát. A koszovói albánok számára ez hatalmas eredmény volt, amely azt sugallta, hogy a szerbekkel szemben őket tekintik a nyugati értékek képviselőinek. Milošević időközben az albán lakosság teljes kiűzését tűzte ki célul Koszovó területéről. Thaçi nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy az UÇK együttműködése a NATO-val a bombázások idején nem volt döntő jelentőségű,²⁶ a háború utáni pozíciójuk szempontjából azonban kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a közreműködést hősiességné állítsák be.

Mindeközben a légitámadások körüli viták (az ENSZ BT jóváhagyásának hiánya, a bombázások civil áldozatai stb. miatt) a Nyugat számára is emelték annak a tétjét, hogy hogyan alakul a háború után Koszovó sorsa.

A kumanovói békétől a független Koszovóig

A koszovói háborút 1999. június 9-én zárták le a kumanovói megállapodással. Ezt egy nap múlva az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244. számú határozata is megerősítette. Koszovó Szerbia részeként nemzetközi igazgatás alá került, irányításában a helyi politikai szereplőknek eleinte limitált szerep jutott.

A szerb erők kivonása és a NATO békefenntartó missziójának telepítése kaotikus körülmények között ment végbe. Ezt kihasználva az albánok agresszív támadásokat követtek el a helyi szerbek, romák és a kollaboránsnak tekintett nemzettársaik ellen, ami a kisebbségi lakosság tömeges menekülését idézte elő.²⁷

²⁴ Borsányi (2000) i. m. 154.

²⁵ Boyes–Jagger (2018) i. m. 74–77.

²⁶ Boyes–Jagger (2018) i. m. 79–81.

²⁷ Borsányi (2000) i. m. 179–182.

Thaçi – aki későbbi vádak szerint szervezett bűnözői körökhöz való kapcsolódása révén maga is súlyos bűntettekért tehető felelőssé²⁸ – állítása szerint megdöbbenéssel szemlélte az eseményeket. Szembe kellett néznie azzal is, hogy pozíciója honfitársai körében és a nemzetközi szinten egyaránt jelentősen gyengült.

Nagy kihívást jelentett számára lebonyolítani az UÇK beígért lefegyverzését, miközben a gerillaszervezet e tekintetben sem képviselt egységes véleményt. Sokan személyes biztonságuk garanciájának tartották a fegyverviselést, aggódtak a szerbek esetleges újabb támadása vagy az orosz agresszió miatt. A tudatosan „transzformációnak” nevezett folyamatot végül sikerült a tervezett három hónap alatt levezényelni, s nagyrészt a gerillahadsereg tagjaiból szervezték meg a nemzeti gárda jellegű Koszovói Védelmi Hadtestet (Trupat e Mbrojtjes se Kosovës – TMK). Ez egyébként a későbbiekben nem bizonyult sikertörténetnek. Az önmagukat nemzeti hősnek tekintő tagok nem tartották megfelelőnek a rájuk bízott feladatokat, ráadásul szoros kapcsolatokat ápoltak szervezett bűnözői körökkel.²⁹ 2009-ben a szervezetet átalakították, Koszovói Biztonsági Erő (Forca e Sigurisë së Kosovës – FSK) néven működött tovább.³⁰

Thaçi 1999 tavaszán, az UÇK politikai szárnyából alapította meg a Koszovói Demokrata Pártot (Partia Demokratike e Kosovës – PDK), amely legitimitását a rambouillet-i sikerekből és a nemzetközi közösség támogatásából vezette le.³¹ Az UÇK alapjain egy másik országos jelentőségű párt, a Szövetség Koszovó Jövőjéért (Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës – AAK) is létrejött, amelyet Thaçi riválisa, a kelet-koszovói harcokban érdemeket szerzett Ramush Haradinaj alapított.³²

A háború végeztével Koszovó elsődleges érdeke a gyors újjáépítés és a működőképes állami intézményrendszer felállítása volt. A gerillák azonban leginkább saját mítoszaiak megteremtésére koncentráltak, így a 2000 októberében megtartott önkormányzati választásokon jelentősen alulmaradtak a lényegesen tapasztaltabb politikusnak számító Rugova pártjával, a Koszovói Demokratikus Ligával (Lidhja Demokratike e Kosovës – LDK) szemben.³³ Átmeneti kormánya

²⁸ Dick Marty: *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*. 2010. december 12.

²⁹ Boyes–Jagger (2018) i. m. 101–103.

³⁰ Sinan Geci – Siposné Kecskeméthy Klára: Kosovo: Its path to independence and the strive to building defense institutions. *Vojenská reflexie*, 12. (2017), 2. 108–122.

³¹ Boyes–Jagger (2018) i. m. 103.

³² Boyes–Jagger (2018) i. m. 119–120.

³³ Boyes–Jagger (2018) i. m. 110.

megszüntetését követően Thaçi politikai karrierje az Átmeneti Igazgatási Tanács tagjaként folytatódott. A 2001-es országos választásokon ismét az LDK szerezte meg a legtöbb szavazatot, a második helyen a PDK végzett, s 2004-ig az AAK-val hármas koalícióban irányították Koszovót.³⁴

A háborút követő helyreállítás üteme elmaradt a várakozásoktól, az ENSZ-adminisztráció nem bizonyult hatékonynak. A nemzetközi közösség a „standardok a státusz előtt” politika jegyében halogatta a státuszkérdés napirendre tűzését. Mindez 2004 márciusában Mitrovica térségében etnikai zavargások kirobbanásához vezetett, amelyek végigsöpörtek az egész tartományon. Az agresszió a nemzetközi szervezetek ellen is irányult. Thaçi nyilvánosan elítélte a történeteket, azokat „szerb provokáció következményének” minősítette, amely „a nemzetközi rend hiteltelenítését és Koszovó felosztását célozta”. Az események azonban világossá tették számára a multikulturalizmus jelentőségét. A zavargások pozitív hozadékanak tekinti továbbá, hogy újra a középpontba került Koszovó státuszának kérdése.³⁵

A 2004 őszen tartott választások egy Thaçi-ellenes kormánykoalíció létrejöttét eredményezték, amelyben Haradinaj és Rugova pártja szövetkezett. Thaçi a kezdeti csalódását követően egy jól szervezett ellenzék felépítésére koncentrált, riválisai pedig idővel, rajta kívül álló okokból félreálltak az útjából. (Rugova két év múlva súlyos betegség következtében elhunyt, míg Haradinaj ellen a hágai Nemzetközi Törvényszék indított vizsgálatot feltételezett háborús bűntettek ügyében, ezért 2005 elején lemondott miniszterelnöki hivataláról.³⁶)

2007 februárjára készült el a Koszovó státuszának rendezését célzó Ahtisaari-terv, az ehhez kapcsolódó tárgyalásokon Thaçi is részt vett Koszovó képviselőjeként. A dokumentum a mindkét fél számára elfogadható értékekre összpontosított (biztonságos, multiethnikus állam létrejöttét támogatta, amelyben a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság nemzetközileg garantált), mégis vegyes fogadtatásra talált helyi és nemzetközi szinten egyaránt. A szerbek ugyanis továbbra sem békéltek meg a koszovói függetlenség gondolatával, orosz

³⁴ Szekrényes Éva: Győztesből vesztes, avagy ki nevet a végén? Választások után Koszovóban. *Külügyi Szemle*, 13. (2014), 3. 66–83.

³⁵ Boyes–Jagger (2018) i. m. 112–117.

³⁶ Boyes–Jagger (2018) i. m. 119–122.

szövetségesek a Nyugat előretolt bástyáját látták a potenciális új államban, a koszovói albánok a szerbeknek biztosított jogok miatt aggódtak, nemzetközi szinten pedig a precedensteremtéstől tartottak más szeparatista népcsoportok számára...

A terv kizárta mind Koszovó felosztásának, mind Nagy-Albánia létrehozásának lehetőségét. Thaçi a 2001-es macedóniai zavargások során már bizonyította, hogy a minden albánt egyesítő államról szőtt álmokkal szemben is képes együttműködni a nemzetközi közösséggel. Tehetségét Ahtisaari is elismerte, megállapítása szerint „a koszovói albán politikusok közül ő értett a legtöbbet a geopolitikából” (felismerte például, hogy az USA-nak a gyors rendezés állna érdekében).³⁷

2007 novemberében Thaçi pártja – amerikai tanácsadók által segített kampányt követően – első helyen végzett a parlamenti választásokon. Ekkorra már világos volt, hogy Szerbia és Oroszország semmiképp nem fogja elfogadni az Ahtisaari-tervet. A függetlenség kinyilvánítására – szintén amerikai javaslatra – ezért egyoldalúan került sor, 2008. február 17-én. A függetlenség napja minden részletében gondos koreográfiát követett. A szerb elnökválasztás utánra időzítették, amikor Szlovénia európai uniós soros elnöksége is Thaçiéknek kedvezett. Egy nappal előtte született döntés az EULEX-misszió³⁸ elindításáról, amely egyfajta garanciának ígérkezett arra nézve, hogy Koszovó nem válik majd gengszterállammá. Thaçi ünnepi beszédében az albán identitás helyett az európai értékekre helyezte a hangsúlyt, és szerbül is mondott néhány szót. Az új nemzeti lobogó az EU színeiben pompázott, hat csillagával a koszovói kisebbségeket szimbolizálva.

Az új államot rövid időn belül, szintén előre megkomponált módon a világ számos országa elismerte. Szerbia azonban nem nyugodott bele ebbe a helyzetbe, az ENSZ hágai Nemzetközi Bíróságának jogi állásfoglalását kérte a koszovói függetlenségről.³⁹

³⁷ Boyes–Jagger (2018) i. m. 123–132.

³⁸ Az Európai Unió jogállamisági missziója Koszovóban.

³⁹ Boyes–Jagger (2018) i. m. 135–143.

A háborús bűntettek kísértete és az elmúlt évtized kísérletei a koszovói helyzet végleges rendezésére

Thaçi személye máig megkerülhetetlen a koszovói politikában. 2014-ig miniszterelnökként, majd két évig külügyminiszterként szolgált, 2016 óta tölti be a köztársasági elnök szerepét.

A koszovói vezetés 2010 júliusában sikerként könyvelte el, hogy a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye szerint a koszovói ideiglenes nemzetgyűlés nyilatkozata, amely kikiáltotta a tartomány függetlenségét, nem ellentétes a nemzetközi joggal.⁴⁰ Thaçit december 12-én újra miniszterelnökké választották, de örömét beárnyékolta, hogy még ugyanaznap olyan feltételezések jelentek meg a világsajtóban, amelyek kapcsolatba hozták őt a leszámolásokkal, drog- és fegyverkereskedelemmel, prostitúcióval, sőt szervkereskedelemmel foglalkozó, legveszélyesebbnek tartott koszovói szervezett bűnözői körökkel. Természetesen tagadta (és tagadja) a vádakát – erre vonatkozó stratégiájának kidolgozásában a brit Sir Geoffrey Nice segítette (aki korábban ügyészhelyettesként működött közre Milošević hágai perében). Az életrajzi könyv hangsúlyozza, hogy a balkáni szervkereskedelem mítosza régóta visszatérő elem a szerb propagandában.⁴¹ Az UÇK parancsnokait először 1999-ben hozták kapcsolatba hasonló rémtettekkel, egy amerikai oknyomozó újságíró, Michael Montgomery vizsgálódásai nyomán. Ennek hatására az UNMIK is vizsgálatot indított, és a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnöket vizsgáló hágai Nemzetközi Törvényszékhez is eljutottak a vádakát alátámasztani látszó tanúvallomások. A 2010 végén napvilágot látott jelentést az Európa Tanács megbízásából készítette a svájci Dick Marty, amihez Carla del Ponte 2008-ban megjelent életrajza adott ösztönzést. A volt hágai főügyész könyvében elfogultsággal és a bizonyítékok hanyag kezelésével vádolta az ügyben korábban eljáró szervezeteket, miközben az albán hagyományok és tanúvédelmi hiányosságok rovására is írta, hogy az ügy(ek) kivizsgálása komoly kívánnivalókat hagy maga után.⁴² Thaçi életrajzi írása több ellentmondást is felvonultat a vádakkal kapcsolatban. Különösnek találja például, hogyan lett a – gyanúsán jól időzített – vád alanya Thaçi, miközben Montgomery

⁴⁰ Valki László: Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről. *Külügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 46.

⁴¹ Boyes-Jagger (2018) i. m. 146–153.

⁴² Carla del Ponte – Chuck Sudetic: *Madame Prosecutor: Confrontations with humanity's worst criminals and the culture of impunity*. New York, Other Press, 2009. 229–248.

kiindulási anyagában a szálak Haradinajhoz és családjához vezettek. Másrészt alaptalannak tartja a gerillák elleni vádak összemosását a 2008-ban Pristinában leleplezett szervkereskedő csoport ügyével.

Az UÇK-parancsnokok háborús bűntetteinek kivizsgálása napjainkig húzódó ügy, 2015-ben ezt elősegítendő állították fel a koszovói jog alapján működő, de hágai székhelyű Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség nevű szervezet. Thaçi életrajzában hangsúlyozza, hogy a vonatkozó szavazás előtt maga győzködte a parlamenti képviselőket, hogy támogassák az intézmény létrehozását.⁴³ (Arról azonban nem ejt szót, hogy később ő és Haradinaj is szót emelt a vonatkozó jogszabály visszavonása mellett – ám az nemzetközi nyomásra érvényben maradt.⁴⁴)

A nyugati világ ma a térség biztonságának és stabilitásának zálogát a nyugat-balkáni államok euroatlanti integrációjában látja, amely gazdasági szempontból is azok jól felfogott érdeke. Az EU az integráció feltételül szabta Szerbia és Koszovó számára kapcsolatuk normalizálását, s ennek érdekében 2011 óta párbeszédet ösztönöz Belgrád és Pristina között. A párbeszéd kezdeti időszakában technikai jellegű kérdéseket tűztek napirendre, majd 2013-ban tető alá hozták a mérőföldkőként emlegetett brüsszeli egyezményt, amelynek keretében a felek ígéretet tettek arra, hogy egyik fél sem fogja a jövőben akadályozni a másik európai integrációs törekvéseit. A megállapodás kiemelten fontos eleme az úgynevezett Szerb Községek Közösségének létrehozása. Thaçi hamar azonosult azzal a véleménnyel, hogy a Belgrád befolyása alatt álló észak-koszovói területek helyzetének rendezése érdekében elengedhetetlen bizonyos önrendelkezési jogok biztosítása a szerb kisebbség számára.

A brüsszeli egyezményben foglaltak megvalósítása – főképp a kölcsönös bizalmatlanságnak köszönhetően – nem halad előre a kívánt mértékben. Szerbia máig az ország déli tartományának tekinti Koszovót, és mindent megtesz, hogy megakadályozza annak különböző nemzetközi szervezetekhez történő csatlakozását. Thaçi úgy véli, Szerbia véleménye önmagában nem döntő jelentőségű Koszovó számára, de ez utóbbi lobbitevékenység nagyban nehezíti önálló államiságának megerősítését.

⁴³ Boyes–Jagger (2018) i. m. 155–156.

⁴⁴ MTI: Bejelentette lemondását a koszovói háborús bűnöket vizsgáló különleges ügyész. *Origo.hu*, 2018. február 15.

Az EU 2014 januárjától folytat tényleges csatlakozási tárgyalásokat Szerbiával, Koszovóval pedig 2015-ben stabilizációs és társulási megállapodást kötött. Bizonyos ezzel kapcsolatos elvárások teljesítése (például a Különleges Törvényszék felállítására) heves ellenállásba ütközött Koszovóban. Az EU ugyanakkor az adott feltételek teljesítése ellenére sem törölte el a koszovóiakkal szemben a vízumkényszert. Thaçi ezt nagyban sérelmezi, rámutatva arra, hogy mindez jelentősen csökkentheti honfitársai Európa iránti lelkesedését.⁴⁵

A koszovói társadalom egyik legnagyobb problémája a hatalmas méreteket öltött korrupció. Az Európai Bizottság egy 2015-ös jelentésében úgy fogalmaz, hogy „az állam a korrupció elleni harc, illetve igazságszolgáltatási rendszer kialakításának kezdeti szakaszában van”. Thaçi erre adott reakciója figyelemre méltó: bár mindezt nem tagadja, de felhívja a figyelmet arra, hogy az EULEX-misszió állandó jelenléte miatt náluk nagy eséllyel derül fény a visszaélésekre.⁴⁶ Előszóval hivatkozik ugyanakkor arra, hogy Koszovó elkötelezetten részt vesz a vallási extrémizmus elleni küzdelemben, 2016 őszén például a Koszovói Titkosszolgálat segített megakadályozni egy albán stadion elleni merényletet.⁴⁷

Az életrajzi könyv már nem érinti azt a 2018 nyarán a szerb és a koszovói elnök részéről felvetett ötletet, amely Szerbia és Koszovó kapcsolatának normalizálását egy addig politikai tabunak tartott megoldással, a határ módosításával kívánta elérni. A részleteiben nem ismertetett terv számos találgatást vont maga után, az érintett országok lakosságát és a nemzetközi közvéleményt is megosztotta. Bár elveivel és technikai kivitelezhetőségével kapcsolatban egyaránt aggályok merültek fel, az idő előrehaladtával egyre inkább úgy tűnt, hogy az EU, az USA és Oroszország is hajlandó elfogadni ezt megoldásképp a két fél megegyezése esetén.

2018 őszétől kezdődően azonban, az Észak-Koszovó körüli politikai csatározásból kiindult eseménysorozatnak köszönhetően Koszovó és Szerbia közeledése megakadt. Koszovó a szerbek által megakadályozott Interpol-felvételét követően, önállósága elismerését követelve vámháborút indított Szerbia ellen (100 százalékra emelte a Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából Koszovóba érkező áruk vámját), illetve 2018 decemberében a Koszovói Biztonsági Erők hatáskörének bővítésével lényegében létrehozta nemzeti hadseregét (ami elviekben csak a szerb

⁴⁵ Boyes–Jagger (2018) i. m. 161–170.

⁴⁶ Boyes–Jagger (2018) i. m. 180.

⁴⁷ Boyes–Jagger (2018) i. m. 191–192.

kisebbség beleegyezésével, alkotmánymódosítást követően történhetett volna meg).⁴⁸ Míg a NATO és az ENSZ aggodalmát fejezte ki emiatt, az USA történelmi jelentőségűnek nevezte a lépést,⁴⁹ ami az egykori gerillavezérek szemében hatalmas eredménynek számított. A vámháború és az ehhez kapcsolódó kritikák kapcsán azonban Haradinaj és Thaçi kevésbé értenek egyet. Thaçi szerint kár lenne ilyesmi miatt elveszíteni a Nyugat támogatását. Haradinaj viszont a területcsere ötletét ellenzi zsigerből, sok honfitársához hasonlóan. Ez is közrejátszott abban, hogy 2018 decemberében Thaçi befolyásának csökkentése érdekében 15 fős brüsszeli tárgyalódelegációt állítottak fel.⁵⁰

2019 tavaszára tehát ellillant a Szerbia és Koszovó közti, területcseren alapuló megegyezés reménye, sőt egyes vélemények szerint a koszovói parlament 2019. márciusi állásfoglalása, amely szerint államuk nem hajlandó kompromisszumra, viszont gyakorlatilag függetlensége elismerését követeli Szerbiától, valószínűleg a párbeszéd végét jelentheti.⁵¹

Következtetések

Az elmúlt három évtizedben Koszovó hatalmas változásokon ment keresztül, aminek során nagyjából tízévente fontos mérföldkövekhez érkezett. 1989-ben a Milošević-rezsim felfüggesztette Szerbián belüli tartományi autonómiáját. 1999-ben a NATO légicsapásai véget vetettek a koszovói háborúnak, és a tartomány nemzetközi felügyelet alá került. 2008-ban egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét Szerbiától. A 2019-es év sokáig szintén magában hordozta egy nagy változás, a szerbekkel való kapcsolat normalizálása ígérését.

Az 1968-as születésű Hashim Thaçi fiatal felnőtt korától fontos részese volt ennek a folyamatnak. A NATO beavatkozása óta kétségtelenül ő Koszovó kulsembere a helyi politikai elit Nyugattal, ezen belül különösen az Egyesült Államokkal ápoló jó viszonya tekintetében. Mindez egyfajta kölcsönös függőségen

⁴⁸ Lángné Petruska Szidónia: Pandora szelencéje, vagy kiút a patthelyzetből? A szerb–koszovói határ esetleges módosításának kulcskérdései. In Kozma Klementina (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. Budapest, DOSZ Hadtudományi Osztály, 2019. 210–227.

⁴⁹ Az ENSZ és a NATO sem örül a koszovói hadsereg felállításának. *Euronews.com*, 2018. december 15.

⁵⁰ Lángné Petruska (2019) i. m. 224.

⁵¹ Koszovó ismét függetlensége elismerését követeli Szerbiától. *Hirado.hu*, 2019. március 8.

alapul. A legfiatalabb európai állam önállósága ugyanis, mint láhattuk, sok szempontból ingatag lábakon áll. A nyugati világ motivációjának pedig lényeges eleme, hogy nem engedheti, hogy megkérdőjeleződjön a Koszovó melletti kiállításának jogossága, és ezzel együtt kárba vesszenek a térség biztonsága és stabilitása terén eddig elért eredmények.

A húsz éve tartó „átmenet” azonban napjainkra felerősítette azokat a koszovói hangokat, amelyek túlzott mértékűnek tartják a „nyugati és a szerb érdekek kiszolgálását”,⁵² miközben a nemzetközi közösség részéről is érezhető a türelmetlenség a koszovói helyzettel kapcsolatban. Koszovó és Szerbia továbbra sem tűnik képesnek a békés megegyezésre, bár vezető politikusaik retorikája folyamatosan ezt a szándékot sugalmazza.

Az egykori gerillaparancsnokokból kialakult koszovói politikai elitet kétségtelenül egyfajta „Janus-arcúság” jellemzi. A koszovói albánok támogatásának megtartásához a hosszú múltra visszatekintő albán ellenálláshoz, hagyományokhoz való kapcsolódás hangsúlyozására, új (albán) nemzeti hősök mítoszánaak megteremtésére volt szükségük, míg kifelé a multikulturális értékek felé elkötelezett, modern államférfiak képét kellett sugározniuk. Mindezt úgy, hogy a személyükkel kapcsolatos súlyos háborús bűncselekmények vádja két évtizede újra és újra a nemzetközi érdeklődés középpontjába helyezi őket.

A Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség érdemi működésének megkezdése magában hordozza annak lehetőségét, hogy Koszovó lerázhassa magáról a „maffiaállam”, Hashim Thaçi pedig a „szervkereskedő bűnöző” stigmáját, de egyúttal be is bizonyosodhat a vádak egy része, amely az érintetteken kívül a mellettük kiálló nyugati világ számára is roppant kínos helyzetet eredményezhet.

Ez lehet a magyarázat arra, hogy az ismertetett életrajzi könyv sokkal inkább Thaçi (koszovói és nyugati elvárásoknak egyaránt megfelelő) mítoszánaak megteremtését szolgálja (s közben – helyenként egészen nyilvánvaló módon – próbálja tisztára mosni őt a személyét ért súlyos vádak alól), mintsem hogy érdemben közelebb vinné az olvasót a koszovói államfő személyének megismeréséhez.

⁵² Mariana Qamile Rød: *From guerillas to cabinets: A study of the development of post-war political parties in Kosovo*. Bergen, University of Bergen, Department of Comparative Politics, 2017. 55.

Felhasznált irodalom

- Az ENSZ és a NATO sem örül a koszovói hadsereg felállításának. *Euronews.com*, 2018. december 15. Online: <https://hu.euronews.com/2018/12/15/az-ensz-es-a-nato-sem-orul-a-koszovoi-hadsereg-felallitasanak>
- Borsányi András: *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye*. Budapest, BONA-L, 2000.
- Boyes, Roger – Suzy Jagger: *New state, modern statesman: Hashim Thaçi – A biography*. Biteback Publishing, London, 2018.
- Del Ponte, Carla – Chuck Sudetic: *Madame Prosecutor: Confrontations with humanity's worst criminals and the culture of impunity*. New York, Other Press, 2009.
- Geci, Sinan – Siposné Kecskeméthy Klára: Kosovo: Its path to independence and the strive to building defense institutions. *Vojenské reflexie*, 12. (2017), 2. 108–122.
- Kakuk György: *Koszovó – tűzfészek*. Budapest, Athenaeum 2000, 2001.
- Koktsidis, Pavlos-Ioannis – Caspar ten Dam: A success story? Analysing Albanian ethno-nationalist extremism in the Balkans. *East European Quarterly*, 42. (2008), 2. 160–190.
- Koszovó ismét függetlensége elismerését követeli Szerbiától. *Hirado.hu*, 2019. március 8. Online: <https://hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2019/03/08/koszovo-ismet-fuggetlensege-elismereset-koveteli-szerbiatol>
- Lángné Petruska Szidónia: Pandora szelencéje, vagy kiút a patthelyzetből? A szerb–koszovói határ esetleges módosításának kulcskérdései. In Kozma Klementina (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. Budapest, DOSZ Hadtudományi Osztály, 2019. 210–227.
- Lewis, Paul: Report identifies Hashim Thaci as 'big fish' in organised crime. *The Guardian*, 2011. január 24. Online: www.theguardian.com/world/2011/jan/24/hashim-thaci-kosovo-organised-crime
- Marty, Dick: *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*. 2010. december 12. Online: http://assembly.coe.int/committeedocs/2010/20101218_ajd0462010provamended.pdf
- MTI: Bejelentette lemondását a koszovói háborús bűnököt vizsgáló különleges ügyész. *Origo.hu*, 2018. február 15. Online: www.origo.hu/nagyvilag/20180215-bejelentette-lemondasat-a-koszovoi-haborus-bunoket-vizsgalo-ugyesz.html
- Rød, Mariana Qamile: *From guerillas to cabinets: A study of the development of post-war political parties in Kosovo*. Bergen, University of Bergen, Department of Comparative Politics, 2017. Online: www.academia.edu/40567743/From_Guerillas_to_Cabinets_A_Study_of_the_Development_of_Post_War_Political_Parties_in_Kosovo

Lángné Petruska Szidónia

Szekrényes Éva: Győztesből vesztes, avagy ki nevet a végén? Választások után Koszovóban. *Külügyi Szemle*, 13. (2014), 3. 66–83.

Valki László: Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről. *Külügyi Szemle*, 9. (2010), 4. 46–62. Online: https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2010_04_Velaszolhatott_volna_mesk.pdf

Csapó Dániel Gábor¹

Kínai jelenlét Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában

Tudományos és elemzői berkekben is széles körű konszenzus uralkodik azzal kapcsolatban, hogy a 2008-as világválság után a kínai térnyerés egyre erőteljesebb formát öltött. A kínai előretörés a nyugat-balkáni térségben is egyre inkább megmutatkozott, amely régió mind az Új Selyemút, mind a 16+1 együttműködés keretein belül csatlakozik az ázsiai ország által életre hívott kezdeményezésekhez. Erős túlzással a Balkán akár Afrika „meghosszabbításaként” is értelmezhető, ugyanis a kínai fél részéről a tárgyalat térségben – Afrikához hasonlóan – az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos projektekben való részvétel a hangsúlyos, ellentétben például az EU-s tagállamokban tapasztalható kínai behatással.

Dolgozatomban bemutatom a bosznia-hercegovinai és a szerbiai kínai részvétellel megvalósuló – vagy megvalósítani tervezett – projektek jellegzetességeit, illetve a kétoldalú kapcsolatok alakulását. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy mindkét balkáni országban szénérőművek, illetve bányák építésében és bővítésében érdekeltek kínai bankok és vállalatok, amely folyamat szembemegy az EU által szorgalmazott dekarbonizációt támogató törekvésekkel, ezzel kényes helyzetet teremtve az integrációs célokat dédelgető államok kormányai számára.

Kulcsszavak: Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Kína, térnyerés

A sino–nyugat-balkáni kapcsolatok keretrendszere

A II. világháború után mind Jugoszláviában, mind Kínában kommunista rezsimek kerültek hatalomra, ezek azonban próbáltak külön utakon járni a szovjet rendszerhez képest, amelyhez ugyanakkor rengeteg szállal kötődtek. A sino–jugoszláv kapcsolatokat jelentős mértékben befolyásolta a két ország Szovjetunióhoz való viszonya. A Kínai Népköztársaság kezdetben távolságtartó hozzáállást

¹ Csapó Dániel Gábor: doktorandusz (PTE Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola – Geopolitika, geoökómia és politikai földrajz közép-európai perspektívából program).

tanúsított a Moszkva által rebellisként megbélyegzett Tito vezette Jugoszlávia irányában. Mao Ce-tung úgy vélte, hogy Sztálin a kínai kommunisták hatalomra kerülésekor attól tartott, ő is a titói útra fog lépni, és ettől a meggyőződéstől csak akkor állt el, amikor aláírták a kínai–szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. Mao több alkalommal is elítélte a jugoszláv rendszert. 1958-ban például úgy nyilatkozott, hogy „a jugoszláv program a proletariátus akaratának elnyomására, az ellenség tekintélyének dagasztására irányul”.² A két ország kapcsolata csak az 1970-es évek végén, Kínának az Egyesült Államok felé nyitó politikájának a kezdetekor, illetve Mao halálával kezdett el javulni.³ A nyugat-balkáni országok és Kína viszonya Jugoszlávia dezintegrációja után sem romlott meg, bár az jelentős diplomáciai feszültséget váltott ki, amikor 1999-ben – a jövőbeli befektetések reményében – egy kormányváltás után Macedónia Tajvant (vagyis a Kínai Köztársaságot) ismerte el hivatalosan a Kínai Népköztársaság helyett.⁴

Napjainkban a nyugat-balkáni országok és Kína egyik fő kapcsolódási pontja az előbbi országok részvétele a kínai vízió, az Egy övezet, egy út (OBOR) kezdeményezésben. A 16+1 együttműködés keretein belül – amelynek Kína mellett 16 közép- és kelet-európai állam a tagja⁵ – az országok miniszterelnökei a 2012-es varsói csúcstalálkozó óta minden évben találkoznak.⁶ A közép- és kelet-európai térség 16 állama⁷ természetesen nem ugyanolyan súllyal esik latba a kínai fél számára, amelynek ugyanakkor érdekében áll ennek a laza intézményi keretek között megvalósult fórumnak a fenntartása, így ugyanis kevesebb időt és energiát kell fordítania a bilaterális kapcsolatok ápolására. A nyugat-balkáni országok között ugyanakkor kiemelt szerep jut Szerbiának, ahova 2016-ban Hszi Csin-ping kínai államfő is ellátogatott, és kijelentette, hogy Kína a szerbiai befektetésekkel szeretné megalapozni európai jelenlétét.⁸ Közelebből vizsgálva a kínai jelenlétet Szerbiában ez a megállapítás nem tűnik túlzónak. Kína a nyugat-balkáni országok közül mind stratégiai pozíciója, mind a mérete miatt kiemelt partnerként

² Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, Pannonica, 2000. 156.

³ Polonyi – A. Sajti (2000) i. m. 156.

⁴ Czesław Tubilewicz: Taiwan’s Balkan option: A new chapter in Republic of China ‘dollar diplomacy’. *Diplomacy & Statecraft*, 12. (2001), 1. 161–184.

⁵ Időközben, Görögország csatlakozásával már Kínán kívül 17 ország részese a kezdeményezésnek.

⁶ Eszterhai Viktor: A „16 + 1 együttműködés” bemutatása. *Geopolitika.hu*, 2017. november 1.

⁷ Amelyeknek az összetételük sem haladja meg a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Terület méretét.

⁸ MTI: A kínai–szerb kapcsolatok erősítéséről tárgyalt Hszi Csin-ping Belgrádban. *Vajma.hu*, 2016. június 18.

kezeli Szerbiát, ahol több, a közlekedési és az energiaszektorban megvalósuló projektben is érdekelt. Utóbbiak esetében – leginkább a szénerőművek bővítése miatt – ugyanakkor Bosznia-Hercegovina szempontjából is fontos aktorként jelennek meg a kínai bankok és vállalatok. Ezen okok miatt is esett a választásom erre a két balkáni országra.

Kínai jelenlét Szerbiában

2019 áprilisában megindult az építkezés a vajdasági Nagybecskerekben (Zrenjanin) – jelentette be a szerb kormány –, ahol a kínai Shandong Linglong kivitelezésében fog megépülni egy gumigyár. A három ütemben – a tervek szerint 2025-ig – megépülő gyárban 1500 munkavállaló fog dolgozni, akik évente 13 millió gumiabroncsot fognak előállítani. A 800 millió euróból megvalósuló beruházás a Vajdaság legnagyobb volumenű projektje lehet majd.⁹

Egy bejelentés a sok közül, amelyben a szerb kormány kínai vállalat bevonásával megvalósuló beruházás megindulásáról számol be. Az ázsiai ország tényleges térnyerésének vizsgálatakor sokszor nehézséget okozhatnak a politikusok által tett hasonló jellegű közlemények, illetve az egyetértési megállapodások nagy száma, mivel a tervezett projektek tényleges megvalósulására nem minden esetben kerül sor, mindamellett, hogy jelentős késések is jellemzőek a már kivitelezés alatt álló beruházások során. A hírügynökségek és a térséggel foglalkozó portálok rendszerint akkor foglalkoznak egy-egy beruházás sorsával, ha ilyen jellegű bejelentés történik, a projektben részt vevő kormányoknak és vállalatoknak pedig sok esetben – főleg, ha problémák merültek fel a tervezés vagy a kivitelezés során – nem érdekük a részletesebb információközlés. Mindezek miatt a kínai térnyerés vizsgálatakor fontos szerep hárul a különböző civil és/vagy nemzetközi szervezetekre (például Bankwatch, Energiaközösség), amelyek munkájuk során megpróbálnak minél több releváns információhoz hozzáférni.

Ugyan az előbbieken felvázolt szituáció egyes esetekben ténylegesen megnehezítheti a konkrét projektek éppen aktuális állapotának feltárását (ami jó indikátora lehet a kínai előretörés leírásának), az elmúlt évtized trendjei arra engednek következtetni, hogy Kína jelenléte a térségben egyre inkább releváns, és egyes

⁹ China's Linglong starts building €800mn rubber factory in north Serbia's largest ever investment. *IntelliNews*, 2019. április 1.

beruházások mérete miatt (például a Belgrád–Budapest vasútvonal felújítása) a közbeszédben is fontos témává vált. Nem is beszélve arról, hogy az Európai Unió intézményei is kiemelt figyelemmel kísérik a jelenséget, annak egyes aspektusait kockázatként értékelve. Az Európai Bizottság 2019-es EU–kínai kapcsolatokat górcső alá vevő kiadványában arról lehet olvasni, hogy ugyan a kínai projektek hozzájárultak a balkáni országok gazdaságainak a növekedéséhez, viszont ezek a beruházások sok esetben figyelmen kívül hagyják a szocioökonómiai aspektusokat, illetve a fenntartható finanszírozás követelményét.¹⁰

Ez a „figyelmeztetés” annak is a jele, hogy a szorosabbá váló kínai–szerb kapcsolatoknak nemcsak gazdasági, de politikai következményei is lehetnek. Hszi Csin-ping 2016-os belgrádi látogatása azért is volt jelzésértékű, mivel Kína legfelsőbb vezetője 30 éve nem járt az országban. Szerbia számára ugyanis a gazdasági előnyök kiaknázása mellett alapvető fontosságú a kínai támogatás annak érdekében, hogy megakadályozhassa Koszovó csatlakozását a nemzetközi szervezetekhez. Kína cserébe elvárja, hogy szerb partnere melléálljon a Dél-kínai-tengert érintő hatalmi vetélkedés, illetve Tajvan függetlenségének kérdésében.¹¹ A szerb kormány nem is támogatja azokat a kezdeményezéseket, amelyekben Kínát kritizálják a nemzetközi fórumokon. Mindemellett Szerbia szimbolikus ügyekben is Kínát segíti, amire jó példa a kínai Nobel-békedíjas Liu Hsziao-po 2010-es díjátadó ünnepségének a bojkottálása, amit Vuk Jeremic akkori szerb külügyminiszter azzal indokolt, hogy talán nem hagy jó szájját maga után a döntés, de Szerbiának létfontosságú, hogy jó viszonyt tudjon fenntartani a legfontosabb politikai szereplőkkel, és „Kína bizonyítottan jó barátnak” bizonyult.¹²

Természetesen ebben a barátságban a felek már csak a méretbeli különbségek miatt sem lehetnek egyenrangúak. Az egyenlőtlenséget talán a legjobban a Szerbia és Kína közötti kereskedelmi deficit szemlélteti, amely évről évre nő. 2018-ban Szerbia már 2,1 milliárd dollár értékben importált árukat és szolgáltatásokat Kínából, míg az ázsiai országba irányuló export értéke mindössze 91,7 millió dollárt tett ki.¹³ A nyugat-balkáni országok közül Szerbia a kínai működőtőke-befektetések (FDI) bevonzásának tekintetében is éllovas. A kínai befektetések pontos összegét nehéz megállapítani, és erre vonatkozólag több

¹⁰ Európai Bizottság: *EU-China – A strategic outlook*. 2019. március 12.

¹¹ Jakub Jakóbowski: *Xi Jinping in Serbia: not just the economy*. Center for Strategic and International Studies, 2016.

¹² Serbia defends China-led boycott of Nobel ceremony. *BBC News*, 2010. december 9.

¹³ Adatok forrása: ITC: *Trade Map*.

számítás is létezik. A Centre For Eastern Studies (OSW) egyik cikkében található számítás szerint 2014-ben Szerbiában a kínai befektetések kumulált értéke 29,71 millió dollárt tett ki.¹⁴ A The American Enterprise Institute és a The Heritage Foundation által működtetett China Global Investment Tracker (CGIT) adatai szerint ugyanakkor 2008 és 2018 között 4090 millió dollárnyi kínai befektetés érkezett Szerbiába, amelyből 2510 millió dollárnyi – köztük a nagybecskereki gumigyár megépítésére szánt összeg – 2018-ban realizálódott.¹⁵ A gumigyár megépítése mellett 2018-ban jelentős tőkebeáramlásként volt elkönnyvelhető, hogy Kína legnagyobb aranybányászattal foglalkozó vállalata, a Zijin Mining 1,26 milliárd dollár értékben szerzett 63 százalékos részesedést az eladósodott bori rézbányát¹⁶ tulajdonló cégből.¹⁷

A tőkebefektetéseknél is jelentősebb összegek azonosíthatók, ha a kínai bankok és vállalatok különböző infrastruktúra-fejlesztési projektekben való részvételét tesszük a vizsgálat tárgyává. A CGIT adatbázisa szerint 2010 és 2018 között 6170 millió dollár értékben kötöttek szerződéseket a kínai cégek, amelyek legnagyobb részben az energia-, illetve a közlekedési szektort érintik. Ezeknek a projekteknek a finanszírozását rendszerint kínai bankok által nyújtott kedvezményes kölcsönök segítségével oldják meg. Ez egyrészt azért előnyös a nyugat-balkáni országoknak, mert a piacról vélhetően csak drágábban juthatnának hitelhez, másrészt a nyugati államok által dominált pénzügyi intézmények (például a Világbank) nem feltétlenül finanszíroznak a kínaiak által támogatott beruházásokat (például széntüzelésű erőművek bővítését).¹⁸

A kínai vállalatok, illetve bankok által kivitelezett és finanszírozott projektek közül kiemelt fontosságú a Budapest–Belgrád vasútvonal szerbiai szakaszának felújítása¹⁹ és a kostolaci hőerőmű új blokkjának megépítése. 2018-ban az Újvidék

¹⁴ Jakub Jakóbowskij: *China's foreign direct investments within the '16+1' cooperation formula: strategy, institutions, results*. Center for Strategic and International Studies, 2016.

¹⁵ Adatok forrása: AEI: *China Global Investment Tracker*.

¹⁶ A bori rézbánya történetének magyar vonatkozása is van, ugyanis Csapody Tamás kutatása szerint 1943-ban és 1944-ben mintegy 6000 magyar munkaszolgálatost – köztük Radnóti Miklóst – vittek kényszermunkára a környékbeli bányákba. Részletekért lásd Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok*. Budapest, Vince, 2013.

¹⁷ Cecilia Jamasmie: China's Zijin wins race for Serbia's largest copper mine. *Mining.com*, 2018. augusztus 31.

¹⁸ Csapó Dániel Gábor – Reményi Péter: Kína térnyerése a nyugat-balkáni országokban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 12. (2018), 1. 2–20.

¹⁹ A teljes Budapest–Belgrád szakasz modernizációjának költségeit 3,8 milliárd euróra becsülik.

és Szabadka közötti vasúti szakasz megújítására írtak alá közel egymilliárd euró értékű szerződést a kínai China Railway International (CRI), illetve a China Communications Construction Company (CCCC) képviselői és Zorana Mihajlović, Szerbia infrastruktúra-fejlesztésekért felelős minisztere.²⁰ Korábban ugyanezt a két céget kérték fel a Belgrád–Ópazova közötti szakasz modernizálására, ahol a munkálatok már el is kezdődtek.²¹ Ugyan a balkáni vasútvonalak jelentős arányban elavultak, és a sok államhatár is lassíthatja a szállítás menetét, Kína számára ugyanakkor előnyös is lehet a Pireusz–Budapest szakasz megújítása. Amellett, hogy a finanszírozásban és a kivitelezésben is nagyrészt kínai szereplők vesznek részt, az említett útvonal alternatívát jelent a jelentősebb geopolitikai kockázatokat magában rejtő transzszibériai vasútvonallal, illetve a túlszűfolt Északi-tenger mentén elhelyezkedő kikötőkkel szemben.²²

A kínai Eximbank, illetve a China Machinery Engineering Corporation (CMEC) még 2015-ben 608 millió eurós kedvezményes kölcsön megítéléséről állapodott meg a szerb állami tulajdonban lévő Elektroprivreda Srbije vállalattal, amely összeg a 85 százalékát fedezné a kostolaci hőerőmű bővítésének, illetve a Drmnóban lévő szénbánya fejlesztésének. A projekt azonban azóta több viszontagságon ment keresztül, amit jelez az is, hogy 2017-ben a szerb kormányzat már harmadszor jelentette be az új blokk megépítését. A munkálatok megkezdését hátráltatja többek között, hogy az Energiaközösség – amelynek Szerbia is tagja – szabályai alapján a projekt finanszírozásánál felmerül a tiltott állami támogatás gyanúja, illetve az is kérdéses, hogy az új erőműi blokk meg tudna-e felelni a szigorúbb károsanyag-kibocsátási szabályoknak. Mindemellett az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (United Nations Economic Commission for Europe – UNECE)²³ is sérelmezte, hogy a beruházás megtervezésénél nem vették figyelembe a határon átvélő káros hatásokat, amelyek leginkább Romániát érintenék kedvezőtlenül.²⁴

²⁰ Chinese companies sign Serbian railway upgrade agreement. *Railway Gazette*, 2018. július 11.

²¹ China starts building Serbia-Hungary railway. *Global Construction Review*, 2017. december 4.

²² Farkas Z. Andrew – Pap Norbert – Reményi Péter: Hungary's place on Eurasian rail land bridges and the eastern opening. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65. (2016), 1. 3–14.

²³ A szervezetet az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottsága alapította 1947-ben, abból a célból, hogy a páneurópai gazdasági integrációt elősegítse. Az UNECE alapelveket, normákat fektet le a különböző régiók együttműködését elősegítve. A szervezet tevékenységi, tapasztalati köre kiterjed a kereskedelemre és a szállítmányozásra is.

²⁴ Serbia pushes ahead with beleaguered coal plant at Kostolac. *Bankwatch Network*, 2017. november 20.

1. táblázat: Kínai vállalatok működőtőke-befektetései, illetve beruházások kivitelezésében való részvétele Szerbiában (2010–2018)²⁵

Év	Kínai vállalat	Millió (\$)	Tulajdoni rész (%)	Szerb résztvevő	Szektor	Alszektor
2010	Sinomach	340			Energia	Szén
2010	China Communications Construction	260			Közlekedés	Gépjármű
2013	China Communications Construction	850			Közlekedés	Gépjármű
2013	Shandong Gaosu	330	19		Közlekedés	Gépjármű
2014	Sinomach	1200			Energia	
2016	Sinomach	230			Energia	Gáz
2016	Hebei Steel	120			Fém	Acél
2016	Huawei	170		Telekom Srbija	Technológia	Telecom
2016	China Communications Construction	230			Közlekedés	Gépjármű
2016	Power Construction Corp	220			Közlekedés	Gépjármű
2017	Sinomach	720		EPS	Energia	Szén
2017	Shanghai Electric	210			Energia	Gáz
2017	Shanghai Electric	140			Energia	Alternatív
2017	Power Construction Corp	230			Energia	

²⁵ Az alszektornál, a gépjármű megnevezésnél (angolul „auto”) jelölt projektek esetében tágan értendő a beruházások fajtája (például az autópálya-építések is idetartoznak).

Év	Kínai vállalat	Millió (\$)	Tulajdoni rész (%)	Szerb résztvevő	Szektor	Alszektor
2017	Hebei Iron	120			Fém	Acél
2017	China Communications Construction	520			Közlekedés	Gépjármű
2017	China Railway Engineering	350			Közlekedés	Vasút
2017	Sinomach	310			Közmű	
2018	Minmetals	110			Fém	
2018	Zijin Mining	1260	63	RTB Bor.	Fém	Réz
2018	China Communications Construction	260			Egyéb	
2018	China Railway Engineering, China Communications Construction	1090			Közlekedés	Vasút
2018	Shandong Linglong	990	1		Közlekedés	Gépjármű

Forrás: a szerző szerkesztése az AEI: China Global Investment Tracker alapján

Kína jelenléte Bosznia-Hercegovinában

A Bosznia-hercegovinai Föderáció döntéshozói 2019 márciusában, illetve áprilisában megszavaztak egy 514 millió euró értékű kölcsönszerződést, amelyet a kínai Eximbank biztosítana az entitásnak arra, hogy megépülhessen a Tuzla 7 elnevezésű szénerőműblokk. A 870 millió eurós költségvetésű projekt – megvalósulása esetén – a kilencvenes években lezajlott háború óta a legnagyobb értékű beruházás lenne Bosznia-Hercegovinában. A 450 MW teljesítményű blokk megépítésére azért lenne szükség, hogy biztosítani lehessen 2027 után is az ország energiaellátottságát, kiváltva a tuzlai erőmű addigra elavulófélben levő többi blokkját. A China Gezhouba Group Company által kivitelezni tervezett beruházás megvalósulását ugyanakkor hátráltathatja, hogy az Energiaközösség

vitarendezési eljárást kezdeményezett a kínai Eximbanktól felvenni szándékozott kölcsön állami kezességvállalása miatt.²⁶

Szerbiához hasonlóan Bosznia-Hercegovinában is az energiakapacitás bővítését tervezik az elkövetkező évtizedben, amely folyamatban a kínai bankok és vállalatok lehetnek a megosztott ország segítségére. Ugyan Bosznia-Hercegovinában a két entitás kapcsolatát sok probléma terheli, és a nemzetközi szintén is sokszor más országok szövetségét keresik, a Kínához való fordulás tekintetében egységesnek látszik a két országrész. Míg a már említett tuzlai hőerőmű a Bosznia-hercegovinai Föderációban található, az ugyancsak kínai közreműködéssel 2016-ban már üzembe is helyezett Doboj melletti stanari szénerőmű a Boszniai Szerb Köztársaság határain belül létesült. A szerbek által működtetett, de székhellyel az Egyesült Királyságban rendelkező Energy Financing Team által üzemeltetett 300 MW teljesítményű erőmű megépítése a legnagyobb nem állami pénzből megvalósult energiaprojekt volt a térségben. A nagyságrendileg félmilliárd eurós költségvetésű – a kínai Dongfang kivitelezésében megvalósuló – projekthez a Kínai Fejlesztési Bank biztosított 350 millió eurós kölcsönt.²⁷

Bosznia-Hercegovinában az energiaszektorban tervezett és megvalósult beruházások tekintetében van talán a legjelentősebb szerepe Kínának. A stanari és a tuzlai szénerőműveken kívül több másik boszniai településen – köztük Banovići és Ulog községben, valamint Ugljevik és Gacko városában – is van kínai érdekltség hőerőmű-építés, illetve szénbányabővítés kapcsán. A felsorolt lokációknál azonban különböző okok miatt – például környezetvédelmi hatástanulmányok hiánya, finanszírozási problémák – egyelőre csak tervezési fázisban vannak ezek az energiaprojektek.²⁸ A Gacko II nevű projektről készült egyik hatástanulmány például azt állapítja meg, hogy a beruházásnak „magas a kockázata, és sok benne a bizonytalanság, mind a beruházó, mind a kínai hitelért kezességet vállaló Boszniai Szerb Köztársaság részéről”. A dokumentum szerint

²⁶ Mladen Lakic: China's loan for Bosnia coal plant worries EU. *Balkan Insight*, 2019. március 28.

²⁷ EFT says looking for partners in Bosnian 300 MW coal power plant. *Reuters*, 2017. május 22.; Stanari lignite power plant, Bosnia and Herzegovina. *Bankwatch Network*.

²⁸ Csapó Dániel Gábor: Kína részvétele a nyugat-balkáni energiaprojektekben. In Moldicz István Csaba (szerk.): *Kína, Indonézia és Vietnám – geopolitikai összefüggések a 21. században: Konferenciakötet*. Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2018. 143–161.

a projekt megvalósulása a szocioökonómiai szempontokat figyelembe véve több kárt okozna, mint amennyi hasznot hozna.²⁹

A közlekedési infrastruktúra terén kínai részvétellel tervezett beruházások közül az egyik legnagyobb volumenű projekt a Banja Luka és Novi Grad közötti vasútvonal felújítása. Ennek kivitelezéséről 2017-ben a szerb entitás vasútvonalait üzemeltető cég és a Shandong International Economic & Technical Cooperation Group kötött előzetes megállapodást. Helyi sajtóinformációk szerint a beruházás megközelítőleg 241 millió eurót tenne ki.³⁰ Ugyancsak a Shandong érdekelt a Banja Luka – Prijedor – Novi Grad szakaszon megvalósítani tervezett autópálya megépítésében és üzemeltetésében. A kínai céggel 2018 végén írt alá 297 millió euró értékű szerződést a Boszniai Szerb Köztársaság az első szakasz megépítésére. Az említett szakasz a Bajna Luka és Doboj közötti – amúgy európai intézmények által finanszírozott – autópálya nyugati irányú meghosszabbítása lenne. A projekt létjogosultságát ugyanakkor kérdésessé teszi, hogy ezen a szakaszon a tervezett autópályával gyakorlatilag párhuzamosan – a Száva túlsó partján – fut a Zágrábot és Belgrádot összekötő „testvériség és egység autópálya”, amelyet még Tito idejében építettek. Az újonnan tervezett „Január 9-e” elnevezésű³¹ autópálya teljes egészében a Boszniai Szerb Köztársaság területén lenne megépítve, ami nem titkoltan a szerb entitás – és nem Bosznia-Hercegovina – területi integritását hivatott erősíteni.³²

²⁹ Miljević Damir: *Economic Analysis of the document Study on the economic feasibility of the construction and operation of the Gacko II power plant, capacity 350 MW, in the Gacko municipality, with elements of environmental protection*. Banja Luka, Centar za Životnu Sredinu, 2018.

³⁰ Maja Garaca: Bosnia's Serb Republic railway operator signs deal with Chinese group. *Seenews*, 2017. november 27.

³¹ Már az autópálya elnevezése is egy fricska az egységes Bosznia-Hercegovina ideájával szemben, ugyanis míg január 9-e a Boszniai Szerb Köztársaságban ünnepnapnak számít, addig a boszniai alkotmánybíróság döntésének értelmében ez a gyakorlat alkotmányellenes.

³² Reményi Péter – Végh Andor – Pap Norbert: The influence of ethnic policies on regional development and transport issues in Bosnia and Herzegovina. *Belgeo*, (2016), 1. 1–20.

Az előzetes megegyezések és szerződés-kötések sok esetben nem jelentik azt, hogy a megvalósítani szánt beruházások realizálódni is fognak. Ennek jó példája a Banja Luka és Mlinište között tervezett autópálya-építés – 1,4 milliárd dolláros becsült költséggel –, amelynek megvalósítására még 2014-ben kötött előzetes megállapodást a Sinohydro. A kínai Eximbank által biztosított hitelkeretet azonban még mindig nem hívta le a megrendelő.³³

Szerbiához hasonlóan Bosznia-Hercegovina is jelentős kereskedelmi deficitel rendelkezik Kínával szemben. 2018-ban 808,1 millió dollár értékben importált az ázsiai országból, míg az export értéke kicsivel kevesebb, mint 22 millió dollárt tett ki.³⁴ A kereskedelem intenzitása minden bizonnyal tovább fog nőni a jövőben, amit az is jelez, hogy a legnagyobb kínai szállítmányozási vállalat, a COSCO – Szerbia és Horvátország mellett – Szarajevóban is megnyitja helyi kirendeltségét.³⁵

Bosznia-Hercegovinában a Kínához való közeledés a két entitás egyetértésével zajlik. A politikusi nyilatkozatok és az a tény, hogy mindkét entitásban vannak kínai projektek, legalábbis erre engednek következtetni. 2018-ban nem sokkal egymás után Bakir Izetbegović és Milorad Dodik is elismerően nyilatkozott az ázsiai országgal fennálló kapcsolatokról. Előbbi a kínai nagykövettel való találkozás után elégedettségét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a kínai partner mindig igyekszik olyan megoldást találni, amelyet mindkét fél sikerként könyvelhet el.³⁶ Dodik pedig a Xinhua hírügynökségnek adott interjújában beszélt arról, hogy a Boszniai Szerb Köztársaság bebizonyította: képes együttműködni a kínai partnerekkel és realizálni a projekteket.³⁷

³³ Martin Hart-Landsberg: A critical look at China's One Belt, One Road initiative. *CADTM*, 2018. október 10.

³⁴ Adatok forrása: ITC: *Trade Map*.

³⁵ Mladen Lakic: China's biggest shipping company opens in Bosnia. *Balkan Insight*, 2018. szeptember 25.

³⁶ Chairman of the Presidency of BiH Bakir Izetbegović meets Ambassador Chen Bo. *Chinese-embassy.org*, 2018. július 3.

³⁷ Great friendship, support and understanding between peoples of BiH, China: BiH President. *Xinhuanet.com*, 2018. december 19.

2. táblázat: Kínai vállalatok működőtőke-befektetései, illetve beruházások kivitelezésében való részvétele Bosznia-Hercegovinában (2010–2018)

Év	Kínai vállalat	Millió (\$)	Tulajdoni rész (%)	Szerb résztvevő	Szektor	Alszektor
2010	Dongfang Electric	710		Energy Financing	Energia	Szén
2013	Power Construction Corp	280		KTG	Energia	Gáz
2015	Dongfang Electric	460			Energia	Szén
2017	Shandong Gaosu	640			Szállítás	Gépjármű
2018	China Poly, Sinomach	310	0,51		Energia	Szén

Forrás: a szerző szerkesztése az AEI: *China Global Investment Tracker* alapján

Konklúzió

Ugyan Kína és a két egykori jugoszláv tagköztársaság történelmi alapokon is tud közös kapcsolódási pontokat találni, napjainkban az ideológiai szempontok helyett inkább a gazdasági és geoökonómiai érdekek kerültek előtérbe. Érthető módon Szerbia és Bosznia-Hercegovina – a világ sok másik fejlődő régiójához és államához hasonlóan – próbálja kihasználni a kínai expanzióban rejlő lehetőségeket, amelynek keretében infrastruktúrái fejlesztéséhez „olcsó” kölcsönökhöz juthat hozzá. A kínai fél pedig felhalmozott tartalékainak kihelyezése mellett (amely folyamat során nem fél a kockázatosnak ítélt térségekbe is befektetni) a cégei által nemcsak árukat, de a szakértelmét, szolgáltatásait is „exportálni” tudja. Teszi ezt akár olyan ágazatokban is (például a széntüzelésű erőművek építésében), amelyekben otthon már inkább a kapacitások leépítésén dolgozik. Mindez ellentétet szül a nyugat-balkáni régióban jelen lévő nyugati aktorokkal (USA, EU), amelyek nem érdekeltek a kínai jelenlét erősödésében, és többek

között különböző kritikák kiemelt kommunikálásával igyekeznek ennek gátat is szabni.³⁸

A befektetési alapok leírásánál rendszerint figyelmeztetni szokták a potenciális vásárlót, miszerint az alap múltbeli teljesítménye nem nyújt garanciát a jövőbeli hozamok nagyságára. Az alapok teljesítményéhez hasonlóan a kínai térnyerés jövőbeni intenzitását is nehéz megjósolni, véleményem szerint ugyanakkor a dolgozatom által vizsgált jelenség jövőbeni alakulására nehéz jobb indikátort találni, mint a közelmúlt eseményei. Az elmúlt évtized tendenciáit figyelembe véve pedig arra lehet következtetni, hogy a „nyugat” törekvései inkább csak lassítani tudják majd a kínai térnyerés ütemét.

Felhasznált irodalom

Könyvek, tanulmányok

- Csapó Dániel Gábor: Kína részvétele a nyugat-balkáni energiaprojektekben. In Moldicz István Csaba (szerk.): *Kína, Indonézia és Vietnam – geopolitikai összefüggések a 21. században: Konferenciakötet*. Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2018. 143–161.
- Csapó Dániel Gábor – Reményi Péter: Kína térnyerése a nyugat-balkáni országokban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 12. (2018), 1. 2–20.
- Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok*. Budapest, Vince, 2013.
- Damir, Miljević: *Economic Analysis of the document Study on the economic feasibility of the construction and operation of the Gacko II power plant, capacity 350 MW, in the Gacko municipality, with elements of environmental protection*. Banja Luka, Centar za Životnu Sredinu, 2018. Online: <https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2018/04/D-Miljevi-Gacko-analysis.pdf>
- Eszterhai Viktor: A „16 + 1 együttműködés” bemutatása. *Geopolitika.hu*, 2017. november 1. Online: www.geopolitika.hu/hu/2017/11/01/a-16-1-egyuttmukodes-bemutatasa/
- Európai Bizottság: *EU-China – A strategic outlook*. 2019. március 12. Online: [www.ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf](http://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf)

³⁸ Ilyen az EU, illetve az Energiaközösség esetében a környezeti hatások, vagy az USA tekintetében a „hitelcsapda” veszélyeire való hivatkozás.

- Farkas Z. Andrew – Pap Norbert – Reményi Péter: Hungary's place on Eurasian rail land bridges and the eastern opening. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65. (2016), 1. 3–14. Online: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.65.1.1>
- Jakóbowsk, Jakub: *China's foreign direct investments within the '16+1' cooperation formula: strategy, institutions, results*. Center for Strategic and International Studies, 2016. Online: www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-12-03/chinas-foreign-direct-investments-within-161-cooperation
- Jakóbowsk, Jakub: *Xi Jinping in Serbia: not just the economy*. Center for Strategic and International Studies, 2016. Online: www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-06-22/xi-jinping-serbia-not-just-economy
- Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, Pannonica, 2000.
- Reményi Péter – Végh Andor – Pap Norbert: The influence of ethnic policies on regional development and transport issues in Bosnia and Herzegovina. *Belgeo*, (2016), 1. 1–20. Online: <https://doi.org/10.4000/belgeo.18991>
- Tubilewicz, Czesław: Taiwan's Balkan option: A new chapter in Republic of China 'dollar diplomacy'. *Diplomacy & Statecraft*, 12. (2001), 1. 161–184. Online: <https://doi.org/10.1080/09592290108406194>

Internetes források

- Chairman of the Presidency of BiH Bakir Izetbegović meets Ambassador Chen Bo. *Chineseembassy.org*, 2018. július 3. Online: http://ba.chineseembassy.org/eng/gdxw_10/t1578736.htm
- China's Linglong starts building €800mn rubber factory in north Serbia's largest ever investment. *IntelliNews*, 2019. április 1. Online: www.intellinews.com/china-s-ling-long-starts-building-800mn-rubber-factory-in-north-serbia-s-largest-ever-investment-158854/?source=serbia
- China starts building Serbia-Hungary railway. *Global Construction Review*, 2017. december 4. Online: www.globalconstructionreview.com/news/china-starts-building-serbia-hungary-railway/
- Chinese companies sign Serbian railway upgrade agreement. *Railway Gazette*, 2018. július 11. Online: www.railwaygazette.com/infrastructure/chinese-companies-sign-serbian-railway-upgrade-agreement/46788.article
- EFT says looking for partners in Bosnian 300 MW coal power plant. *Reuters*, 2017. május 22. Online: <https://uk.reuters.com/article/bosnia-eft-energy/eft-says-looking-for-partners-in-bosnian-300-mw-coal-power-plant-idUKL8N1IO3XI>

- Garaca, Maja: Bosnia's Serb Republic railway operator signs deal with Chinese group. *Seenews*, 2017. november 27. Online: <https://seenews.com/news/bosnias-serb-republic-railway-operator-signs-deal-with-chinese-group-592525>
- Great friendship, support and understanding between peoples of BiH, China: BiH President. *Xinhuanet.com*, 2018. december 19. Online: [www.xinhuanet.com/english-
h/2018-12/19/c_137683398.htm](http://www.xinhuanet.com/english/2018-12/19/c_137683398.htm)
- Hart-Landsberg, Martin: A critical look at China's One Belt, One Road initiative. *CADTM*, 2018. október 10. Online: www.cadtm.org/A-critical-look-at-China-s-One-Belt-One-Road-initiative
- Jamasmie, Cecilia: China's Zijin wins race for Serbia's largest copper mine. *Mining.com*, 2018. augusztus 31. Online: www.mining.com/chinas-zijin-wins-race-serbias-largest-copper-mine/
- Lakic, Mladen: China's biggest shipping company opens in Bosnia. *Balkan Insight*, 2018. szeptember 25. Online: <https://balkaninsight.com/2018/09/25/largest-china-shipping-company-opens-branch-in-bosnia-09-24-2018/>
- Lakic, Mladen: China's loan for Bosnia coal plant worries EU. *Balkan Insight*, 2019. március 28. Online: <https://balkaninsight.com/2019/03/28/chinas-loan-for-bosnia-coal-plant-worries-eu>
- MTI: A kínai–szerb kapcsolatok erősítéséről tárgyalt Hszi Csin-ping Belgrádban. *Vajma.hu*, 2016. június 18. Online: www.vajma.info/cikk/szerbia/23736/A-kinai-szerb-kapcsolatok-erositeserol-targyalt-Hszi-Csin-ping-Belgradban.html
- Serbia defends China-led boycott of Nobel ceremony. *BBC News*, 2010. december 9. Online: www.bbc.com/news/world-europe-11957094
- Serbia pushes ahead with beleaguered coal plant at Kostolac. *Bankwatch Network*, 2017. november 20. Online: https://bankwatch.org/press_release/serbia-pushes-ahead-with-beleaguered-coal-plant-at-kostolac
- Stanari lignite power plant, Bosnia and Herzegovina. *Bankwatch Network*, Online: <https://bankwatch.org/project/stanari-lignite-power-plant-bosnia-and-herzegovina>

Adatok forrása

- AEI: *China Global Investment Tracker*. Online: www.aei.org/china-global-investment-tracker/
- ITC: *Trade Map*. Online: www.trademap.org/

Vákát

Pap Tibor¹

Montenegró útja az önállósodási referendumtól a kisállamiság koncepciójának országimázzsá szervezéséig

Montenegró 2006-os önállósodása és az ország atlanti integrációjának intézményesülése között bő tíz év telt el. Ám az önállóságát majdnem egy évszázados szünet után elnyerő ország útkeresése már korábban elkezdődött. Az önálló országimázzs megteremtésére tett első lépés a kilencvenes évek elején, még az egykori Jugoszlávia keretei között megfogalmazódott ökoállam-koncepció volt. A 2006-os önállósodást követően egy sor, a nemzetépítés terén minden posztoszocialista országban kisebb-nagyobb intenzitással terítékre került kérdés megválaszolása vált elodázhatalanná. Ilyenek: a többség és a kisebbségek viszonyai (ezen belül különösen kényes a volt államalkotó/társnemzetek úgynevezett „új kisebbség” státusba való kerülésének problémaköre, ami Montenegróban nyelvi és egyházi vonzatokkal is bír); a geopolitikai lehetőségek felmérése (a saját helyzet újradefiniálása az olyan geostratégiai szereplők, mint az USA és Oroszország térséget érintő aspirációinak tükrében); az állam önazonosságának megteremtése (az etnikailag is sokszínű kis államok öndefiniálásának kérdésköre); a nemzetközi szervezetekhez (EU, NATO) történő csatlakozás/kimaradás eldöntése. Írásomban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Montenegró hogyan igyekezett megszabadulni a balkáni etnikai alapú polgárháborúk során rá is ráarakódó negatív megítélés terhéől, s helyezte új, polgári alapokra saját társadalomszervezetét. Rá szeretnék mutatni az ökoállamiság tervének objektív és szubjektív okokra egyaránt visszavezethető kudarcára, s a térségben atipikus országimázzs-építés elemeire. Azaz arra, hogy mit jelent ma montenegróinak lenni egy külföldi látószögéből. Arra is ki kívánok térni, hogy a NATO-csatlakozás következtében eldöntöttek látszó orientáció mögött milyen belső, egyelőre nemigen tematizált s ma még igen nehezen megoldhatónak látszó geoökonómiai konfliktusok rejlenek.

Kulcsszavak: nemzetépítés, országimázzs, geoökonómia, geopolitika, NATO-tagság, EU-csatlakozás, kisállamiság

¹ Pap Tibor 3. éves PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola – Geopolitika, geoökonómia és politikai földrajz közép-európai perspektívából doktori program). A kutatást a Pécsi Tudományegyetem és a Pallas Athéné Alapítványok támogatása tette lehetővé. E-mail: tibor.pap@gmail.com

https://doi.org/10.36250/00915_08

<https://orcid.org/0009-0003-7544-2663>

Az önálló Montenegró

A montenegrói elit az elszakadást főleg mint stratégiai eszközt kívánta használni saját hatalmának megtartása érdekében,² ám a szerbiai folyamatok (az ottani elit érzéketlensége a montenegróiak problémái iránt), illetve a geopolitikai helyzetből adódó geostratégiai érdekek az államszövetség, az unió vagy valamiféle commonwealth helyett aránylag gyorsan az önállósodás felé tolták el az eseményeket. Az önállósodásról döntő referendumot 2006. május 21-én tartották meg. A 419 240 szavazásra jogosultból 404 840-en adták le szavazatukat személyesen, és 14 400-an egyéb módon. A 415 663 érvényes szavazatból (3577 érvénytelen volt) 230 661 volt az „igen”, és 185 002 a „nem”. Azaz 86,5 százalékos részvétel mellett a szavazók 55,5 százaléka igennel szavazott Montenegró önállóságára – áll a referendum választási bizottságának jelentésében.³ Ami „Törvény a Montenegró államjogi státusáról döntő referendumról” néven vált – némi huzavonát követve – 2006. március 2-án jogilag is érvényessé.

A megkésett nemzetépítés és az integráció

A normatív társadalomelméletek részéről teleológiai alapon leértékelt nacionalizmusgyakorlatok a posztoszocialista térségben azonban nemcsak a társadalmi jelenségek ingájának a rendszerváltást követő egyszeri túllengéseként, hanem normál társadalomépítési gyakorlatként foghatók fel. Ezen jelenségek körlegmarkánsabb politikai programja minden esetben a nemzetépítés, ahogy Kántor Zoltán nevezi: a nemzeti újraintézményesülés.⁴ Ez a Kántor által is követett realista nacionalizmusfelfogás az, amely – túl- vagy eltekintve az ideológiai prekonceptiókon/-tól – képes adekvát értelmezését adni a vizsgált folyamatoknak. Ez a többszereplős folyamat sajátos kontextust kapott az egykori szocialista országok többségének a korábbi egymással szembeni szegmentációs elköteleződése mellett/ellenére egybevágó regionális integrációra való törekvései, az Euró-

² Srđan Vukadinović: *Socijalno-političke promjene u Srbiji/Jugoslaviji I prilike u Crnoj Gori*. In Ivan Spasić – Milan Subotić (szerk.): *R/Evolucija i poredak – O dinamici i promena u Srbiji*. Beograd, Institut za filosofiju i društvenu teoriju, 2001. 299–306.

³ *Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica, Centar za monitoring CEMI, 2006. 115.

⁴ Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2014. 49.

pai Unióhoz történő csatlakozás ténye/szándéka révén. Ily módon az elemzési keret is óhatatlanul ki kell hogy szélesedjen. Ezt Kántor a következőképpen foglalja össze:

„A nemzeti újraintézményesülés folyamatát a posztkommunizmus időszakában az állam újraszervezésének, a kisebbségek önszerveződésének, az anyaországok nemzettársainak támogatásának, valamint az Európai Unió befolyásának keretében célszerű vizsgálni. Indokolt a négy szereplő politikai cselekvéseinek, valamint politikájuknak egymásra hatása keretében elvégezni a nacionalizmus elemzését, mivel a szereplők önálló elemzése csak a kérdés részleges megértéséhez vezet.”⁵

Esetünkben itt még azt sem árt számításba venni, hogy a több, egymással egyenlő státusúnak deklarált nemzeti közösség nyomán létrejövő utódállamokban sajátos kettősség figyelhető meg: az újraintézményesülés két végpontján helyezkednek el ezek az újrafüggetlenedett vagy először mostanában önállósult nemzetállamok.

Bár negyed évszázada bizonyára nem erre számítottunk volna, ma az albán és a szerb nemzetállami törekvések nagyon hasonló strukturális problémákkal kell hogy szembenézzenek a Nyugat-Balkán egyes, a nehezen megszerzett önállóságukat körömszakadtáig védelmező, ezért a szimbolikus atrocitásokra is érzékenyebben reagáló országocskáiban. Közben pedig az érintett⁶ államok gazdasági mutatói is sokkal inkább egymáshoz, semmint a célul kitűzött európai uniós tagállami átlaghoz konvergáltak. Az egyes cselekedetek (hogy azok éppen atrocitásnak vagy hőstettnek tekintendők, azt mindig az eseményt értelmező közeg meghatározottságai döntik el) „nemzetközi megítélése” is annak függvényében változik, hogy a nagyjátékosok térségbeli pillanatnyi érdekeit mennyiben érintik.

Így egy-egy funkcionálisan hasonló státusú cselekedet más-más értelmezési kontextusban futhat be kisebb-nagyobb nemzetközi karriert, a már-már *casus*

⁵ Kántor (2014) i. m. 51.

⁶ Az albán többségű államok, Albánia és Koszovó mellett Macedóniában is jelentős, politikailag releváns albán kisebbség él, míg Szerbiában és Montenegróban regionális/helyi jelentőségű albán közösség található. Politikailag releváns kisebbségnek tekinthetők a Horvátországban, Montenegróban és főleg Koszovóban élő szerbek. Boszniában a szerbek külön entitást képeznek. Vö. Reményi Péter: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991–2011 között. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 8. (2014), 3. különszám. 13.

*bellitől*⁷ a nagy hírügynökségek ingerküszöbét el nem érő vagy maguknak csak a „kis színes” hírecske státusát kivívó esetekig. Miközben az éppen érintett szomszédos államban napokig, hetekig, de akár hónapokig is meghatározhatják a média napirendjét.

Montenegró azonban atipikus utat látszik bejárni. Az önállóság kivívásával nem a szokásos, a térségben is uralkodó, nemzetállami modell kiépítése vált dominánssá. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a lakosság 44,77 százaléka vallotta magát montenegróinak (278 865 fő), míg a második legnagyobb népcsoport, a 178 110 fős szerb közösség a lakosság 28,73 százalékát képezi. Jelentős közösséget alkotnak még (politikailag az úgynevezett releváns kisebbségek csoportjába sorolhatók) a bosnyákok (8,65 százalék) és az albánok (4,9 százalék). Az egyszerűség kedvéért mondjuk azt, hogy a szerbek inkább a Szerbiával való államközösség megtartását, a montenegróiak az önállóságot tartották/-ják kívánatosnak. De egyik nagy csoport sem tudná önmagában a többségi döntéshozatal mechanizmusai mellett keresztülvinni az akaratát. Ily módon a hagyományos nemzetállami elképzelés mint politikai program nem igazán valósítható meg Montenegróban. Azaz a demokratikus legitimáció népszavazás/választás útján ebből a szempontból alkalmatlan a kérdés eldöntésére. Montenegró polgárai nem lettek volna képesek az úgynevezett elsődleges többség megteremtésére az önálló nemzetállam/posztjugoszláv államközösség ismérvei mentén. Másmilyen államépítési programra volt szükség. Máshogy kellett felvetni a kérdést ahhoz, hogy az politikailag értelmezhető válaszhoz vezethessen.

Adódik a felvetés, hogy az etnikai montenegróiak és a kisebbségek már alkalmasak lennének az elsődleges többség (legyen annak most a munkaneve „a nem szerbek”) megkonstruálására. Ha az újra önállóvá vált állam nyelvi

⁷ Aki azt gondolná, hogy ez a szerzők költői túlzása, annak javasoljuk, hogy lapozza fel a 2015 szeptemberében megjelent szerb és horvát napilapokat, s olvassa át a két államnak a menekültválság kapcsán egymással szemben fogantatosított intézkedéseivel kapcsolatos hivatalos és kevésbé hivatalos (bujtogató) „értelmezéseit”.

strukturáltságát is megvizsgáljuk, akkor jól kivehetők a fentínél is sokkal bonyolultabb törésvonalak.⁸

Az a népszámlálás nyelvi adataiból jól látszik, hogy az új állam polgárai által legnagyobb számban beszélt nyelv a szerb. Ahhoz, hogy ebből a még 2011-ben is fennálló etnikai és nyelvi sokféleségből stabil államot lehessen létrehozni, sok dolog párhuzamos meglétére van szükség. 1. Ilyen a politikai elit helyzetfelismerése és eltökéltsége a program megvalósítását illetően. 2. Ilyen a nemzetközi helyzet: a külső támogatók és ellenzők aránya és pozíciói a térségben. 3. Ilyen a megvalósítást végrehajtó állami/nemzeti szakemberek száma, képzettsége és mozgósíthatósága a cél mellett. 4. És ilyen – nem utolsósorban – a program lebonyolításához szükséges anyagi fedezet előteremtése. A program maga a napi politika szintjén – a már említett rugalmas elszakadási kísérlet részeként – a „Jobb élet” cím és (választási koalíciót is jelző) jelszó alatt kezdett el kibontakozni, még a kilencvenes évek végén.⁹

A cél eléréséhez több társadalmi részterületen kellett párhuzamosan eredményesen szerepelni ahhoz, hogy az ne legyen egy újabb, sikertelen politikai kísérlet a (tag)állam új pályára állítását illetően.

Még a délszláv térség külső és belső viszonyait átrendező polgárháborút megelőzően sor került egy, a tagköztársaságot a társadalmi-gazdasági átalakulások hevében más pályára állítani kívánó deklarációra. Montenegró, még az egykori Jugoszláv Szövetségi Köztársaság felaprózódásának idején, 1991. szeptember 20-án ökológiai államként határozta meg magát. Az ominózus aktust, amely a köztársasági képviselőház alkalmi fellángolásaként is értelmezhető, sokáig háttérbe szorították a balkáni polgárháborúk eseményei. A posztszocialista átalakulás első évtizede az ökoállam víziójának kibontakoztatása szempontjából szinte eseménytelenül telt el. A rendszerváltás igazából Kis-Jugoszláviában (a JSZK maradékát alkotó aszimmetrikus föderációban) 2000 őszén vette kezdetét, s a miloševići rezsim bukását követően kerülhetett sor a gazdasági és politikai

⁸ „Crnogorci se često poput Kanadana definiraju, ne po onome što jesu, nego po onome što nijesu: tj. Srbi odnosno Amerikanci.” (Azaz: „A montenegróiak Kanadához hasonlóan nem aszerint definiálják magukat, hogy kinek tekintik magukat, hanem hogy kinek nem: nevezetesen szerbeknek, illetve amerikaiaknak.”) – Nebojša Čagorović: *Globalizacija i identitet – Izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore. (Doktorska disertacija)*. Podgorica, Fakultet političkih nauka, 2016. 144.

⁹ Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.

viszonyok rendezésére. Montenegró az 1991-es alkalmi deklarációt az elmúlt évtizedben országimázs-építésének alapjaként használta: az „ökológiai állam” koncepciója fokozatosan – de vitáktól nem mentesen – bomlott ki. A folyamat maga a 2011-es esztendőre regionális fejlesztési stratégiává állt össze, ami már azért sem lekicsinylendő teljesítmény, mert a kikiáltáskor nemhogy ökológiainak nem volt mondható Montenegró, de az önálló államiság is csak zavaros, bár az aktuális balkáni trendhez illeszkedő álom volt csupán.

Arra bizonyosan jó volt ez az előzmény, hogy a montenegrói politikai elit belássa, önmagában nem elegendő a legjobb szándék sem egy-egy, az egész államot érintő vízió érdemi megvalósulásához – ahogy arra Nebojša Čagorović is felhívja a figyelmet: „az országimázs értékek nélkül nem hiteles”.¹⁰

Az önálló államiság újratereztéséhez ezért már sokkal cizelláltabb eszközrendszerrel fogtak hozzá. Čagorović Simon Anholt¹¹ nyomán határozza meg az országimázs-előkészítés feltételeit, amelyek szerint „az országimázs a megnevezés és az identitás el- és megtervezésének, valamint kommunikálásának a folyamata az elismertség kivívása és megtartása céljából”.¹²

Az ország brandjének/imázsának kialakítása érdekében az önállósulás során és azóta is párhuzamosan zajlottak/zajlanak a nyelvpolitika, az országimázs-építés, a kultúra- és az egyházpolitika terén az ehhez szükségesnek vélt folyamatok. Mindezek mellett a térség államaira is jellemző szövetségi politikákat illetően viszont sokkal dinamikusabb és célratörőbb lépéseket tettek, mind az Európai Unióhoz történő csatlakozás kapcsán, mind a NATO-tagság elnyerése érdekében.

A nyelvi emancipáció kérdésköre volt talán technikailag a legkönnyebben megoldható probléma. (Ugyanakkor – az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok alapján – ez látszik a legnehezebben „átültethetőnek” a társadalom identitását tekintve.) A feladat nem másban állt, mint hogy a montenegrói nyelvnek a szerb nyelvtől való lényegi különállását kellett „bebizonyítani”, s azt nemzetközi tudományos fórumokon is elfogadtatni. Ezt leginkább a kiejtés szintjén megragadható eltérés írásban történő megjelenítésével – az *š* és a *ž* betűk bevezetésével – tudták demonstrálni. „A montenegrói nyelv fonémakész-

¹⁰ Čagorović (2016) i. m. 76.

¹¹ Simon Anholt: *Competitive identity*. Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007. 29.

¹² Čagorović (2016) i. m. 74–75.

lete sem több, sem kevesebb lehetőséggel nem rendelkezik, mint a bosnyák, a horvát vagy a szerb. A fő különbség, hogy előbbi kialakított olyan puha mássalhangzókat, mint *š*, *i*, *ž*. (szemben a kemény ejtésű *š*, *i*, *ž* mássalhangzókkal). Ebben rejlik az a sajátossága, amit a helyesírási szabályozásban is érvényre kellett juttatni.”¹³

A regionális nyelv és az önálló nyelv közötti határ sokkal inkább politikai, semmint nyelvtudományi természetű. A nyelvpolitikai igény megalapozásául szolgáló levezetést sokkal könnyebb megírni, mint azt gyakorlatban is érvényesíteni. Ezen folyamat megkoronázása Adnan Čirgićnek adatott meg, aki *A montenegrói nyelv egykor és ma*¹⁴ című könyvben foglalta össze az önálló nyelv megteremtésének folyamatát.¹⁵ „A »jat hangzó helyettesítése« és a szóhangsúly, amelyek a što-nyelvjárás alapjait képezik, a montenegrói nyelvet három csoportra osztják: a délkeleti, az északnyugati és a szandzsáki nyelvjárásra.”¹⁶ – írta. Ez azonban nem lett volna sikeres, ha a rugalmas elszakadás tervének megvalósítása során a montenegrói politikai elit nem szentel kellő figyelmet a törekvéseit támogató kulturális elit, valamint a kulturális és oktatási intézmények vezetésének összefésülésére.

„A kolonizálás alól felszabadult állam függetlensége lehetőséget teremtett azon saját egyetemi intézmények létrehozására, amelyek nemcsak tudományos, de politikai intézményekként is szolgálnak. Ez azt jelenti, hogy a helyi társadalmat immár teljes egészében saját »hagyománya, történelme és nyelve« mentén lehet nevelni. Korábban az oktatás csak a kolonizáló kultúrájára épülhetett. [...] Így Montenegróban is az olyan inadekvát rendeletek voltak érvényben az oktatást illetően, amelyek nem vették figyelembe a nemzeti

¹³ „Dakle, crnogorski jezik nema ni više ni manje potencijalnih fonema od bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika. Razlika između njega i njih u tome je što je on realizovao i meke fomene *š* i *ž* (prema tvrdima *š* i *ž*). U tome je njegova specifičnost, koju je njegov pravopis morao uvažiti.” Milenko A. Perović: Riječ urednika. In Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011. 7–19.

¹⁴ Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.

¹⁵ Szaporodó délszláv nyelvek: a montenegrói. *Nyelv és Tudomány*, 2010. szeptember 17.

¹⁶ “Commencing with the ‘substitution of jat’ and accentual position as the basic principle for the classification of štokavian speech, it divides Montenegrin speeches into three groups: southeast, northwest and the speeches of the Montenegrin Sandžak.” Čirgić (2011) i. m. 91.

történelem oktatását, s a bölcsészeti kar is Nikšićbe került, ahelyett, hogy a montenegrói államiság korábbi székhelyéül szolgáló Cetinjében lenne.”¹⁷

Ilyeténképpen azt is mondhatjuk, hogy a függetlenség intézményesülésében nagy szerepe volt az „új intézményi függés” kialakításának.

A nyelvi emancipáció nemzetközi része 2017 végére valósult meg:

„A washingtoni székhelyű Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) önálló nyelvvé nyilvánította a montenegróit – idézi az MTI a katari központú al-Dzsazíra televízió balkáni irodáját. A balkáni ország nyelvét évtizedek óta önállóként kezelik, de eddig nem került be az ISO 639-es nemzetközi standardjába. Júliusban a testület még elutasította, hogy önálló nyelvvé nyilvánítsa a montenegróit, mert a véleménye szerint a kérelmező nem tudott elég bizonyítékot felmutatni arra, hogy nem a szerb nyelv egy változatáról van szó. (A korábbi standardban a montenegróit egyébként a szerb nyelv variációjának tekintették.) A nyelv hivatalos rövidítése ezentúl a CNR lesz, ami nem a nemzetközi megnevezésre, hanem az eredeti nyelvé – »crnogorski« – elnevezésre utal.”¹⁸

A montenegrói önállóságnak fontos pillére a Montenegrói Ortodox Egyház. A Szerb–Horvát–Szlovén királyság idején, 1920-ban ez az intézmény beolvadt a Szerb Ortodox Egyházba. 1993. október 31-én alakult újra. Ez időben jóval megelőzte a rugalmas elszakadás kezdetét, de – ahogy a nyelvi önállósodás első lépései – a központi kontroll eszközeitől megszabadított köztársasági és tartományi hatalmak visszaszorulásával, a polgárháborús viszonyok közepette számos olyan kezdeményezés is szárba szökken, amely nem élvezte Milošević új rendszerének támogatását, de azok teljes ellehetetlenítésére az akkori hatalomnak már nem volt elég energiája. Az ortodox egyházak államegyházak, így azok megléte/hiánya fontos indikátora az államiságnak a Nyugat-Balkánon (is). A Montenegrói Ortodox Egyház ma is küzd az elismerésért, s bár bírja a jelenlegi Montenegró állami támogatását, a többi államegyházzal való viszonya kérdésekkel teli. A szöveg zárásakor éppen az egyház vagyonának birtoklása körül folytak éles polémiák.

¹⁷ „Nezavisnost dekoloniziranih država značila je i mogućnost otvaranja sopstvenih univerziteta koji nijesu samo obrazovne, nego i političke institucije. To je značilo da se lokalno stanovništvo može obrazovati potpuno »na tradicijama, istorijama i jezicima« svojih zemalja. Do tada je obrazovanje bilo usmjerno na širenje kulture kolonizatora. [...] A Tako su i u Crnoj Gori bile prisutne brojne primjedbe o neadekvatnosti nastavnih programa u kojima se nije učila nacionalna istorija, ili da je filozofski fakultet lociran u Nikšiću, a ne tamo gdje je sjedište crnogorske državnosti – na Cetinju.” Čagorović (2016) i. m. 61.

¹⁸ Biró Péter: Önálló nyelv lett a montenegrói. *Zoom*, 2017. december 13.

„A társadalom identitásának megalapozásához a hatalom a már jól ismert technikákhoz nyúlt. A 2007-es alkotmány hivatalos nyelvvé nyilvánította a montenegrói nyelvet. A himnusz és a címer már a referendum előtt meghatározásra került. A nemzeti történelem korábban kevésbé favorizált alakjainak emlékműveket és emlékhelyeket állítottak. Új állami ünnepek és új tanmenet került bevezetésre. A sporteredmények nagy hangsúlyt kaptak, a sikeres sportolókat nemzeti hősként ünnepelték. A sportsapátok, a szurkolói csoportok hangzatos megnevezést kaptak a köznyelvben: oroszlánokként, sasokként, cápákként emlegették őket. A bírói kar és a hadsereg új rendjeleket kapott. Az egyre népszerűbbé váló nemzeti konyhának komoly szerepe lett a turisztikai látványosságok szervezésénél is. Az új identitás alakításakor fontos szerep jutott a populáris kultúrának, a gasztronómiai különlegességeknek, a könyveknek és a médiának.”¹⁹

Itt jegyezném meg, hogy az írók – a délszláv hagyományoknak megfelelően, ahogy az az első Jugoszlávia esetében (Andrić, Crnjanski, Vinaver) vagy az immár egyre mostohább testvérállam esetében is hasonlóan mondható (Basara) – komoly szerepet kaptak a nemzetközi kapcsolatok terén. Ám az irodalmi, a kulturális, valamint a tudományos értelmezések nem mozogtak minden tekintetben együtt a fenti imázsépítési trenddel. Az irodalom kapcsán elmondható, hogy az eleve legalább három regionális hagyománnyal számolt, amely felosztáson belül a montenegrói szerzők – ha eltekintünk Danilo Kiš különös montenegrói/magyar/zsidó hagyományokból építkező életművétől – legalább kettőhöz, a balkáni orientálishoz és a mediterránhoz is besorolhatók.²⁰ A különbség abból fakad, s ez immár a jelen gondolatmenethez is társíthatóvá teszi Marko Čudić meglátásait, ahogy és amire a maguk regionális válaszreakcióit kiépitik:

„Mindhárom az e térség(ek)ben domináló »idegen« (sokszor megszállóként felfogott) hatalmak, nemzetek által évszázadokig implantált kulturális hatásoknak köszönhető. A különböző életmódok, világnézetek, kormányzási módszerek, állami struktúrák, kulturális-civilizációs normák, a hagyományhoz való viszonyulás modelljei, az iskoláztatási

¹⁹ „U utemeljenju državnog identiteta poslije povratka državnosti vlasti su primjenjivale već poznate tehnike identitetskih konstrukcija. Ustavom iz 2007. usvojen je crnogorski jezik kao službeni jezik. Himna i grb su već bili usvojeni prije referenduma. Pristupilo se izgradnji spomenika zaboravljenim ili manje poznatim junacima nacionalne istorije. Usvojeni su novi državni praznici i novi školski programi. Sportskim priredbama i takmičenjima se poklanjala puna pažnja i uspjesi sportista su slavljeni kao nacionalni praznici, dok su sportski timovi ili navijači postajali lavovi, ajkule i orlovi. Sudije i vojska su dobile nove odore, a nacionalna kuhinja je postala popularna u funkciji turističke promocije. Novom identitetu pridonosi popularna kultura, kulinarski specijaliteti, knjige, mediji.” Čagorović (2016) i. m. 178.

²⁰ Vö. Marko Čudić: *Áhangelódások*. Újvidék, Forum, 2018. 32–35.

rendszerek, az utazási és tanulási lehetőségek, a más kultúrákhoz való viszonyulások, a mentális különbségek, az elfogadott viselkedési normák és értékrendek olyannyira különböznek e három kulturális értelemben felfogott régió esetében, hogy az még a mai kortárs irodalom legnagyobbjainál is nyomon követhető.²¹

És minél nagyobb egy-egy ilyen regionálisan (külsőleg) meghatározott szerző belső autonómiája, annál kevésbé vannak szinkronban a művei a Čagorović által is hangoztatott imázssépítési elemekkel. Ennek jelei a montenegrói kortárs szépirodalomban is fellelhetők, hogy csak Đuro Radosavović *Montenegró regénye* (*Crnogorski roman*) című, 2015-ben megjelent, az önállósodás időszakának egzisztenciális válságát és a hősi múlt korábbi interpretációit boncolgató „tranzíciós regényét” említsem (amelynek komoly párhuzamai találhatók szerzte a volt szocialista tömb utódállamaiban, azaz a jelen műfaj, a tudományos politikai elemzés társadalmi fonákjának a lenyomatai). A társadalmi átalakulás sehol sem ment zökkenők nélkül.

Sokkal sikeresebbnek bizonyult a külkapcsolatok terén az újraönállósult állam. Dragan Đukanović politológus arra hívja fel a figyelmet a nyugat-balkáni poszthidegháborús helyzetet elemezve, hogy Montenegró a térség egyetlen olyan országa, amely kiemelten kezelte a jószomszédi kapcsolatokat.²² Montenegró már az aszimmetrikus államszövetség idején is próbált külön utas politikát folytatni, s ez 2006 után immár az identitásképzés eszközévé válva teljesedett ki. Ennek a politikának egy „előfeltétele” volt a montenegrói kisebbség adott ország általi elismerése. Ez Horvátország, valamint Bosznia és Hercegovina esetében kölcsönösen rendeződött, s Koszovóval is sikerült aránylag korán meg egyezni (Koszovó 2008-ban kiáltotta ki – egyoldalúan [értsd: Szerbia által el nem ismerve] – a függetlenségét.) Bár van a két ország között némi területi vita²³ (aminek ürügyén albán szélsőségesek olykor szimbolikus területfoglalásokat hajtanak végre Montenegróban), „államközi” szinten rendezni igyekeznek a vitás kéréseket – amelyek többsége az egész régióban arra vezethető vissza, hogy a JSZSZK idején, az úgynevezett köztársasági határmegvonásokkor nem voltak tekintettel az etnikai/történelmi vitás részekre, „adminisztratív jellegűek”-nek tekintve őket.

²¹ Čudić (2018) i. m. 32–33.

²² Dragan Đukanović: *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2016)*. Beograd, Službeni glasnik, 2016. 191.

²³ Đukanović (2016) i. m. 192.

A térség államainak azon törekvése, hogy a teljes marginalitásból átkerüljenek az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozás által megjeleníthető félperiféria-státusba,²⁴ Montenegró esetében már félig megoldottnak tekinthető. Mint a NATO legújabb tagja e tekintetben maga mögött tudhatja az első kijelölt stációt.

Am ez a törekvése komolyan veszélyeztette az ország szerb és orosz kapcsolatait. A NATO-tagság megakadályozására mind a szerb, mind az orosz befolyásolási mechanizmus aktivizálódott – sikertelenül. A próbálkozások maguk nem igazán rekonstruálhatók a tudományos elemzés eszköztárával. Ami ebből a diskurzusrendből biztosan leszögezhető, az annyi, hogy a vélt/valós támadók (szerb, orosz titkosszolgálat) és a magát megtámadottként kezelő állam lépései hetekig uralták a térség médiafelületeit. Montenegróban bírósági szakaszba is jutott a volt szerb nemzetbiztonsági tisztek ügye. A 2016-os montenegrói választások azonban egyelőre egy időre lezárták a legkisebb egykori jugoszláv tagköztársaság és a NATO viszonyának kérdését. Montenegró immár hivatalosan is tagja a NATO-nak, amivel az évszázados orosz törekvések az úgynevezett meleg tengeri kikötők felé is áthatolhatatlannak látszó falba ütköztek ezen a hagyományosan orosz érdekszféraként kezelt balkáni/ortodox útvonalon.

Az oroszok azonban ennek ellenére sem látszanak ténylegesen kivonulni a számukra immár nem igazán baráti államként megjelenő Montenegróból. Az ugyanis nemzeti össztermékének harmadát a turizmusból teremti elő, ahol a két legtöbb vendégejszakát produkáló forrásállam éppen Szerbia és Oroszország. Ráadásul külkereskedelmének jelentős része, valamint a Montenegróban befektetett idegen eredetű tőke (FDI) nagy része is ebből a két államból érkezik. A NATO-vita kapcsán látszott némi visszaesés az orosz turisták számában, de a folyamat csak átmenetinek bizonyult.

Oroszország befektetőként is főleg a turizmusban van jelen Montenegrón belül, így abból, ha az orosz turisták tartósan más céllországot választanának, kettős kára keletkezne: egyrészt nem realizálná az FDI-ből tervezett bevételt, másrészt a saját állampolgárai más országok befektetéseinek hozamát növelnék, miközben a kulturális közelség is visszavonhatatlanul felszámolódna.

A szimbolikus elköteleződést és a gazdasági érdekek összeegyeztetését illetően azonban lesz még tennivalója az új montenegrói kormánynak. Ahogy az orosz Balkán-politikát illetően sem hangzott még el az utolsó szó. (Az azonban jól látszik, hogy ha az orosz geoökonómiai próbálkozások nem is tudnak meggyökeresedni, legalább a megtérülési rátát képesek hozni.)

²⁴ Đukanović (2016) i. m. 78–79.

Végezetül – ha már úgyis érintettük az államépítés anyagi vonzatait – ki kívánunk arra is térni, hogy honnan sikerült biztosítani Montenegrónak a rugalmas elszakadás és az önálló államiság kiépítésének anyagi alapjait.

Čagorović kiemeli, hogy hazája történelme a nemzetközi szereplők (stratégiai játékosok) viszonyulását illetően tipikusnak tekinthető: „Montenegró történelme maga is vészterhes játszmaikkal van teli, amelyek során a nagyhatalmak az ország sorsával játszadoztak, illetve talán megfelelőbb az a fogalmazás, amely szerint független nemzetként nem volt képes rendelkezni saját sorsa felett...”²⁵

A jelen helyzet azt mutatja, hogy Montenegrónak sikerült alkalmazkodnia a geopolitikai helyzetéből adódó nemzetközi lehetőségekhez, s egyelőre egy, amúgy másodrendű szintén folyó politikai játszma haszonélvezőjének tűnik. Ehhez elsősorban fel kellett tudni ismerni a nagyjátékosok terveit és a térséghez kötődő eminens érdekeit.

Borsányi András már 2003-ban felvetette, hogy mi állhat a montenegrói törekvések hátterében. Mert az elit rugalmas elszakadási törekvései még önmagukban nem tudnák garantálni a sikert. Az akkoriban hangoztatott okok pedig – a szabadságvágy, Milošević bukásra ítélt politikája, Milo Đukanović korabeli kormányfő fordulata – „szükségeseknek” látszottak, de nem mutatkoztak elégségesnek a folyamat sikeres kivitelezéséhez. Borsányi a nagyhatalmi befolyást tekinti azon elemnek, amely révén sikeressé válhatott a fordulat.²⁶ Szerinte az USA hathatós anyagi támogatása nélkül nem lett volna miből előteremteni a függetlenséghez szükséges lépések anyagi hátterét.²⁷

Borsányi számításaiival – bár nem azonos időszakra vonatkoznak – jól összeesengnek a USAid Montenegróra vonatkozó támogatási adatai. A két adatsor már felmutatja a trendet: Milo Đukanović a számára 1997 után inkább a terhes múltat, semmint a perspektivikus jövőt megjelenítő Milošević politikájától való elfordulásra mutatott hajlandósága az USA számára egy olyan potenciális partnert kínált, aki – a szemére vetett hibák ellenére – képes lehetett biztosítani a hagyományos feltartóztatási politika aktuális célját, s megakadályozni Oroszország kijutását az úgynevezett meleg tengerekre (itt éppen Bar kikötője volt a tét). Ráadásul Montenegró leválásával mindezt kisebb költséggel lehetett

²⁵ „Sama istorija Crne Gore je bremenita primjerima poigravanja velikih sila sa njenom sudbinom ili, bolje rečeno, sa nedovoljnom sposobnošću da određuje sopstvenu sudbinu kao nezavisna nacija...” Čagorović (2016) i. m. 57.

²⁶ Borsányi (2003) i. m. 93–101.

²⁷ Vö. Borsányi (2003) i. m. 99.

tető alá hozni, mint ha az egész államszövetség-szanálást finanszírozniuk kellett volna.²⁸ A támogatások meredeken eső összege és a NATO-tagság azonban már arra is rámutatnak, hogy sikerült elérni a kitűzött célt. Nem melleleg egy olyan „üzlet” keretében, amelynek mindkét résztvevője megtalálta a maga számítását.

Összegzés

Montenegró a maga atipikus államkoncepciójával sem lóg ki igazából a Nyugat-Balkán és a tágabb, posztoszocialista térség nemzetépítő törekvéseinek sorából. Ami sajátossá teszik a helyzetét, az az etnikai összetétele és a geopolitikai helyzete, amelynek kihasználásával – adottságait felmérve – egy, a globális tendenciának megfelelni kívánó, nyugatos narratívát alkotott, s sikeresen vezényelte le a saját elitje által kezdeményezett fordulatot. Ennek a sikernek az előfeltételeit képes volt időben és többé-kevésbé pontosan felmérni.

„Régebben lehetséges volt az egyes nemzetállamok szimbolikus kulturális készletét izolált módon kialakítani, mára azonban mindez már csak a többi kultúrával összefüggésben – legyen az a viszony a párbeszédé vagy a konfliktusé – lehetséges”²⁹ – fogalmazza meg Čađorović Montserrat Guibernau nyomán az identitásképzés nagy, globálisan is érzékelhető fordulatát.³⁰ Mert azt Montenegrónak is csak úgy sikerült elérnie, hogy számolt a változással: „Az államnemzet, amely a polgárai egyenlőségén és egységén alapul, csak úgy válhat modern állammá, ha a politikai jogok felszabadulnak a kulturális és az etnikai azonosság alól. Az integrációk során minden társadalom egyre inkább heterogénné válik, s ilyenképpen minden nemzetállam bizonyos értelemben elnemzetietlenedik.”³¹

²⁸ Nem említve azt a kellemetlenséget, hogy a költségek mellett még milyen időigényes is lett volna a szerbek „átállítás”, ami még ma sem látszik problémamentesnek (gondoljunk csak az 1999-es NATO-bombázásokra).

²⁹ „Ranije je bilo moguće razvijati kulturno simbolički aparat nacionalne države u izolaciji a danas se on jedino može razvijati u međuzavisnosti sa drugim kulturama bilo da je to dijalog ili konfrontacija.” Čađorović (2016) i. m. 87.

³⁰ Montserrat Guibernau: *The identity of nations*. Cambridge, Polity Press, 2007. 26.

³¹ „Država – nacija koja počiva na jednakosti i zajedništvu građana je osnova pravne države u kome moderne države mogu postojati samo ukoliko političko državlanstvo oslobadaju kulturalnog i etničkog identiteta. Sa integracijama svako društvo postaje više multikulturalno, a na taj način se nacionalna država u izvjesnom smislu denacionalizira.” Čađorović (2016) i. m. 89.

Majd hazája sikerét a következőképpen helyezi kontextusba:

„A globalizáció erői és a nemzetállamok, valamint az azokat sokszor jellemző etnicizmus társulásai közötti viszony néha lehet egymást kiegészítő, de olykor konfliktusokkal telített. A nemzetállamok homogenizációs törekvései sokszor csupán a globális erők hegemoniájára adott válaszok. A térség nemzetállamainak és multietnikus birodalmainak a balkanizálása azonban régi jelenség. Évszázadok óta jelen van Európában. A politikai önazonosság szintén régóta és igen gyakran ölt etnikai formát. A globalizáció erői és a nemzetállamok közötti viszony kulcseleme a szuverenitás. Amely egy, a jelenlegi nemzetállamokra épülő nemzetközi viszonyrendszert megelőzően is évszázadokon át használatban állt szakkifejezés.³²

Montenegró példája arra hívja fel a figyelmet, hogy a szuverenitás utáni vágy és az identitásképzés nem szükségszerűen ölt retrográd formában testet, s nem lehetetlen sikeres önazonossági koncepciókat kidolgozni a nemzetközi viszonyok és lokális lehetőségek értő felmérése nyomán. Ehhez azonban nem elég a politikai elit pusztá akarata. Az identitáshordozónak humán és gazdasági erőforrásait is időben biztosítani kell, s az sem árt, ha mindehhez az érintett identitáshordozó állampolgárok döntő többségét is meg tudja nyerni az ilyen ambíciókat dédelgető politikai vállalkozó. A mediatisáció ilyenkor elmaradhatatlan eszköze a sikernek. A soft powerből csak annak kellően átgondolt használata nyomán lesz okossá az ehhez felhasznált erő.

Felhasznált irodalom

Anholt, Simon: *Competitive identity*. Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007.

Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest,

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.

³² „Odnos između snage globalizacije i kontinuiteta nacionalnih država i etniciteta kao njihovog čestog supstrata je katkada komplementaran, a katkada konfiktan. Vrlo često etniciranje nacionalnih država je odgovor na hegemonizirajući karakter globalizacije. Međutim, balkanizacija nacionalnih država i prethodno multietničkih imperija je stara pojava koja je već stoljećima prisutna u Evropi. Politički identiteti odavno i često uzimaju etničke forme. Ključna veza između globalizacije i nacionalne države je koncept suvereniteta, termin koji je u upotrebi stoljećima i prije nego što je sadašnji sistem uređenja međunarodne zajednice kroz nacionalne države...” Čagorović (2016) i. m. 87.

- Čagorović, Nebojša: *Globalizacija i identitet – Izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore. (Doktorska disertacija)*. Podgorica, Fakultet političkih nauka, 2016.
- Čirgić, Adnan: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.
- Čudić, Marko: *Áthangolódások. Újvidék, Forum*, 2018.
- Đukanović, Dragan: *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2016)*. Beograd, Službeni glasnik, 2016.
- Guibernau, Montserrat: *The identity of nations*. Cambridge, Polity Press, 2007.
- Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2014.
- Perović, Milenko A.: Riječ urednika. In Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011. 7–19.
- Reményi Péter: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991–2011 között. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 8. (2014), 3. különszám. 7–24. Online: www.academia.edu/15358711/%C3%81llam_%C3%A9s_nemzet%C3%A9p%C3%AD-t%C3%A9s_a_Nyugat_Balk%C3%A1non
- Vukadinović, Srđan: Socijalno-političke promjene u Srbiji/Jugoslaviji I prilike u Crnoj Gori. In Ivan Spasić – Milan Subotić (szerk.): *R/Evolucija i poredak – O dinamici i promena u Srbiji*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2001. 299–306.

Internetes források

- Bíró Péter: Önálló nyelv lett a montenegrói. *Zoom*, 2017. december 13. Online: <https://zoom.hu/hir/2017/12/13/onallo-nyelv-lett-a-montenegrói/>
- Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica, Centar za monitoring CEMI, 2006. Online: <http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/01/REFERENDUM-U-CRNOJ-GORI-2006.-GODINE.pdf>
- Szaporodó délszláv nyelvek: a montenegrói. *Nyelv és Tudomány*, 2010. szeptember 17. Online: <https://m.nyest.hu/hirek/szaporodo-delszlav-nyelvek-montenegrói>

Vákát

Ördögh Tibor¹

Határtalanul – Határviták a Balkánon

A Balkánon fennálló határviták az önálló államiságból fakadnak, amelynek elnyerése után a korábbi jugoszláv időben létrejött rendezetlenségeket kellene végérvényesen megoldaniuk az országoknak. A nemzetközi jog, a történelmi érvek és a méltányosság mentén történő megállapodásokat egyes esetekben a felek bilaterális egyezségeiben rögzítették, míg máskor nemzetközi választott döntőbíróóságig jutott el egy-egy határvita. Jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül néhány speciális konfliktust mutatok be, ezek a Szlovénia és Horvátország közötti disputa, a Pelješac híd építése, a Prevlaka-félsziget környékének hovatartozása, a Sutorina területéért folytatott küzdelem, a horvát–szerb határszakasz kérdése, a montenegrói–koszovói megállapodás sorsa, illetve érintőlegesen a koszovói–szerb területcsere lehetősége. Az említett problémák mindegyike rányomta bélyegét a jószomszédi viszonyra, sőt gyakran nemzetközi nyomást vagy közbelépést is igényelt a konfliktus.

Kulcsszavak: szárazföldi határviták, Pirani-öböl, Balkán.

Bevezetés

A Jugoszlávia utódállamai közötti határvitáknak történelmi gyökerei vannak, amelyek párosultak a délszláv együttélés idején jelentkező rendezetlen területi konfliktusokkal. A jugoszláv időkben a tagállamok közötti határvonalak belső határokként működtek, azonban a függetlenség kinyilvánítása után megjelentek ezen konfliktusok a szomszédos államok bilaterális kapcsolataiban. A legnagyobb problémát a horvát–szlovén disputa jelenti, amely esetében ma már az Európai Unió két tagja áll szemben egymással. Ebből tanulva az EU alapvető elvárása a csatlakozni kívánó nyugat-balkáni országokkal szemben, hogy belépésük előtt rendezzék a köztük lévő feszültségeket. Az elmúlt időszak földrajzi változásai, a korábbi politikai megállapodások érvényben tartása, továbbá a nemzetközi

¹ Dr. Ördögh Tibor, PhD: adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar Európa-tanulmányok Tanszék), e-mail: ordogh.tibor@uni-nke.hu

jog és a méltányosság elvének alkalmazásával ezen határvitákat mindenképpen rendezni szükséges. Tanulmányomban néhány olyan konfliktust mutatok be, amelyek az elmúlt harminc évben meghatározták a régió államainak viselkedését. Többségük nyugvópontra jutott – akár belpolitikai válság eredményeként is – nemzetközi nyomásra, azonban vannak még olyan példák (a horvát–szlovén kérdés vagy Koszovó és Szerbia viszonya), amelyek megoldása várat magára.

A horvát–szlovén határvita

A leghosszabb ideje húzódó, napjainkig megoldatlan határviták egyik legtipikusabb példáját a horvát–szlovén konfliktus konfliktus adja. Habár 1991-ben mindkét állam elismerte egymás függetlenségét és szuverenitását, időről időre napirendre kerülnek kisebb területi viták. A két állam között az önállóság kihirdetése óta a szárazföldi és a tengeri határok kérdése vitatott.

A szárazföldi határok esetében időközönként politikai csaták sora zajlott le, amelyek a jugoszláv adminisztratív határok pontatlanságából fakadnak. A JSZSZK fennállása idején a horvát és a szlovén municípiumok határait a kataszteri nyilvántartások a helyi települések kiterjedése mentén jelölték ki. Ezen lehatárolások a régi időkre nyúltak vissza – vannak, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből valók –, és stabil keretet biztosítottak az elmúlt évszázadokban, azonban néhol átfedéseket tartalmaznak. Amíg a korábbi délszláv államok fennálltak, ezek nem okoztak problémát, viszont az önálló nemzeti állami lét elnyerésekor felszínre kerültek, és mindkét állam magának követelte a vitatott területeket.

Lőrinczné Bencze Edit szavaival élve a horvát–szlovén szárazföldi határvitát három gócpont terheli.² Az egyiket a Mura folyó medrének változása jelenti, Szlovénia északkeleti részén, a hotizai határátkelőnél. A folyómeder változását a kataszteri nyilvántartásban nem rögzítették, így Szlovénia 1993 óta vitatja azt a horvát álláspontot, amely szerint a folyó bal partja és Hotiza közötti terület Horvátország részét képezné, szerintük a helyes meghatározás a Mura közép-vonalán halad. A konfliktus a csúcspontját 2006-ban érte el, amikor a szlovén

² Lőrinczné Bencze Edit: *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest–Székesfehérvár, Aposztróf–KJF, 2013. 175.

rendőrség közreműködésével leállították a horvát vasút építkezését ezen a vitatott területen, mondván: a munkálatok helyszíne szlovén föld.³

A második vitatott szárazföldi rész a Szamobori (Žumberak)-hegység legmagasabb pontja, a Sveta Gera hovatartozása. A két állam határán található csúcson a jugoszláv időkben elhelyezkedése okán laktanyát építettek. A laktanya a horvát kataszteri nyilvántartás szerint Horvátország része, viszont szlovén katonák állomásoztak benne. Másrészt biztonságpolitikai szempontból érzékeny a hovatartozás, mivel a laktanya mindössze 30 km-re található Zágrábtól. 2004-ben a horvát televízió a laktanya civil hasznosításának lehetőségét is felvetette, amely szerint szállodát kellene kialakítani az épületből.⁴

A harmadik vitás területet a Dragonja folyó torkolata jelenti, mely a Pirani-öböl bejáratánál található. Az itt fekvő Mlini, Škrile, Bužini és Škodelin hovatartozása képezi a vita tárgyát.⁵ Mindhárom település a folyó déli partján található. A népesség nyilvántartását a horvátok végzik, ugyanitt szavazhatnak, továbbá a jugoszláv érában horvát személyi okmányaik voltak. A konfliktus 1994 óta áll fenn, amikor a szlovén parlament megszavazta, hogy az egyébként szlovén iskolába járó, életvitelszerűen Szlovéniához kapcsolódó és szlovén identitással bíró emberek településeit Piran municípiumhoz sorolják.

A horvát–szlovén határvita legnagyobb hányadát és a horvát európai integráció egyik legnagyobb kerékkötőjét a tengeri határ meghatározása jelenti. A konfliktus forrása az, hogy a két állam között sohasem jelöltek ki tengeri határt. Leegyszerűsítve a harmincéves konfliktust, Szlovénia „kijáratot” követel, míg Horvátország „áthaladást” biztosítana. A Pirani-öböl 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, majd a létrejövő délszláv államban sem volt szükség a kijelölésre. Az egyetlen dokumentum a Trieszti-öböl megfélemezéséről szóló 1975-ös osimói megállapodás, amely Olaszország és Jugoszlávia között húzta meg a tengeri határt. Ezt Szlovénia is elfogadta 1992-ben.⁶ Szlovénia 46 km hosszú tengerparttal rendelkezett a függetlenség kinyilvánításakor. Amennyiben Horvátország az ENSZ tengerjogi egyezményében⁷ garantált maximális területre

³ Kristian Turkalj: Razgraničenje teritorijalnog mora između Hrvatske i Slovenije u sjevernom Jadranu (Piranski zaljev). Zagreb, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 51. (2001), 5. 939–979.

⁴ Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Aposztróf, 2015. 302.

⁵ 2001-ben 53 lakos élt 17 háztartásban a területen. Lőrinczné Bencze (2013) i. m. 176.

⁶ Act Notifying the Succession to the Agreements Between the Former Yugoslavia and the Italian Republic. *Official Gazette*, MP11-60/1992 (RS 40/1992).

⁷ UN: *United Nations Convention on the Law of the Sea*. 1982.

kiterjeszti felségvizeit, akkor Szlovéniából nem vezet közvetlen kapcsolat a nemzetközi vizekhez. A horvátok az egyezmény 15. cikkelyére hivatkozva a Pirani-öböl felezővonalánál szeretnék a tengeri határt kijelölni, és a fenti földrajzi sajátosság vonatkozna Szlovéniára. A horvátok a 17. cikkely értelmében a szlovének számára zavartalan áthaladást biztosítanának a nyílt vizekre.⁸

1. ábra: A szlovén–horvát tengeri határvita

Forrás: Döntött a hágai bíróság: a Pirani-öböl jelentős része a szlovénoké. *Atv.hu*, 2017. június 29.

A tengeri határvita valójában az 1993. április 7-i szlovén parlamenti memorandummal kezdődött, amely az egységes és oszthatatlan Szlovénia fennhatósága alá rendelte a Pirani-öblöt, így igényt tartottak az epikontinentális talapzatra és a kizárólagos gazdasági övezetre.⁹ A szlovén érvelés egyik állítása azon nyugodott, hogy a függetlenné válás előtt is Szlovénia gyakorolta a területen a fennhatóságot, amely az *uti possidetis* elv alkalmazásával kontinuitásban hozzájuk tartozik. A másik érv az 1958-as genfi Tengerjogi Konferencia parti tengerről

⁸ UN (1982) i. m.

⁹ *Memorandum o Piranskem zalivu*. Ljubljana, 1993.

szóló egyezményének 12. cikkelyén alapult, amely szerint a felezővonal meghúzása mellett lehetővé válik az attól való eltérés is történelmi indokok vagy különleges körülmények nyomán.¹⁰

Szlovénia és Horvátország között a szárazföldi és tengeri határvitával kapcsolatban számos megállapodás és döntés született, amelyek azonban napjainkig sem oldották meg a konfliktust, és politikai vitákat eredményeznek a két állam között. 1997. április 28-án kötötték meg a kishatárforgalmi és együttműködési kormányközi megállapodást, amelyben Horvátország lehetővé tette szlovén halászok számára, hogy egy kb. 750 km²-nyi területen halászhassanak (a Poreč és Rovinj közötti, Limi-öbölhöz húzódó területen), cserébe Szlovénia engedélyezte a horvát halászok által kifogott tengeri halak értékesítését az országban.¹¹ A megállapodást a horvát Sabor ratifikálta, viszont a szlovén parlament négy évig függőben tartotta, és csak 2001. szeptember 5-én ültették át a szlovén jogba.¹² 2001. július 21-én került sor az Ivica Račan és Janez Drnovšek közötti találkozóra. A közös államhatárról szóló egyezményben a két miniszterelnök megegyezett abban, hogy a szárazföldi területek esetében Horvátországhoz tartozna a Sveta Gera és a három község a Dragonja folyónál, Szlovénia két területet kapna, míg a Pirani-öbölből 80 százalékos arányban részesült volna Szlovénia, így szabad kijárást kapva a nemzetközi vizekre.¹³ A horvát miniszterelnöknek nem sikerült a Sabor többségének bizalmát is megszereznie a törvényhozásban, így az egyezményt Horvátország nem ratifikálta. A felek számára a legkisebb kompromisszumot a 2005. június 10-i brioni egyezmény jelentette, amelyben mindketten elfogadták, hogy a határok végérvényes tisztázásáig az 1991. 06. 25-i állapotokat veszik figyelembe.¹⁴ 2007 augusztusában ismét találkozott a két ország kormányfője, hogy rendezzék a viszonyt, ekkor Janez Janša szlovén és Ivo Sanader horvát miniszterelnök elfogadta az úgynevezett bledi formulát, amely szerint szakértői csoportokat állítanak fel, akik előkészítik a szükséges dokumentumokat, amelyek

¹⁰ UN: *Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone*. 1958.

¹¹ Ministry of Foreign and European Affairs: *Croatia on the Road to the European Union*. Zagreb, 2009.

¹² Primož Pipan: Cross-border cooperation between Slovenia and Croatian Istria after 1991. *Acta geographica Slovenica*, 47. (2007), 2. 223–243.

¹³ *Treaty between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia on the Common State Border*. 2001.

¹⁴ Ministry of Foreign and European Affairs: *Collection of International Treaties. List of international treaties and international acts concluded between the Republic of Croatia and Republic of Slovenia*. 2005.

alapján a két fél a nemzeti parlamentek jóváhagyását követően a határvitát egy külső, harmadik fél (nemzetközi bíróság vagy választottbíráskodás, nemzetközi döntőbíró, esetleg egy közvetítő harmadik ország) bevonásával kívánja rendezni. Mivel érdemi előrelépés nem történt, 2008-ban Szlovénia úgy döntött, hogy Horvátország tárgyalási fejezetnyitását 10 hónapon át blokkolni fogja. Az európai integráció lassulása a felek közötti kapcsolatot is elmérgesítette. Az Európai Unió a két állam közötti vitaként tekintett a konfliktusra, abba nem kívánt beleszólni. 2009. januárjában született egy szlovén javaslat egy békéltető eljárás lefolytatására (a választott bíróság helyett). A szlovén érvelés szerint, hogyha a hágai Nemzetközi Bíróságra vinnék az ügyet, akkor még évekig elhúzódna, az EBESZ békéltető fóruma viszont mindkét fél számára nagyobb lehetőséget biztosítana a mérlegelés figyelembevételével. A horvátok elutasították az ajánlatot, mivel a hágai Nemzetközi Bíróság elé kívánták vinni az ügyet, ahol a hatályos nemzetközi jog és vonatkozó nemzetközi egyezmények alapján születne döntés. 2009. január 23-án Olli Rehn (az EU akkori bővítési biztosa) bejelentette első javaslatát, amely szerint egy háromfős közvetítő bizottságot kellene létrehozni, amelynek elnöke Martti Ahtisaari lenne. Egyik fél sem zárkózott el a javaslattól, de Szlovénia jelezte, hogy nem oldaná fel a fejezetnyitás elleni blokkolást. 2009. április 22-én Olli Rehn második javaslata is megérkezett, amely egy független döntőbíró létrehozását ajánlotta. A horvátok először hajlottak a beleegyezésre, de a szlovének kiegészítést tettek, amelyben a méltányosság elvének figyelembevételét kérték a döntéshozatalkor. Végül a horvátok elutasították a javaslatot a szlovén igény miatt. 2009. június 15-én megérkezett Olli Rehn harmadik javaslata, amelybe már a szlovén igényeket is beépítették, a horvátok ezt is elutasították. A helyzet tarthatatlansága folytán – az Európai Unió nyomására – 2009. szeptember 11-én sor került a Pahor–Kosor-találkozóra, amelyen megállapodás született arról, hogy Szlovénia felhagy eddigi lassító beavatkozásaival, és hamarosan megállapodnak a döntőbíró felállításáról. 2009. november 4-én Stockholmban meg is született az arbitrázmegállapodás,¹⁵ megteremtve a lehetőséget a nemzetközi választott bíróság felállítására, amely a nemzetközi jogot tekinti kiindulópontnak, míg Szlovénia nyílt tengeri vizekkel való kapcsolatát az igazságosság és a jószomszédi kapcsolatok elve mentén kell meghatározni, határozatát a felek önmagukra nézve kötelezőnek

¹⁵ *Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Slovenia and the Government of the Republic of Croatia*. 2010.

ismerik el, bármi is legyen a tartalma. A megállapodást a horvát parlament már 2009. november 20-án megszavazta. A szlovén parlament először kikérte az alkotmánybíróság véleményét, amely 2010. március 18-án kimondta, hogy az a szlovén alkotmánnyal összeegyeztethető, majd április 19-én a parlament elfogadta, június 6-án pedig népszavazást is tartottak a kérdésről, ahol a szlovének 51,5 százaléka támogatta a fórum felállítását a vitás kérdésekben.¹⁶ A hágai Nemzetközi Döntőbíróság elnökének és első két tagjának kijelölésére 2012. január 10-én került sor, majd hamarosan a további három tagot is kijelölték, és kezdetét vehette a határvita tárgyalása.

2017. június 29-én a hágai Nemzetközi Döntőbíróság meghozta döntését, amelynek értelmében a Dragonja folyó torkolatánál fekvő Mlini, Škrile, Bužini, Škodelin, valamint a Szamobori (Žumberak)-hegységen lévő Sveta Gera Horvátország területéhez tartozik, míg a Pirani-öböl meghatározásánál a szlovén érvelést fogadták el, így az öböl 80 százaléka Szlovéniához tartozik, illetve kijáratot kapnak a nemzetközi vizekre.¹⁷ Habár a felek a fórum létrehozásakor elismerték a leendő döntést kötelezőnek, később változott a politikai helyzet. 2015. július 22-én a horvát *Večernji list* olyan lehallgatott telefonbeszélgetéseket publikált, amelyek a Szlovénia által rendelt bíró, valamint a ljubljana-i külügyminisztérium magas rangú illetékese között zajlottak.¹⁸ A bírónak semlegesnek kellett volna lennie, kiderült azonban, hogy értékes információkat osztott meg a szlovén féllel. A botrány hatására lemondott az eljárás folyamán Szlovéniát képviselő jogász, Simona Drenik és a nemzetközi döntőbíróság szlovén bírāja, Jernej Sekolec is.¹⁹ Horvátország a „Pirangate” nyomán válaszul bejelentette, kilép a döntőbírósági rendezésből, amelyet a horvát Sabor is szentesített. A döntés 2017-es közlésekor a horvátok bejelentették, hogy nem ismerik el a döntést a szlovén befolyásoltság miatt, sőt magának a bírói fórumnak a létezését is kétségbe vonták a korábbi kivonulásuk okán. A bíróság hat hónapos türelmi időt adott a feleknek

¹⁶ Ruff Orsolya: A szlovének megszavazták a határvita rendezését. *Bruxinfo.hu*, 2010. július 7.

¹⁷ The Permanent Court of Arbitration: PCA CASE NO. 2012-04 in the matter of an arbitration under the Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia, signed on 4 November 2009. Final Award, 29 June 2017.

¹⁸ Ekskluzivno: Donosimo audiosnimku razgovora arbitra i slovenske predstavnice! *Poslušajte! Večernji list*, 2015. július 22.

¹⁹ STA: Scandal sweeps away Slovenia's border arbiter. *The Slovenia Times*, 2015. július 24.

a végrehajtásra, amelyet Szlovénia 2018. január 1-jével meg is kezdett. Ennek értelmében azon horvát halászok, akik a Szlovéniának ítélt felségvizeken halásznak, pénzbüntetésre számíthatnak. Erre válaszul Zágráb diplomáciai jegyzékben tiltakozott, és Andrej Plenković kormányfő kijelentette, hogy „megvédi azt, ami horvát”.²⁰ Az ügy megoldatlansága nyomán a határvita napjainkig fennáll, viszont ezenfelül két következménye mindenképpen van. Egyrészt a szlovén fél szerint a horvát titkosszolgálat állhatott a 2015-ös lehallgatási botrány mögött.²¹ Másrészt Szlovénia 2018 márciusában kötelezettségszegési eljárás megindítását kezdeményezte az Európai Bizottságnál Horvátországgal szemben,²² illetve júliusban az Európai Bírósághoz fordult jogorvoslatért.²³

A horvát–boszniai határvita

A két ország közötti legnagyobb vitát a Pelješac híd építése jelentette. Ennek megépülése esetén végig autópályán lehetne megközelíteni a két horvát államterületet (Horvátországot és Dél-Dalmáciát), amelyet ma még a Bosznia-Hercegovina tengeri kikötőjeként szolgáló neumi korridor megszakít. A horvátoknak, illetve a turistáknak ezzel négy útlel-ellenőrzésen kell átesniük, ami nagyban megnöveli az utazási időt. Bosznia vitatja ennek jogosságát, amire a horvátok középkori oklevelekkel igazolták, hogy a Kleki-félsziget (ahol a híd déli szárnyának szilárd talapzatú tartószerkezete lesz) és a két sziklaorom (Mali és Veliki Školj, illetve Lopato) az egykori dubrovnikai köztársasághoz, vagyis a mai Horvátországhoz tartozott.²⁴

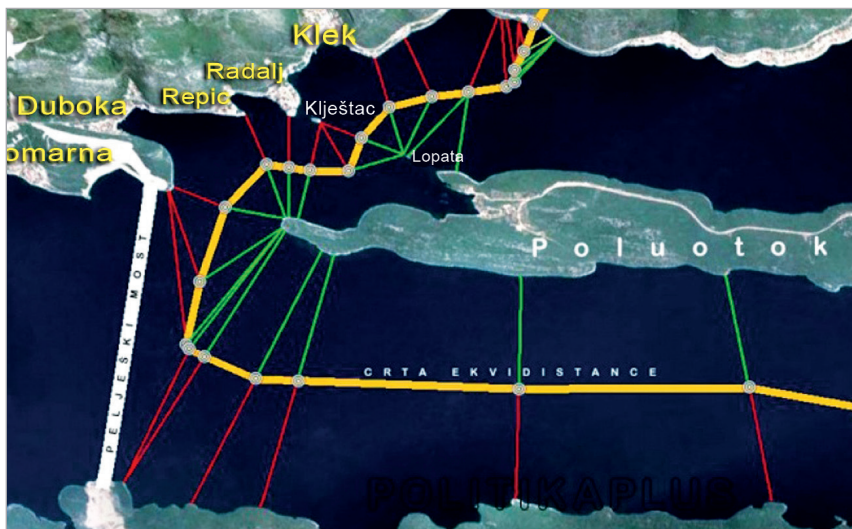
²⁰ Rónay Tamás: Elfajuló horvát–szlovén határvita. *Népszava*, 2018. január 5.

²¹ K. Kiss Gergely: Horvát–szlovén konfliktus: aggasztó részletek szivárogtak ki. *Napi.hu*, 2019. április 5.

²² Szlovéniának nincs oka bármilyen eljárást indítani Horvátország ellen. *ProfitLine*, 2018. március 17.

²³ Szlovénia bepereli Horvátországot az Európai Bíróságon. *Rtv.rs*, 2018. július 14.

²⁴ Lőrinczné Bencze (2015) i. m. 313.

2. ábra: A horvát–boszniai határvita

Forrás: Ivan Hršić: Kontroverze: Karta dokazuje: Pelješki most može se graditi, bez obzira na dogovor Tuđman-Izetbegović! *PolitikaPlus*, 2012. július 30.

1996-ban végül Bosznia-Hercegovina és Horvátország aláírta a Neum-megállapodást,²⁵ amelyben a horvátok részére biztosították az akadálytalan áthaladást a város mellett, de a megállapodást nem hagyták jóvá a nemzeti parlamentben, így a határellenőrzés továbbra is fennmaradt. A kudarc nyomán 1997-ben Dubrovnik-Neretva megye prefektusa, Ivan Šprlje, a Szociáldemokrata Párt (SDP) tagja nyilvánosan javaslatot tett a híd megépítésére.²⁶ A Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) először még elutasította az elképzelést, de 1998-ban már támogatta azt. 2000-ben a híd javaslata bekerült a térségi rendezési tervbe, és elkészültek az első építési tervek is.

2005 novemberében indult el a híd tervezésének folyamata. Már ebben a szakaszban folyamatos egyeztetés zajlott Bosznia-Hercegovina kormányával, és igyekeztek minden kérdésnek eleget tenni. Az egyik legnagyobb eldöntendő

²⁵ *Neum Agreement* (1996).

²⁶ Krešimir Žabec: Nikad ispričana priča o Pelješkom mostu: Tri puta živio, tri puta umro, tri vlade mučio je gradnjom. Opet je oživio. *Jutarnji.hr*, 2011. augusztus 24.

kérdést a híd magassága jelentette, mivel Bosznia-Hercegovina a nemzetközi tengerjogi szabályokra hivatkozva azt szerette volna elérni, hogy a legnagyobb tengerjáró hajók is átférjenek alatta. 2007-ben a két ország miniszterelnöke is találkozott a részletek egyeztetése céljából, mindketten támogatták a vita békés rendezését. Megegyezés született a találkozón egy szakértői munkacsoport felállításáról, amennyiben kétoldalú találkozók nem sikerül feloldani a feszültséget, végső esetben pedig a nemzetközi választott bírósághoz fordulnának a rendezés érdekében.

A horvát kormány 2007 májusában előkészítette a Pelješac híd építéséről szóló tendert, majd június 11-én meghirdette a közbeszerzési eljárást. 2007. augusztus 28-án megjelent az ajánlattevők listája: Constructor, Viaduct és Hidroelektra (Horvátország); Dywidag (Németország); Strabag, Alpine Bau (Ausztria); Cimola (Olaszország); Eiffel (Franciaország).²⁷ A kiírás szerint az építési munkáknak 2007 őszén kellett volna elkezdődniük, és négy éven belül be kellett volna fejezni a projektet. Az építési költségeket akkor 1,94 milliárd kunára (260 millió euróra) becsülték.²⁸ A finanszírozást a horvát kormány és az európai befektetési bankok által nyújtott hitelek biztosították volna. 2007. szeptember 14-én az Építésügyi Minisztérium eredményhirdetésén a nyertes kivitelező a Viadukt–Hidroelektra konzorcium lett.²⁹ Az északi és a déli oldalon a szárazföldi építési munkálatok 2007. október 24-én kezdődtek meg, míg a víz alatti munkák 2008 őszén indultak. 2009 júliusában a gazdasági válság és pénzügyi nehézségek miatt sokkal lassabb kivitelezés mellett a híd átadását 2015-re becsülték, majd 2010-ben finanszírozási problémákra hivatkozva ideiglenesen leállították. 2012. május 17-én a szociáldemokrata kormány – amely már ellenzékben is bírálta a tervet – a konzorciummal kötött szerződést felmondta. A projektet határozatlan időre felfüggesztették.

Horvátország uniós csatlakozása – 2013. július 1. – után megoldást kellett keresni a korridor problémájára. Korábban felmerült, hogy a híd helyett komppal kellene az autókat átszállítani a félszigetre, vagy inkább alagutat kellene fúrni. Ezzel a megoldással a tengerparti Neum települése járna a legrosszabbul, hiszen az átutazó turizmus megszűnne. Ugyanakkor az ország európai uniós tagságával és a schengeni egyezményhez való majdani csatlakozásával a biztonsági kérdéseket is meg kell oldani.

²⁷ Dessislava Dimitrova: Croatian consortium wins 259.3 Mln Euro bridge project. *SeeNews*, 2007. július 14.

²⁸ Za pelješki most traže 119 milijuna kuna odštete. *Tportal.hr*, 2012. február 22.

²⁹ Za pelješki most traže 119 milijuna kuna odštete (2012) i. m.

Miután 2017 áprilisában új közbeszerzési pályázatot írtak ki a kivitelezésre, a közlekedési miniszter bejelentette, hogy ősszel az építési munka folytatódhat, és a befejezés dátuma 2022 lehet. A híd megépítésének költségét ekkor már 420 millió euróra becsülték. 2017. június 7-én az Európai Unió bejelentette, hogy az építési költségek 85 százalékát fogja fizetni (korábban 75 százalékot említett az Európai Bizottság). Három pályázó vett részt a közbeszerzési eljárásban – közölte a Horvát Utak (Hrvatske Ceste) vállalat –, amelynek nyertese a China Road and Bridge Corporation (a CCCC Highway Consultants, a CCCC Second Highway Engineering és a CCCC Second Harbour Engineering) közös ajánlata lett.³⁰ A munkálatokat nettó 2 milliárd 80 millió kunáért (86 milliárd 600 millió forint) végzi el a konzorcium, 36 hónapos határidővel.³¹ A tenderen az olasz Astaldi és a török IC İctaş konzorciuma 2 milliárd 550 millió, a Strabag 2 milliárd 620 millió kunás ajánlatot tett.³² A szerződés aláírására 2018. július 30-án került sor,³³ a munkálatok pedig ismét elindultak.

Bosznia-Hercegovina már 2017 januárjában jóváhagyta az új építési terveket. Bár a hidat a horvát vizek felett vezetik, Bosznia-Hercegovina aggodalmát fejezte ki annak szerkezeti dimenziói miatt. A túl kicsi híd befolyásolhatja az egyetlen bosznia-hercegovinai hozzáférést az Adriai-tengerhez Neum kikötőjéből. Zágráb megpróbált eleget tenni a boszniai kéréseknek. A boszniai igényeket figyelembe vették, így a kétoldalú kormányközi egyeztetések eredményeként a híd nyomvonalát (hossza 2440 méter) a Neumi-öböltől 400–500 méterre tervezték megépíteni. Megemelték a híd tervezett magasságát 35 méterről 55 méterre, valamint a tartópillérek egymás közti távolságát 200 méter szélességűre növelték, hogy bármilyen hajó akadálytalanul közlekedhessen alatta, ami jelentősen megdrágította a projektet.³⁴

³⁰ Krešimir Žabec: Kako će se graditi Pelješki most: Napravljeni su testovi na vjetar od 250 km/h, u morsko dno će se zabijati čelične cijevi dužine 124 metra. *Jutarnji list*, 2017. november 26.

³¹ Žabec (2017) i. m.

³² Žabec (2017) i. m.

³³ HINA: Construction of Pelješac bridge officially starts. *Total Croatia News*, 2018. július 30.

³⁴ HINA: Construction of Pelješac bridge officially starts (2018) i. m.

Horvát–szerb határvita

Horvátország és Szerbia 241 kilométer hosszú közös határszakasszal rendelkezik. A probléma gyökere megegyezik a szlovén–horvát konfliktus természetével. A nemzetközi jog alapján a Duna sodrásvonala jelenti a határt, viszont ez nem egyezik meg az 1991 előtti kataszteri nyilvántartásokkal. Szerbia ragaszkodik a nemzetközi jogi meghatározáshoz, míg Horvátország ragaszkodik a valós helyzet rögzítéséhez. A vitatott Al-Duna területén homokzátonyok, szigetek és árterek alakultak ki a folyómeder változásával. Mindkét fél kölcsönösen elismeri, hogy egymás állampolgárai tulajdonjoggal rendelkeznek a másik állam területén. A vita két sziget (Vukovár és Šarengrad) hovatartozása körül csúcsosodott ki, amelyeket a jugoszláv érában a Đilas-bizottság a horvátok fennhatósága alá helyezett, de a polgárháború idején szerb csapatok kezére került. A Duna vonalának 50 kilométeres szakaszán a két szigeten túl Kendija,³⁵ Karapandža, valamint egyes Apatinhoz, Zomborhoz és Palánka községhez tartozó területek is vitatottak.³⁶ A Duna szerb oldalán tízezer, horvát oldalán ezerhektárnyi földterület sorsa kétséges.

A horvátok a Badinter-bizottság véleményét tükrözve visszakövetelik a vitatott területeket, míg a szerbek ragaszkodnak a Duna sodorvonalának nemzetközi határként való meghatározásához, továbbá igazuk bizonyítására a kataszteri nyilvántartásokon túl az 1967-es jugoszláv népköztársasági katonai térképeket is bizonyítékként kívánják felhasználni. A tulajdonjogi kérdést Belgrád területcserével kívánja megoldani, s a vita békés rendezése érdekében vegyes bizottság felállítását javasolta.³⁷ A két fél még 2002-ben létrehozta az említett bizottságot a határvita rendezésére, amely összesen kilenc alkalommal ülésezett, viszont 2011 óta egyszer sem ült össze.³⁸

³⁵ Kendija jogilag Horvátországhoz tartozik, de a Duna szerbiai oldalán fekszik. Ha az itt élők át akarnak jutni a folyó túloldalára, szerb területen kell áthaladniuk, majd a Duna fölötti hídnál kialakított szerb–horvát határállomáson átlépve léphetnek be Horvátországba. Az egykor 96 tanyából álló, több mint félezer lelket számláló 900 hektárnyi területen jelenleg néhány család, mintegy 15 ember él.

³⁶ Hol a határ Szerbia és Horvátország között? *Dunai Szigetek*, 2015. március 4.

³⁷ Lőrinczné Bencze (2015) i. m. 315.

³⁸ MTI: A horvát–szerb határvita miatt érzik magukat a „senki földjén”. *Hirado.hu*, 2017. november 9.

3. ábra: A horvát–szerb határvíta

Forrás: Living on the border of the European Union: Kendija in Serbia. *Fabian's Website*, 2018. május 31.

Az egész horvát–szerb határvíta viszonylag csendben zajlott le, viszont 2015. április 13-án felborzolta a kedélyeket Vít Jedlička,³⁹ aki a Drávaközben, a Duna jobb oldalán fekvő 7 km²-es területen kikiáltotta Liberland Szabad Köztársaságot.⁴⁰ Az új miniállam számára létrehoztak egy honlapot⁴¹ is, amelyen keresztül állampolgárságot is lehetett igényelni. Liberland hivatalos mottója az „Élni és élni hagyni” szlogen volt, hivatalos nyelve a cseh, majd az angol lett. Vít Jedlička célja egy olyan társadalom kialakítása volt, ahol a tisztességes emberek nélkül érvényesülhetnek, hogy az állam felesleges szabályokkal és adókkal keserítene meg az életüket. Az államalapítót Monaco, Liechtenstein és Hongkong inspirálta.

Liberland kikiáltásakor mindkét állam tiltakozott, és a határkérdés végleges megoldását sürgette, ennek érdekében 2017-ben Aleksandar Vučić szerb államfő ismét előállt a közös vegyes szakértői bizottság felállításának ötletével.⁴² 2018. február 12-én pedig Kolinda-Grabar Kitarović horvát és Vučić szerb elnökök

³⁹ A cseh Szabad Polgárok Pártjának tagja.

⁴⁰ Ördögh Tibor: Szerbia közeledése az Európai Unióhoz. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 186.

⁴¹ Lásd www.liberland.org/en/

⁴² Földi Bence: Határtalan határviták Jugoszlávia romjain. *Magyar Nemzet*, 2017. július 4.

Zágrábban találkozott, ahol többek között kétéves moratóriumot adtak a határ-vita rendezésére, amennyiben ez nem valósulna meg, akkor döntőbíráshoz fordulnak.⁴³

Horvát–montenegrói határvita

A horvát–montenegrói konfliktus az 1991-ben kezdődő délszláv háborúig nyúlik vissza. A harcok során, Dubrovnik ostromának idején a jugoszláv erők foglalták el a Prevlaka-félszigetet, de a horvát védelmi erők is rövid időre ellenőrzésük alá vonták, mielőtt visszakerült volna a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság fennhatósága alá. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa 1992. október 6-i 779. számú határozata⁴⁴ kiterjesztette az UNPROFOR mandátumát e területre.

4. ábra: A horvát–montenegrói határvita

Forrás: Vedran Pavlić: Overview of Croatia's border disputes with BiH, Montenegro, Serbia, Slovenia, Liberland. *Total Croatia News*, 2017. január 22.

Az ENSZ megfigyelő missziója Prevlakán (UN Monitoring Mission on Prevlaka – UNMOP)⁴⁵ 1996. február 1-jén kezdte meg munkáját, és 2002. december 15-ig⁴⁶ volt jelen a félszigeten. 2002. december 10-én a horvát kormány és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság kormánya között létrejött az ideiglenes

⁴³ Szerb–horvát csúcs: Megállapodtak, hogy majd tárgyalnak. *Szabad Magyar Szó*, 2018. február 12.

⁴⁴ UN SC: Resolution 779 (1992).

⁴⁵ *Prevlaka Peninsula – UNMOP – Background*.

⁴⁶ UN SC: Resolution 1437 (2002).

megállapodás, amellyel demilitarizálták és ténylegesen semleges területté nyilvánították azt.⁴⁷ Az ENSZ BT ezután határozatot fogadott el a Prevlaka feletti fennálló hatáskörének megszüntetéséről és annak Horvátországba való újbóli integrációjáról. Az ideiglenes megoldás értelmében Horvátország visszakapta a Prevlaka-félsziget teljes szárazföldi részét, beleértve a Boka Kotorska tengeri övének mintegy 500 méteres bejáratát. Vita tárgyát a félsziget környezetében rejlő kőolaj- és földgázlelőhelyek hovatartozása képezi, amelyek kutatására mindkét állam pályázatot írt ki, majd egymást vádolták meg azzal, hogy ezt jogosulatlanul tették.⁴⁸

Montenegró 2006-ban önállóvá vált, az ideiglenes megállapodás továbbra is érvényben maradt. 2008-ban egy horvát–montenegrói vegyes bizottság jött létre, amelynek feladata volt, hogy előkészítse a végleges megállapodást. A határrendezés keretein belül a két államnak lehetősége volt kétoldalúan is megoldani a kérdést, vagy a nemzetközi választott bírósági eljárás keretében megoldani az ügyet a hágai Nemzetközi Bíróságon. 2013-ban felállt a közös szakértői csoport annak érdekében, hogy ne kelljen a választott bírósági fórumra vinni az ügyet.⁴⁹

A Bosznia-Hercegovina és Montenegró közötti határvita

Az 1878-as berlini kongresszus Boszniának két kijáratot garantált az Adriai-tengerre. Az egyiket Neumnál, és egy 7 km-es szakaszt a Sutorina völgyében, ahol a folyó a Topalski-öbölbe torkollik. A vitatott Sutorina völgye egészen a II. világháborúig Bosznia részét képezte, majd a háborúban Montenegróhoz került. 1947-ben a létrejövő Jugoszlávia tagállamaként szóbeli politikai megállapodással, írásbeli szerződés nélkül Bosznia Sutorinát, Igalot és Njivicét átengedte Montenegrónak.⁵⁰ A délszláv háború után maradt Montenegró felségterülete,

⁴⁷ Imogen Bell: *Central and South-Eastern Europe 2003*. London – New York, Europa Publications, 2002. 695.

⁴⁸ Adnan Prekić: Montenegro objects on Croatian tender for oil and gas exploitation. *Independent Balkan News Agency*, 2014. április 4.

⁴⁹ Milena Milošević: Montenegro acts to solve border dispute with Croatia. *Balkaninsight.com*, 2013. március 21.

⁵⁰ A Đuro Pucar Starog (Bosznia-Hercegovina) és Blaž Jovanović (Montenegró) közötti megállapodás értelmében Sutorináért cserébe megkapták Sutjeska Lovišta régiót.

amelyet az önállóság kihirdetése után is megtartott. Egyes boszniai politikusok azonban a területátadást jogellenesnek tartották, így vitatták Montenegróhoz való tartozását is. A konfliktus erősödésével egy másik dilemma is felvetődött, mert a jelenlegi helyzet szerint a második tengeri kijárat a Szerb Köztársasághoz tartozna, és ez a kb. 75 km²-nyi terület módosítaná Bosznia-Hercegovina daytoni megállapodásban garantált területi felosztását (51 százalék a Bosznia-hercegovinai Föderációé, és 49 százalék a Szerb Köztársaságé).

5. ábra: A Bosznia-Hercegovina és Montenegró közötti határvita

Forrás: Arbitraža: Ako Sutorina pripadne Srpskoj, Srbija će lakše do mora! *Srbija Danas*, 2015. január 24.

2006-ban került középpontba a két szomszédos állam között a vita. Először Željko Komšić és Haris Silajdžić említette Sutorinával kapcsolatban a jogellenességet, és felvetette, hogy egy nemzetközi választott bíróság döntsön a kérdésről.⁵¹ A boszniai érvek szerint már 1878-tól kezdődően az övék volt a terület, így

⁵¹ Almedin Šišić: Sutorina će biti predmet arbitraže? *Nezavisne novine*, 2014. október 14.

a bizonyítékok Dubrovnikban és Bécsben megtalálhatók egy esetleges eljárás folyamán, illetve szerintük az 1947-es informális megállapodás érvénytelen. Montenegróban a Szerb Néppárt 2008-ban nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben a területet Boszniának kívánják átadni.⁵² Ezután a vita csitult, 2014-ben azonban ismét felerősödött. A patrióta ügyvédekből álló AntiDayton civil szervezet kampányt kezdett Sutorinának Boszniához való csatlakozása érdekében, amelyhez több nem kormányzati szervezet is csatlakozott. A politikai elit is felkarolta ismét az ügyet, Denis Bećirović miniszter 2014. december 24-én a szövetségi Képviselőházban egy Sutorináról szóló állásfoglalás javaslatát nyújtotta be, amelyben a kétoldalú vagy választottbíróági eljárás kizárását szorgalmazta. Az AntiDayton csoport szerint azonban a tartós megoldást csak a hágai Nemzetközi Bíróság döntése hozhatja el.⁵³ 2015 januárjától diplomáciai pengéváltásokra is sor került a két ország között, Filip Vujanović államfő hazarendelte a montenegrói nagykövetet mindaddig, amíg Bosznia nem változtat hozzáállásán. Februárra a bosznia-hercegovinai szövetségi parlamentben egy grémiumot állítottak fel, amelynek tagjai magas rangú állami tisztségviselők, tudósok és katonák voltak, akik Sutorina visszacsatolásában látták a megoldást a „bizonyítékok” alapján.⁵⁴ Ekkor aktivizálódott az amerikai diplomácia, és Mike Turner kongresszusi képviselő levelet küldött Bakir Izetbegovićnak, az elnökség bosnyák tagjának, amelyben jelezte, hogy ha Bosznia nem adja fel Sutorina területi vitáját Montenegróval, az Egyesült Államok felfüggesztheti Bosznia támogatását.⁵⁵ Bosznia meghátrált, így 2015. augusztus 26-án Bécsben a két kormány aláírta a határmegállapodást, amelyben elismerték Montenegró fennhatóságát Sutorina felett. Montenegró parlamentje 2015. december 28-án, Bosznia-Hercegovina elnöksége pedig 2016. január 12-én ratifikálta az egyezményt.⁵⁶ A megállapodás 2016. április 20-án lépett hatályba.

⁵² *Sutorina Dispute.*

⁵³ *Sutorina Dispute* i. m.

⁵⁴ *Sutorina Dispute* i. m.

⁵⁵ American congressman Michael Turner warns Bosnia over territorial dispute with Montenegro. *Bosnia Today*, 2015. március 3.

⁵⁶ Sutorina remains Montenegrin. *Novosti.rs*, 2016. április 26.

A Koszovó és Montenegró közötti határvita

Az Európai Bizottság 2012-ben a vízummentes utazáshoz szükséges reformlépésekről javaslatlattervet készített Koszovó számára, amelyben megfogalmazódott a határok kezelésének követelménye, így a szomszédos államokkal fennálló viták rendezésének szükségessége is.⁵⁷ Az elvárásnak megfelelően a koszovói kormányzat kétoldalú egyeztetéseket kezdett 2012 novemberében Montenegróval, hogy a köztük lévő határról nemzetközi egyezményben állapodjanak meg. 2013-tól megkezdte működését a közös szakértői bizottság, amelynek feladata a részletek kidolgozása volt. A tárgyalások eredményeként sikerült kompromisszumra jutniuk a feleknek, amely szerint 8200 hektárnyi földterület kerülne Montenegró fennhatósága alá, a megállapodást a két kormány 2015 augusztus 26-án Bécsben alá is írta.⁵⁸ Az egyezményt a montenegrói kormány 2015. szeptember 10-én támogatásáról biztosította, a parlament pedig október 12-én ratifikálta.⁵⁹ A koszovói félnél azonban nehézségbe ütközött a ratifikáció, és belső politikai válságot eredményezett. A koszovói parlamenti ellenzék obstrukciója⁶⁰ nyomán 2015 októberétől több hónapon keresztül ellehetetlenült a törvényhozás általi elfogadás. Az obstrukciók szerint a megállapodással hivatalos elismerést kap a jugoszláv időben megvalósított azon területi rendezés, amelynek során 1996-ban Slobodan Milošević erőszakkal megváltoztatta Koszovó területét, így 2900 hektárnyi rész átkerült Montenegróhoz. Az ellenzéki pártok az 1974-es jugoszláv alkotmány által meghatározott kereteket szerették volna visszaállítani.⁶¹

⁵⁷ Vízumliberalizációs „útitervet” készített az EU a koszovói kormányzat számára. *Szon.hu*, 2012. június 14.

⁵⁸ Përparim Kryeziu: *Stalling on a process that never happened: A review analysis of the border agreement between Kosovo and Montenegro*. Pristina, Group for Legal and Political Studies, 2017. (Policy Analysis, 6/2018.) 5.

⁵⁹ *Predlog Zakona o potvrđivanju sporazuma o državnoj granici između Crne Gore i republike Kosovo*. Podgorica, 2015.

⁶⁰ A Vetővendosje, a Szövetség Koszovó Jövőjéért (AAK) és a NISMA politikai könnygázgránátokat vetettek be a parlamenti munka megzavarása érdekében, mivel szerintük Koszovó területi integritása sérül a megállapodás elfogadásával.

⁶¹ Az Egyesült Államok szerint a megállapodásban rögzített és az 1974-es határok megegyeznek. Forrás: Statement on Kosovo-Montenegro Border Demarcation Report. *U.S Embassy in Kosovo*, 2015. december 21.

6. ábra: A Montenegró és Koszovó közötti határvíta

Forrás: Kosovo opposition releases tear gas in parliament to block border limit vote. *El Ethos UT*, 2018. március 21.

2016 augusztusában a koszovói kormány végül támogatásáról biztosította a Montenegróval kötött határmegállapodást, viszont a ratifikációhoz a parlamenti képviselők kétharmadának támogatására is szükség van. Az ellenzéki pártok tiltakozásul tömegeket mozgósítottak, és hazaárulónak bélyegezték a kormányt. 2016 szeptemberében a felfokozott hangulat ellenére Isa Mustafa miniszterelnök előterjesztette parlamenti szavazásra a megállapodást, később azonban visszavonta azt. A kormányfő egy független bizottságot állított fel Hivzi Islami, a Koszovói Tudományos Akadémia elnökének vezetésével, amelynek feladatául a határmegállapodásban foglaltaknak a tényekkel való egybevetését szabta. A szakértői bizottság 2017. február 21-én hozta nyilvánosságra jelentését, amely szerint nem kell területvesztéssel számolnia Koszovónak, amennyiben ratifikálja a Montenegróval megkötött egyezményt.⁶²

⁶² Die Morina: Kosovo 'lost no land' in Montenegro border deal. *Balkan Insight*, 2017. február 21.

A belső politikai feszültségek odáig vezettek, hogy 2017. május 10-én a koszovói parlament megvonta a bizalmat a kormánytól,⁶³ így előrehozott választásokat kellett tartani. Az új kormányt szeptember 9-én választották meg, amelyben az eddigi ellenzéki pártok kerültek a kormányrúdhöz.⁶⁴ Ramush Haradinaj új kormányfő sem támogatta korábban a megállapodás becikkelyezését, ám most szorult helyzetbe került, mert az EU elvárta annak ratifikálását, viszont politikai és társadalmi elégedetlenség alakult ki ellene. 2017 decemberére a kormányzat is felismerte, hogy a nemzeti érdekük sérül, amennyiben nem tesznek eleget kötelezettségüknek, így lassan megindult ismét az elfogadási folyamat. 2018. február 16-án a két állam vezetője közös nyilatkozatot adott ki, amelyben egy közös munkacsoport létrehozását tűzték ki célul a nézeteltérések beazonosítására.⁶⁵ Az első februári parlamenti ratifikáció még sikertelennek bizonyult, viszont második nekifutásra, március 21-ére már pontosan a képviselők kétharmada (120-ból 80 fő) támogatta a megállapodást.⁶⁶

Sajnálatos, hogy a ratifikáció sikere nyomán a kézirat lezárásakor az Európai Unió még mindig nem szüntette meg a vízumkötelezettséget a koszovói állampolgárokkal szemben, holott az Európai Bizottság erre már többször ajánlást fogadott el.

Koszovó–Szerbia-területcsere

A Koszovó és Szerbia közötti diskurzus visszavezethető magára a koszovói háborúra, illetve később a nemzetközi igazgatás alatt álló terület önállósulására. Szerbia mindmáig nem ismeri el önálló államként Koszovót, és nemzetközi kapcsolataiban is arra ösztönzi partnereit, hogy vonják vissza elismerését.⁶⁷

⁶³ A 120 fős törvényhozás 78 képviselője támogatta a bizalmatlansági indítványt, 34 ellenezte a voksoláskor. A bizalmatlansági indítványt az ellenzéki *Vetëvendosje* és a Szövetség Koszovó Jövőjéért (AAK) tagjai, valamint tizenkét kormánypárti képviselő adta be, és végül a nagyobbik kormánypárt, a Koszovói Demokrata Párt (PDK) is támogatta.

⁶⁴ A Szövetség Koszovó Jövőjéért (AAK), a Koszovói Kezdeményezés (NISMA), a Szövetség az Új Koszovóért (AKR) és a Koszovói Demokrata Párt (PDK) alakított koalíciós kormányt.

⁶⁵ Presidents of Montenegro, Kosovo sign joint statement on border agreement. *Sputniknews.com*, 2018. február 16.

⁶⁶ Die Morina: Kosovo Parliament approves Montenegro border deal. *Balkan Insight*, 2018. március 21.

⁶⁷ Eddig 12 állam vonta vissza Koszovó elismerését. Forrás: Brnabić: Nagyon elégedett vagyok a kormány eredményeivel. *Vajdaság Ma*, 2019. július 1.

A megrekedő Belgrád–Pristina-párbeszédnek és Szerbia európai integrációs előrehaladásának viszont egyik kulcselemét képezi a jószomszédi viszony, illetve a rendezett határok témaköre.⁶⁸ A két állam már többször eljutott a végső megoldáshoz, azonban a nemzetközi környezet és a nacionalista fellángolások ellehetetlenítették a megbékélést, illetve a viszony nemzetközileg kötelező érvényű dokumentumban való rögzítését, végleges megoldását.

7. ábra: A Szerbia és Koszovó közötti területcsere

Forrás: Arben Çokaj: Kakofonia dhe gjeopolitika e munguar shqiptare. *Fjala e Lirë*

A területcsere lehetőségét először 2017. július 31-én egy interjúban Ivica Dačić szerb külügyminiszter vetette fel, amelynek nyomán a koszovói szerb többségű községek Szerbiához kerülnének, míg a Szerbia déli részén lévő Preševo-völgy Koszovóhoz csatlakozna.⁶⁹ A külügyminiszter felvetését mindkét országban hangos ellenállás követte, továbbá a nemzetközi közösség is óvatosságra intette a feleket, mivel egy ilyen lépéssel újra felszínre kerülnének az etnikai konfliktusok, és újabb határváltoztatási szándékok jelenhetnek meg. Ekkorra már a két fél közötti rendezés államfői szintre került. 2018. augusztus 15-én Aleksandar Vučić szerb államfő ismét felvetette a területmódosítás lehetőségét, amelyről nem zárkózott el Hashim Thaçi koszovói elnök sem.⁷⁰ Mindketten kifejtették, hogy nem határmódosításról, hanem a határ kiigazításáról, területcseréről tárgyalnának. Németország és az Egyesült Királyság azonban világossá tette, hogy nem támogatják az elképzelést. Sőt, Koszovóban tiltakozási hullám indult el. Végül előrelépés nem történt, a koszovói belpolitikai helyzet pedig megváltozott. Thaçi

⁶⁸ Ördögh (2019) i. m. 185.

⁶⁹ Felosztanak Koszovót. *Népszava*, 2017. július 31.

⁷⁰ Sarkadi Zsolt: Területcserével kacérkodik Szerbia és Koszovó. *444.hu*, 2018. augusztus 15.

helyett 2018. december 16-án a koszovói parlament egy 12 tagú tárgyalócsoportot állított fel, amely a továbbiakban a párbeszédben fogja képviselni Koszovót.⁷¹ Később a viszony elmérgesedett a két állam között, ami Koszovónak az Interpolba való felvételének megakadályozásával kezdődött,⁷² a szerbiai termékekre kivetett vámok 100 százalékos növelésével folytatódott,⁷³ és majdnem katonai konfliktussá eszkalálódott.⁷⁴ 2019 áprilisára már mindkét államfő letett a területcseréről,⁷⁵ így a megbékélés lehetősége ismét a távoli jövőbe került.

Konklúzió

A Jugoszlávia felbomlása nyomán létrejövő új nemzetállamok a Balkánon mind igyekeztek az elmúlt harminc évben területük integritását biztosítani, ami a szomszédos államokkal megromló kapcsolatokat eredményezett. A legtöbb fórumot megjárt, de napjainkig megoldatlan határvitát a Szlovénia és Horvátország közötti szárazföldi és tengeri konfliktus jelenti. A döntőbírósaági eredményt mindmáig nem hajtották végre, így a két uniós tagállam között még mindig rendezetlen a kérdés. Ebből tanulva az EU a csatlakozni kívánó nyugat-balkáni államok esetében már elvárja a hasonló viták rendezését még azelőtt, hogy a belépés megtörténne. Sutorina kérdése és a koszovói–montenegrói megállapodás nyugvópontra ért, viszont a Prevlaka-félsziget tengerparti része még konfliktusokat generálhat. Szerbiának a horvátokkal fennálló disputája békés rendezést jelenthet, amennyiben a felek valóban hajlandóak lennének a gyakorlatban is lépéseket tenni a megállapodás érdekében. A Balkán második gordiuszi csomóját a Koszovó és Szerbia közötti megbékélés jelenti, ahol az elmúlt években a területcsere ötlete is előtérbe került. Ez azonban a nemzetközi közösség támogatása híján nem valósult meg, és kérdésessé vált a megállapodás valamikori aláírása is. Reményünket tudjuk kifejezni, hogy a megmaradó ellentéteket a felek józan belátással hamarosan megoldják, így elhárulhatnak a területi szuverenitást érő kihívások.

⁷¹ Előbb egy hadsereg, majd egy tárgyalócsoport felállításáról döntött Koszovó. *Népszava*, 2018. december 16.

⁷² Kosovo denied entry to Interpol. *Euronews.com*, 2018. november 20.

⁷³ Kosovo hits Serbia with 100% trade tariffs amid Interpol row. *BBC*, 2018. november 21.

⁷⁴ Mi következhet a teljes szerb harcckészültség után? *Hirado.hu*, 2019. június 8.

⁷⁵ Nem tárgyal területcseréről és határmódosításról Szerbia és Koszovó. *Hirado.hu*, 2019. április 29.

Felhasznált irodalom

- Act Notifying the Succession to the Agreements Between the Former Yugoslavia and the Italian Republic. *Official Gazette*, MP11-60/1992 (RS 40/1992).
- American congressman Michael Turner warns Bosnia over territorial dispute with Montenegro. *Bosnia Today*, 2015. március 3. Online: <https://web.archive.org/web/20150402160828/http://www.bosniatoday.ba/american-congressman-michael-turner-warns-bosnia-over-territorial-dispute-with-montenegro/>
- Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Slovenia and the Government of the Republic of Croatia*. 2010. Online: www.assidmer.net/doc/Arbitration_Agreement_Croatia_Slovenia.pdf
- Arbitraža: Ako Sutorina pripadne Srpskoj, Srbija će lakše do mora! *Srbija Danas*. Online: www.srbijadanas.com/clanak/arbitraza-ako-sutorina-pripadne-srpskoj-srbija-ce-lakse-do-mora-24-01-2015
- Bell, Imogen: *Central and South-Eastern Europe 2003*. London – New York, Europa Publications, 2002.
- Brnabić: Nagyon elégedett vagyok a kormány eredményeivel. *Vajdaság Ma*, 2019. július 1. Online: www.vajma.info/cikk/szerbia/27205/Brnabic-Nagyon-elegedett-vagyok-a-kormany-eredmenyeivel.html
- Çokaj, Arben: Kakofonia dhe gjeopolitika e munguar shqiptare. *Fjala e Lirë*. Online: <https://fjala.info/kakofonia-dhe-gjeopolitika-e-munguar-shqiptare/>
- Dimitrova, Dessislava: Croatian consortium wins 259.3 Mln Euro bridge project. *SeeNews*, 2007. július 14. Online: <https://seenews.com/news/croatian-consortium-wins-2593-mln-euro-bridge-project-218178>
- Döntött a hágai bíróság: a Pirani-öböl jelentős része a szlovénoké. *Atv.hu*, 2017. június 29. Online: www.atv.hu/kulfold/20170629-dontott-a-hagai-birosag-a-pirani-obel-jelentos-resze-a-szlovenoke
- Ekskluzivno: Donosimo audiosnimku razgovora arbitra i slovenske predstavnice! Poslušajte! *Vecernji list*, 2015. július 22. Online: www.vecernji.hr/vecernji60/ekskluzivno-donosimo-razgovor-arbitra-i-slovenske-strane-poslusajte-snimke-1015908
- Előbb egy hadsereg, majd egy tárgyalócsoport felállításáról döntött Koszovó. *Népszava*, 2018. december 16. Online: https://nepszava.hu/3018737_elobb-egy-hadsereg-majd-egy-targyalocsoport-felallitasarol-dontott-koszovo
- Felosztaná Koszovót. *Népszava*, 2017. július 31. Online: https://nepszava.hu/1136310_felosztanak-koszovot

- Földi Bence: Határtalan határviták Jugoszlávia romjain. *Magyar Nemzet*, 2017. július 4. Online: <https://magyarnemzet.hu/archivum/kulfold-archivum/hatartalan-hatarvitak-jugoszlavia-romjain-3873418/>
- HINA: Construction of Pelješac bridge officially starts. *Total Croatia News*, 2018. július 30. Online: www.total-croatia-news.com/business/30110-construction-of-peljesac-bridge-officially-starts
- Hol a határ Szerbia és Horvátország között? *Dunai Szigetek*, 2015. március 4. Online: <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2015/03/hol-hatar-szerbia-es-horvatorszag-kozott.html>
- Hrstić, Ivan: Kontroverze: Karta dokazuje: Pelješki most može se graditi, bez obzira na dogovor Tuđman-Izetbegović! *PolitikaPlus*, 2012. július 30. Online: www.politika-plus.com/novost/61356/karta-dokazuje-peljeski-most-moze-se-graditi-bez-obzira-na-dogovor-tudman-izetbegovic
- K. Kiss Gergely: Horvát-szlovén konfliktus: aggasztó részletek szivárogtak ki. *Napi.hu*, 2019. április 5. Online: www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/horvat-szloven-konfliktus.681838.html
- Kosovo denied entry to Interpol. *Euronews.com*, 2018. november 20. Online: www.euronews.com/2018/11/20/kosovo-denied-entry-to-interpol
- Kosovo hits Serbia with 100% trade tariffs amid Interpol row. *BBC*, 2018. november 21. Online: www.bbc.com/news/world-europe-46287975
- Kosovo opposition releases tear gas in parliament to block border limit vote. *El Ethos UT*, 2018. március 21. Online: www.elethos.gr/2018/03/kosovo-opposition-releases-tear-gas-in.html?m=1
- Kryeziu, Përparim: *Stalling on a process that never happened: A review analysis of the border agreement between Kosovo and Montenegro*. Pristina, Group for Legal and Political Studies, 2017. (Policy Analysis, 06/2018). Online: www.legalpoliticalstudies.org/wp-content/uploads/2018/05/Policy-Analysis-Demarcation.pdf
- Living on the border of the European Union: Kendija in Serbia. *Fabian's Website*, 2018. május 31. Online: www.fabian-vendrig.eu/balkan/living-on-the-border-of-the-european-union-kendija-in-serbia/
- Lőrinczné Bencze Edit: *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest–Székesfehérvár, Aposztróf–KJF, 2013.
- Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Aposztróf, 2015.
- Memorandum o Piranskem zalivu. Ljubljana, 1993. Online: www.yumpu.com/xx/document/view/38058552/memorandum-o-piranskem-zalivu-vlada-republike-slovenije

- Mi következhet a teljes szerb harcászultság után? *Hirado.hu*, 2019. június 8. Online: www.hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2019/06/08/mi-kovetkezh-et-a-teljes-szerb-harckeszultseg-utan
- Milošević, Milena: Montenegro acts to solve border dispute with Croatia. *Balkan Insight*, 2013. március 21. Online: <https://balkaninsight.com/2013/03/21/montenegro-to-form-commission-for-solving-prevlaka-dispute/>
- Ministry of Foreign and European Affairs: *Croatia on the Road to the European Union*. Zagreb, 2009. Online: www.mvep.hr/files/file/publikacije/Croatia_on_the_Road_to_the_EU.pdf
- Ministry of Foreign and European Affairs: *Collection of International Treaties. List of international treaties and international acts concluded between the Republic of Croatia and Republic of Slovenia*. 2005. Online: www.mvep.hr/en/foreign-politics/bilateral-relations/overview-by-country/slovenia,120.html
- Morina, Die: Kosovo ‘lost no land’ in Montenegro border deal. *Balkan Insight*, 2017. február 21. Online: <https://balkaninsight.com/2017/02/21/kosovo-border-commission-seals-montenegro-deal-02-21-2017/>
- Morina, Die: Kosovo Parliament approves Montenegro border deal. *Balkan Insight*, 2018. március 21. Online: <https://balkaninsight.com/2018/03/21/xx-kosovo-parliament-approves-montenegro-border-deal-03-21-2018/>
- MTI: A horvát–szerb határvíta miatt érzik magukat a „senki földjén”. *Hirado.hu*, 2017. november 9. Online: www.hirado.hu/2017/11/09/a-horvat-szerb-hatarvita-miatt-erzik-magukat-a-senki-foldjen/
- MTI: Vízumliberalizációs „útitervet” készített az EU a koszovói kormányzat számára. *Szon.hu*, 2012. június 14. Online: <https://szon.hu/nagyvilag/vizumliberalizacios-utitervet-keszített-az-eu-a-koszovoi-kormanyzat-szamara-2383006/>
- Nem tárgyal területcseréről és határmódosításról Szerbia és Koszovó. *Hirado.hu*, 2019. április 29. Online: www.hirado.hu/kulfold/cikk/2019/04/29/nem-targyal-teruletcsererol-es-hatarmodositasrol-szerbia-es-koszovo
- Neum Agreement*. 1996. Online: www.revolvy.com/page/Neum-Agreement
- Ördögh Tibor: Szerbia közeledése az Európai Unióhoz. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 173–187.
- Pavlić, Vedran: Overview of Croatia’s Border Disputes with BiH, Montenegro, Serbia, Slovenia, Liberland. *Total Croatia News*, 2017. január 22. Online: www.total-croatia-news.com/politics/16084-overview-of-croatia-s-border-disputes-with-bij-montenegro-serbia-slovenia-liberland
- Pipan, Primož: Cross-border cooperation between Slovenia and Croatian Istria after 1991. *Acta geographica Slovenica*, 47. (2007), 2. 223–243.

- Rónay Tamás: Elfajuló horvát–szlovén határvíta. *Népszava*, 2018. január 5. Online: https://nepszava.hu/1149490_elfajulo-horvat-szloven-hatarvita
- Predlog Zakona o potvrđivanju sporazuma o državnoj granici između Crne Gore i republike Kosovo*. Podgorica, 2015. Online: <http://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/942/989-6419-24-9-15-6.PDF>
- Prekić, Adnan: Montenegro objects on Croatian tender for oil and gas exploitation. *Independent Balkan News Agency*, 2014. április 4. Online: <https://balkan.eu.com/montenegro-objects-croatian-tender-oil-gas-exploitation/>
- Presidents of Montenegro, Kosovo sign joint statement on border agreement. *Sputniknews.com*, 2018. február 16. Online: <https://sputniknews.com/europe/201802161061739392-montenegro-kosovo-statement/>
- Prevlaka Peninsula – UNMOP – Background*. Online: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unmop/background.html>
- Ruff Orsolya: A szlovének megszavazták a határvíta rendezését. *Bruxinfo.hu*, 2010. július 7. Online: www.bruxinfo.hu/cikk/20100607-szlovenek-megszavaztak-hatarvita-rendezeset
- Sarkadi Zsolt: Területcserével kacérkodik Szerbia és Koszovó. *444.hu*, 2018. augusztus 15. Online: <https://444.hu/2018/08/15/teruletcserével-kacerkodik-szerbia-es-koszovo>
- Šišić, Almedin: Sutorina će biti predmet arbitraže? *Nezavisne novine*, 2014. október 14. Online: www.nezavisne.com/novosti/bih/Sutorina-ce-biti-predmet-arbitraze/267802
- STA: Scandal sweeps away Slovenia's border arbiter. *The Slovenia Times*, 2015. július 24. Online: www.sloveniatimes.com/scandal-sweeps-away-slovenia-border-arbiter-croatia-thinking-of-pulling-away
- Statement on Kosovo-Montenegro Border Demarcation Report. *U.S Embassy in Kosovo*, 2015. december 21. Online: <https://xk.usembassy.gov/statement-kosovo-montenegro-border-demarcation-report/>
- Sutorina Dispute*. Online: www.revolvy.com/page/Sutorina-dispute?cr=1
- Sutorina remains Montenegrin. *Novosti.rs*, 2016. április 26. Online: www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:602405-Sutorina-ostala-crnogorska
- Szerb–horvát csúcs: Megállapodtak, hogy majd tárgyalnak. *Szabad Magyar Szó*, 2018. február 12. Online: <https://szabadmagyarszo.com/2018/02/12/szerb-horvat-csucs-megallapodtak-hogy-majd-targyalnak/>
- Szlovénia bepereli Horvátországot az Európai Bíróságon. *Rtv.rs*, 2018. július 14. Online: www.rtv.rs/hu/r%C3%A9gio/szlov%C3%A9nia-beperli-horv%C3%A1ltorsz%C3%A1got-az-eur%C3%B3pai-b%C3%ADr%C3%B3s%C3%A1gon_934594.html

- Szlovéniának nincs oka bármilyen eljárást indítani Horvátország ellen. *ProfitLine*, 2018. március 17. Online: <https://profitline.hu/Szlovenianak-nincs-oka-barmilyen-eljarast-inditani-Horvatorszag-ellen-376207>
- The Permanent Court of Arbitration: PCA CASE NO. 2012-04 in the matter of an arbitration under the Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia, signed on 4 November 2009. Final Award, 29 June 2017. Online: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2172>
- Treaty between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia on the Common State Border*. 2001. Online: www.assidmer.net/doc/Drnovsek-Racan_Agreement.pdf
- Turkalj, Kristian: Razgraničenje teritorijalnog mora između Hrvatske i Slovenije u sjevernom Jadranu (Piranski zaljev). Zagreb, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 51. (2001), 5. 939–979. Online: https://bib.irb.hr/datoteka/819209.Turkalj_Razgranicenje_teritorijalnog_mora.pdf
- UN: *Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone*. 1958. Online: www.gc.noaa.gov/documents/8_1_1958_territorial_sea.pdf
- UN: *United Nations Convention on the Law of the Sea*. 1982. Online: www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- UN SC: *Resolution 779 (1992)*. Online: [https://undocs.org/S/RES/779\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/779(1992))
- UN SC: *Resolution 1437 (2002)*. Online: [https://undocs.org/S/RES/1437\(2002\)](https://undocs.org/S/RES/1437(2002))
- Žabec, Krešimir: Nikad ispričana priča o Pelješkom mostu: Tri puta živio, tri puta umro, tri vlade mučio je gradnjom. Opet je oživio. *Jutarnji list*, 2011. augusztus 24. Online: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nikad-ispričana-prica-o-peljeskom-mostu-tri-puta-zivio-tri-puta-umro-tri-vlade-mucio-je-gradnjom-opet-je-ozivio/1815171/
- Žabec, Krešimir: Kako će se graditi Pelješki most: Napravljeni su testovi na vjetar od 250 km/h, u morsko dno će se zabijati čelične cijevi dužine 124 metra. *Jutarnji list*, 2017. november 26. Online: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-ce-se-graditi-peljeski-most-napravljeni-su-testovi-na-vjetar-od-250-kmh-u-morsko-dno-ce-se-zabijati-celicne-cijevi-duzine-124-metra/6782211/
- Za pelješki most traže 119 milijuna kuna odštete. *Tportal.hr*, 2012. február 22. Online: [www.tportal.hr/vijesti/clanak/za-peljeski-most-traze-119-milijuna-kuna-odstete-20120222/print](http://tportal.hr/vijesti/clanak/za-peljeski-most-traze-119-milijuna-kuna-odstete-20120222/print)

Vákát

A korrupció hatása Szerbia európai integrációs lehetőségeire

A nyugat-balkáni régió európai uniós integrációja kiemelt prioritásként szerepel mind az Európai Unió, mind a közösséget alkotó tagállamok politikai napirendjében, hiszen a részes felek ezen országok „nyugati vérkeringésbe” való becsatlakozásában látják a térség stabilitásának biztosítását. Az egykori jugoszláv államszövetség felbomlása, majd az ezt követő, elhúzódó konfliktusos időszak a mai napig meghatározza az érintett országok fejlődési irányait, nemzetközi szinten betölthető pozíciójukat. A demokratikus állami berendezkedés, a jogállamiság, az igazságszolgáltatás függetlensége, valamint a korrupció és a szervezett bűnözés kérdéseinek rendezése a csatlakozás előfeltétele – ehhez Szerbiának számos hatékony reformintézkedést szükséges foganosítania, amit azonban az elaprózott politikai vezetés jelentős mértékben megnehezít. A *state capture* (az állam foglyul ejtése) jelenség a korrupció megnyilvánulásának legmagasabb szintje, amely negatívan érinti az adott ország gazdasági, társadalmi, politikai megítélését, hiszen teret enged a különböző érdekcsoportok befolyásának az állam működésében. Az egyes szervezetek (Transparency International, Freedom House – Nations in Transit) által készített évenkénti vizsgálatok eredményei alapján Szerbia korrupciós megítélése évről évről romlik, ami nem befolyásolja pozitívan csatlakozási folyamatának előremenétét. A tanulmány célja, hogy a korrupció fogalmának általános bemutatásán túl egy átfogó képet alakítson ki a jelenség Szerbiában tapasztalható állapotáról, amely során a korrupciót vizsgáló intézetek mérési adatait veszi alapul. A kapott eredmények összesítésével árnyalni kívánja a szerb vezetés integritást erősítő intézkedéseinek eddig elért sikereit, valamint a társadalom korrupciót érintő megítélésének alakulását.

Kulcsszó: integráció, korrupció, *state capture*, stabilitás, jogállamiság

¹ Fórizs Gabriella: hallgató (Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Nemzetközi igazgatási Bsc), e-mail: gabica.forizs@gmail.com. A témában korábban készült szakdolgozat címe: *A korrupció hatása az európai integrációs folyamatokra – Fókuszban a nyugat-balkáni bővítés*.

Az átalakulás kihívásai

Jugoszlávia felbomlása, majd a tagországok függetlenedési folyamatát kísérő konfliktusos időszak gyökeres változást hozott nemcsak a régió, de egész Európa életébe. Az egykori tagköztársaságok közötti etnikai, vallási és ideológia törésvonalak felszínre kerülésével elkerülhetetlenné vált a szétválás, amely egy merőben új, kihívásokkal teli időszak kezdetét hozta magával. Az egyéni útkeresések és eltérő jövőképek okozta ütközések egy olyan, mindenki számára veszteséges háborúhoz vezettek, amelyből az egyes országok csak nagy nehézségek árán tudtak kilábalni. A válságos időszakban kellett megvalósítaniuk azt, hogy az önazonosság újrameghatározása mellett gyökeres változtatásokat eszközöljenek az államalapítás során, amely magában foglalta a politikai pluralitás, valamint a piacgazdaság bevezetését. Mint ahogyan a jugoszláv együttélés során sem voltak azonos pozícióban az egyes országok, úgy a szétválás sem azonos adottságok mentén zajlott le. Voltak olyan államok, amelyek elhelyezkedésükből, ipari fejlettségükből adódóan (Szlovénia) hamarabb átestek a demokratikus átalakuláson, míg másoknak autoriter hatalmak hátráltatása révén (Szerbia) tovább kellett várniuk a változásra. Korábban ezen újonnan létrejött, önálló államok apparátusában nem alakultak ki a demokratikus hagyományok, ami azt eredményezte, hogy az egykori autoriter rezsim jellemzői konzerválódtak az állam több területén is.² A rendszerváltást követően létrejött országok a demokrácia minimális követelményeinek feleltek meg, ahol a jogállamiság nem megfelelő szintje gyenge állami struktúrát és működést idézett elő. A pártok instabil kormányzása, valamint gyakori fluktuációja tovább nehezítette az államalapítás körülményeit. A balkáni régió sokak szerint kedvezőtlen geopolitikai elhelyezkedése és a folyamatos köztes nyomás miatt inkább objektuma, mintsem szubjektuma a nemzetközi kapcsolatoknak, hiszen a nagyhatalmak érdekérvényesítésük során a térség országait sokkal inkább eszközként, mintsem potenciális szereplőként kezelték.³

A létrejött hibrid rezsimok autokrata és demokratikus jellemzőket egyaránt magukon viseltek, ami teret engedett a szervezett bűnözés, a terrorizmus

² Alenka Šelih – Aleš Završnik: *Crime and transition in Central and Eastern Europe*. New York, Springer, 2013. 3–37.

³ Vincze Dalma: *Regionális nemzetközi szervezetek demokráciatámogatása a Nyugat-Balkánon*. PhD-értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2014.

és a korrupció erősödésének. A szocialista rezsimből való átalakulás felszínre hozta az egyéni haszonszerzés magasabb potenciálját, mivel a korábban hirdetett „egyenlőségi elv” alapjaiban meggátolta a túlzott profitszerzés lehetőségét. A régi rendszer – strukturális hiányosságaiból adódóan – nem volt képes arra, hogy gyors és hatékony átalakulást vigyen véghez a térség országaiban, ezért minden érintettnek olyan megoldást kellett találnia, amely az egyedi sajátosságokat figyelembe véve támogatta a demokratikus értékek kialakítását. A régi értékek megszűnése, illetve az újak kialakításának nehézsége folyamatos frusztrációt eredményezett a térségben politikai és gazdasági oldalon egyaránt.

A korrupció mint áthidalási eszköz

A korrupció jelenségéhez egyértelműen negatív érzések párosulnak, hiszen leggyakrabban valamilyen közrosszként, a közérdekkel ellentétes cselekményként definiáljuk, amelynek folyamatosan változó jellege megnehezíti a jogban való kodifikációt. Hankiss Elemér definíciója szerint „a korrupció olyan aktus, amelynek során a javak társadalmilag rögzített elosztásrendjét egy, az elosztásért felelős személy valaki javára megsérti, s ezért a kedvezményezettől valamilyen ellenszolgáltatást kap vagy legalábbis vár cserébe”.⁴

A korrupció tehát nem más, mint a hatalommal való visszaélés olyan formája, amelynek célja az egyéni haszonszerzés. Ha nemzetközi szinten keressük meghatározást, azt tapasztalhatjuk, hogy a különböző korrupcióellenes egyezmények a konkrét meghatározás helyett inkább összefoglalják a jelenség legfontosabb tartalmi jegyeit, ami szerint a korrupció fenyegeti a jogbiztonságot, a demokráciát, az emberi jogokat, aláássa a megfelelő közigazgatást, a tisztességet és a társadalmi igazságosság elveit, akadályozza a gazdasági fejlődést, torzítja a versenyt, és veszélyezteti a társadalom demokratikus intézményeinek, valamint erkölcsi alapjainak stabilitását.⁵

A fogalom sokoldalú és többretegű jellege nemcsak a definícióalkotást, hanem a számszerű mérést is megnehezíti, hisz az egyes államok eltérő gyakorlattal rendelkeznek. A témával kapcsolatos megítélésünket, véleményünket nagyban befolyásolja a minket érő információk tartalma, hisz azokban az országokban,

⁴ Báger Gusztáv: *Korrupció: büntetés, integritás, kompetencia*. Budapest, Akadémiai, 2012. 5.

⁵ Az Európa Tanács Korrupcióról szóló Büntetőjogi Egyezménye, Magyarországon a 2002. évi XLIX. törvény hirdette ki.

ahol a korrupciónak negatív médiavisszhangja van, ott a lakosság is nagyobb valószínűséggel tartja elfogadhatatlannak ezt a viselkedési formát. A társadalom „korrupciótűrő” képessége azonban torzíthatja a valós érzékelés minőségét, mivel egy olyan országban, ahol nagyon ritkán fordulnak elő korrupciós botrányok, ott a lakosság reakciója sokkal erősebb és lesújtóbb, mint azokban az országokban, ahol a korrupció mindennapos jelenség.

A stabil jogi keret, illetve a fékek és ellensúlyok hiánya, a demokratikus intézményépítés problematikussága, valamint a gazdasági instabilitás a nyugat-balkáni rendszerváltó országokban is felszínre hozta a korrupciót mint „áthidalási” eszközt az átalakulási folyamatokban. A probléma változó intenzitással és eltérő megnyilvánulási formában, de minden régióbeli országban jelen volt és jelen van mind a mai napig, ami az egyértelmű negatív következményeken felül veszélyt jelent a vizsgált nyugat-balkáni országok legfőbb külpolitikai céljaira: az európai integrációra és az európai fejlettségi szinthez való felzárkózásra. A korrupció magas szintje megakadályozza a jó kormányzás kialakításához szükséges három alappillér érvényesülését: az elszámoltathatóságot, az átláthatóságot, valamint az állampolgári részvételi hajlandóságot a döntéshozatali eljárásokban. Az integrációhoz azonban átfogó és eredményes reformokra van szükség az érintett országok államigazgatásában, ami megfelelő politikai akarat és állampolgári támogatás nélkül kivitelezhetetlen.

Az állam foglyul ejtése (state capture)

A szervezett bűnözés és a korrupció szoros kapcsolatban van egymással, aminek leg súlyosabb megnyilvánulási formája az állam foglyul ejtése (*state capture*). Ezen kifejezés arra a tevékenységre utal, amely során az egyes szereplők oly módon gyakorolnak befolyást a törvénykezésre, a vezérelvek és szabályozások kialakítására, hogy ezek saját érdekérvényesítésüket támogassák és segítsék elő. A befolyási képesség megszerzéséért illegitim materiális és immateriális javakat ajánlanak föl, amelyek sokszor szervezett láncokba tömörülő szereplők között cserélnek gazdát. Magát a fogalmat sok esetben a szocializmust követő átalakulási időszak „metaforájaként” alkalmazzák, mivel a részleges reformok nem szakítanak teljes mértékben a korábbi kommunista hagyományokkal, azokat részben továbbörökítik az újonnan létrejövő állami adminisztrációba. A privatizációs folyamat szűk körben ment végbe az érintett országokban, ami azt

eredményezte, hogy a magánszektor „csapdába esett” a domináns érdekszereplők hatalmi játszmáiban, ezáltal politikai és gazdasági instabilitást okozva.⁶

A jelenség leginkább a törvényhozás, a végrehajtás, valamint az igazságszolgáltatás függetlenségét érinti, mivel a kialakult helyzetben az érdekcsoportok kiszolgálása vált elsődlegessé a közérdek szolgálatával szemben. A kialakult intézményrendszer hiányosságai miatt nem fejlődhettek ki megfelelő elszámoltathatósági mechanizmusok sem a pártfinanszírozások, sem a közbeszerzések területén, ami meggátolja a fékek és ellensúlyok érvényesülését a közszférában. Tovább nehezíti a demokratikus átalakulást az a folyamatos nyomás és kitettség, amely a nyugat-balkáni országokat éri a különböző nagyhatalmi szereplők demokráciatámogatási és érdekérvényesítési tevékenysége révén.

Az Európai Unió integritást támogató feltételrendszere

Az Európai Unió korrupcióellenes stratégiája alapvetően a közösség pénzügyi érdekeinek védelmére koncentrálódik. Ahhoz, hogy valaki csatlakozhasson az EU-hoz, következetesen és tartósan teljesítenie kell a koppenhágai kritériumokat, amelyek magukban foglalják a demokratikus jogállamiság stabilitását, a működő piacgazdaság meglétét, valamint a tagságból eredő kötelezettségeknek való megfelelés képességét. Ezen kritériumok elősegítik azt, hogy az Európai Bizottság közvetett módon nagyobb hatást gyakorolhasson a tagjelölt országok jogharmonizációs tevékenységére, amely során objektivitásra törekszik. A fogalom nehezen definiálható jellege miatt inkább a korrupcióellenes politikák érvényesülésére összpontosít, amelyet az alábbi hat szempont szerint kategorizálhatunk:

1. korrupcióellenes politikák megléte, illetve alkalmazása;
2. a feladatok alkalmazására, illetve intézmények közötti felosztására vonatkozó intézményi rendelkezések;
3. a köztisztviselők magatartásának szabályai;
4. képzési programok a köztisztviselők számára;
5. a kormányban és a közigazgatásban előforduló korrupciós ügyek, illetve a hatóságok ezen ügyekkel kapcsolatos reakciói;
6. a vonatkozó egyezmények ratifikálása és alkalmazása (OECD, Európa Tanács).⁷

⁶ Transparency International: *Anti-corruption helpdesk*.

⁷ Open Society: *Az EU csatlakozási folyamat nyomon követése: Korrupció és korrupcióellenes politika*. 54.

A fenti pontok követésével az Európai Bizottság éves jelentéseket publikál, amelyekben elemzi a tagjelölt országok e téren nyújtott teljesítményének alakulását, illetve az esetleges gyengeségek kezelésére irányuló javaslatait, tiszteletben tartva az állami szuverenitást.

Általánosságban elmondható, hogy uniós szinten a legnagyobb kockázati tényezőt a fékek és ellensúlyok regionális és helyi szintű gyengesége, a közbeszerzésekre vonatkozó átfogó szabályozás hiánya, a vagyonynyilatkozatok, valamint az összeférhetetlenséget ellenőrző személyi és intézményi háttér hatásköri koordinálatlansága adja, amit a csatlakozás érdekében Szerbiának is kezelnie kell.

Az Európai Unió bővítéspolitikája mint a legsikeresebb demokráciatámogató eszköz

Az Európai Unió 2007-es kelet-balkáni bővítése után nyilvánvalóvá vált, hogy a közösség határainak további bővítése a nyugat-balkáni régió felé tolja ki az uniós határokat. A térség államainak „törekenysége” indokoltá teszi, hogy egy olyan nemzetközi szereplő, mint az Európai Unió, közvetlen módon is szerepet vállaljon a régió stabilizálásában és demokratizálásában. A bizonytalanság leküzdéséhez világos és egyértelmű feltételrendszer kialakítására van szükség, amelyen keresztül az EU hatást tud gyakorolni a térség államainak demokratikus reformjára. A Balkán és egyben Európa stabilitása a demokratikus értékek megszilárdításának sikerességén múlik, hiszen a közösség szomszédjában tapasztalható bizonytalanság nagymértékben befolyásolja az unió működési hatékonyságát is.

Annak érdekében, hogy az Európai Unió hatékonyan felelősséget tudjon vállalni a délkelet-európai régió demokráciatámogatási folyamatában, elengedhetetlen, hogy első körben újrapozicionálja önmagát a térségben. Ehhez az egyik legfontosabb eszköz a stabilizációs és társulási folyamat (Stabilisation and Association Process – SAP), amelyet 1999-ben a Stabilitási Paktummal vezettek be a Nyugat-Balkán stabilizálásának megteremtése érdekében. Ez a korábbi regionális válságkezelő szemléletet váltotta fel országspecifikus támogatási lehetőséggel, mivel a stabilizációs és társulási megállapodásokat (Stabilisation and Association Agreements – SAA) már minden térségbeli állammal egyénileg, az egyedi igények és helyzetek figyelembevételével kötötték meg. A SAP célja, hogy egy hosszú távú keretprogram formájában meghatározza az adott ország és az EU közötti kapcsolatok stratégiai keretét, amely kiterjed többek között a katonai

biztonság és stabilitás, valamint a piacgazdaság kiépítésére is. Ez folyamatos közeledést támogat a régió országai, valamint az unió között, amihez pénzügyi támogatást, politikai párbeszédet, kereskedelmi kapcsolatépítést, továbbá regionális együttműködési feltételrendszert biztosít.

Az integrációt gátló tényezők nemzeti szintű paradoxona

A jugoszláv államszövetség felbomlását követő időszak próbára tette a létrejött, immáron független államok vezetőit és lakosait egyaránt. A kihívásokkal teli időszak fő nehézsége a demokratikus átalakulás feltételrendszerének megteremtése volt, amit eltérő sikerrel oldottak meg az egyes országok. Annak ellenére, hogy a nemzetközi közösség szinte minden érintett országban jelen van és volt a háború alatt és után, a lakosság kritikusan kezeli a „nyugati társadalmak” rendezés érdekében tett erőfeszítéseit. Az egyéni boldogulás érdekében az állami szabályok figyelmen kívül hagyhatóak – ez a fajta nihilista hozzáállás nagymértékben megnehezíti a demokratikus normák megszilárdítását, valamint a korrupció elleni hatékony küzdelmet. A helyzetet tovább nehezíti az a tény, hogy ezen országok eltérő „korrupciós kultúrával” rendelkeznek, azaz más dolgokat tartanak elítélendőnek, mint a nyugati társadalmakban.⁸

A korrupcióval összefüggő problémák késleltetik az európai integrációt, hisz a korrupció magas szintje az állami működés súlyos hiányosságaira utal. A koppenhágai kritériumok nem tudják megfelelően kezelni a korrupciót a csatlakozásra váró országok esetében, mivel nem tartalmaznak konkrét stratégiai iránymutatásokat a jelenség visszaszorításához. Annak érdekében, hogy az EU gazdasági és politikai érdekei sértetlenek maradjanak az új tagok felvétele után is, hatékonyabb ajánló és ellenőrző mechanizmusok kialakítására van szükség. De vajon milyen mértékig avatkozhat be az unió a térség demokratikus stabilitásának kialakításába? Melyek azok a regionális problémák, amelyek gátolják a csatlakozás folyamatát?

⁸ Åse B. Grødeland: Public perceptions of corruption and anti-corruption reform in the Western Balkans. *The Slavonic and East European Review*, 91. (2013), 3. 535–598.

A feltett kérdéseket az alábbi öt probléma részletezése mentén válaszolom meg:⁹

1. *A szuverenitás paradoxona*

Az Európai Unió szuverén államok csoportjaként tekint a régió országaira, amelyeknek politikai függetlenségükből adódóan joguk van megválasztani saját kormányzatukat. Ezen kormányzati erők azonban különböző okokból kifolyólag (gyenge támogatottság, egyéni haszonszerzés, *status quo* fenntartása) nem tudják teljesíteni azokat a demokratikus követelményeket, amelyek a közösség alapelvei. Ez felveti a kérdést, milyen mértékben avatkozhat be az EU mint külső hatalom önálló, szuverén országok államberendezkedésének kialakításába.

2. *A meghatározott támpontok hiányának paradoxona*

Alapvető kérdésként felmerülő probléma, hogy milyen európai mintákat kellene követnie egy jövőbeli tagállamnak saját államberendezkedésének meghatározása során. Hogy kellene kinéznie az újonnan kialakult demokratikus rendszereknek? Míg a másodlagos EU-s joganyag tartalmazza mindazon technikai követelményeket, amelyek a közösségi vívmányok átültetéséhez és alkalmazásához szükségesek, az alkotmányos rendre vonatkozóan semmilyen konkrét megkötéssel nem rendelkezik, mivel az unión belül is eltérő berendezkedést alakítottak ki az egyes tagállamok. Ez a sokszínűség az EU alapja és értéke, amelynek egységesítéséhez nincsenek közösségi előírások.

3. *A „jó szándék” paradoxona*

Ez arra a tényre utal, hogy az Európai Unió joganyagának betartása az egyes tagok önkéntes beleegyezésére, „jó szándékára” alapul, ami nagymértékben megnehezíti a kikényszeríthetőség lehetőségét. Az alkotmányos és politikai kötelezettségek nem teljesítése esetén rendkívül nehéz a közösség részéről ellenintézkedést foganatosítani a nem teljesítő tagállammal szemben, mivel az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikkelye szerinti kötelezettségszegési eljárás megindításához a tagállamok teljes konszenzusa szükséges. A csatlakozás előtt az EU nagyobb nyomást tud gyakorolni a tagjelölt országok demokratikus reformjaira, éppen ezért alapos felkészültség esetén várható újabb bővítés.

⁹ Jens Woelk: EU member state-building in the Western Balkans: (Prolonged) EU-protectorates or new model of sustainable enlargement? Conclusion. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41. (2013). 469–482.

4. *A „nem károkozás” paradoxona*

A csatlakozni kívánó országnak képesnek és hajlandónak kell lennie a tagságból eredő kötelezettségek teljesítésére. A nagyobb nyomásgyakorlás érdekében azonban keményebb eszközökkel is fel tud lépni az EU a gyengén teljesítő tagjelöltekkel szemben, ami magában foglalja a támogatások átmeneti befagyasztását vagy egyes tárgyalási fejezetek blokkolását is. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az erősebb szankcionálás nem hoz eredményesebb reformokat, így az unió inkább a szóbeli iránymutatásokra és egyeztetésekre helyezi a hangsúlyt.

5. *A tököreffektus paradoxona*

Az, hogy az EU milyen mértékben képes előrelendíteni a nyugat-balkáni országok demokratikus felzárkózását, nagyban függ attól, mennyire mutat vonzó képet önmagáról a kívül maradt államoknak. Az utóbbi években tapasztalható kihívások (bővítési fáradtság, 2008-as gazdasági válság) jelentős mértékben próbára tették az unió egészét, aminek hatására inkább a közösség megerősítésére, mintsem az új tagok felvételére koncentrált. Fontos azonban elkerülni azt, hogy az EU esetleges háttérben maradása okozta ürt harmadik ország szereplői töltsék ki, csökkentve ezáltal a térség integrációs hajlandóságát.

Az európai integráció alapvető előnyökkel jár; a tagság megszerzése a gazdasági, kulturális, társadalmi fellendüléssel és prosperitással azonosított cél. Az európai perspektíva mindig is irányt mutatott a háború utáni rendezéshez, illetve a fenntartható fejlődés kialakításához.

Az unió korábban említett belső problémái azonban alapjaiban rengették meg a remélt gazdasági fejlődés és jólét lehetőségének álmképét. A 2015-ös migrációs válság során tapasztalt elégtelen közösségi fellépés tovább rontotta a térség EU iránti elkötelezettségét. Továbbá vannak olyan nemzeti szintű prioritások (például Koszovó kérdése), amelyek fontosságukból adódóan nagyobb hangsúllyal rendelkeznek a politikai napirendben, mint az európai csatlakozás kérdése. Ez azonban magában hordozza az euroszkepticizmus erősödésének lehetőségét, ami tartósan visszavetheti az EU kiemelt szerepét a térségben. Ebben jelentősen közrejátszik a hazai kormányzati tevékenységből való nagyfokú kiábrándultság, ami továbbterjedhet az uniós intézményekre is. A „nemzetekfelettségben” rejlő potenciális identitásvesztés veszélye tovább gyengítheti a csatlakozás

iránti társadalmi elkötelezettség mértékét.¹⁰ Az euroszkepticizmus és a harmadik országok befolyásának térnyerését világos és egyértelműen meghatározott csatlakozási perspektívákkal lehet elkerülni. A 2018. február 6-án kiadott bővítési stratégia ezt a célt szolgálja, és az együttműködés kereteinek meghatározásán túl az egyes országok egyéni értékelésére is kitér.

Szerbia a demokrácia útján

Szerbia és Montenegró 2006-os különválása után a két ország egyéni fejlődése kezdődhetett meg, amelynek sikere kulcsfontosságú a régió stabilitásának szempontjából, hiszen jelenleg Szerbia és Montenegró áll legközelebb a csatlakozáshoz. Szerbia a térség legnagyobb állama, amely a Jugoszlávia felbomlását követő délszláv háborúk legfőbb hadviselő feleként sokáig kimaradt a modernizációs folyamatokból. A Slobodan Milošević vezetése alatt összpontosuló „Nagy-Szerbia”-törekvések miatt az ország az 1990-es években folytatta a szocialista rendszerekre jellemző centralizált államigazgatást, amelynek hatására egy versengő, autoriter rezsim jellegzetességei szilárdultak meg. A gyenge gazdasági teljesítmény, a munkanélküliségi ráta folyamatos növekedése, valamint az életszínvonal várt javulásának elmaradása nagy társadalmi elégedetlenséget okozott, amelynek hatására a 2000-es évek elején a Milošević-rendszer már nem tudott tovább fennmaradni.¹¹ A váltást követően megtörténhetett a valódi rendszerváltás, amellyel egyidejűleg Szerbia is elindulhatott a demokratikus átalakulás felé. A jugoszláv függetlenedési folyamatban hátramaradt ország kevés eredményt tudott felmutatni a korrupció elleni küzdelem és a demokratikus alapértékek megszilárdítása terén. Az egyes gazdasági, szervezett bűnözői csoportok szereplői befolyásuk fenntartása érdekében ellenálltak az átfogó reformoknak, amiben sok esetben politikai tisztségviselők is közreműködtek. Ennek eredményeként a korrupcióval kapcsolatos ügyek gyakoriak, ami nemcsak az ország hitel- és befektetői minőségét, de a társadalmi támogatottság mértékét is rontja. Ahhoz, hogy az ország tartós és hatékony előrelépéseket tudjon elérni

¹⁰ Roberto Belloni: The European Union blowback? Euroscepticism and its consequences in the Western Balkans. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 10. (2016), 4. 530–547.

¹¹ Nenad Zakošek: Democratization, state-building and war: The cases of Serbia and Croatia. *Democratization*, 15. (2008), 3. 588–610.

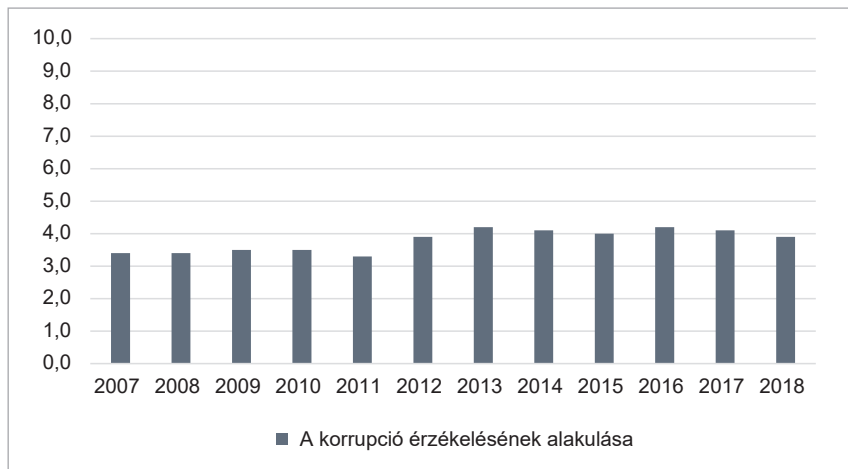
a jogállamiság és a demokratizálódás terén, szükség van külső támogatásra is.¹² Szerbia annak ellenére, hogy az elmúlt évek során számos intézményi és jogszabályi reformot bevezetett a demokrácia megszilárdításához, még mindig felkészületlen az Európai Unióhoz való csatlakozásra. Ahhoz, hogy a 2014-ben megkezdett csatlakozási tárgyalások befejeződjenek a 2025-ös előzetes csatlakozási céldátumig, számos reformra van szükség az állam alkotmányos berendezkedése, az igazságszolgáltatás és a média függetlensége, valamint az emberi és kisebbségi jogok érvényesülése terén. Az 1990-es évek miloševići korszaka hosszú időre visszavetette a nyugat-európai értékek elterjedésének lehetőségét; az ez által okozott hátrány ledolgozása jelenleg is folyamatban van.

A korrupció helyzetének alakulása Szerbiában a szétválástól napjainkig

Szerbia részben szabad, félkonszolidált demokratikus berendezkedéssel rendelkező állam, ahol a szegénységen és munkanélküliségen kívül a korrupció jelenti a legnagyobb problémát. A Freedom House *Nations in Transit* című jelentésének 2005–2018 közötti eredményeit megfigyelve (mely az egykori szocialista országok demokratikus átalakulását értékeli hét kategóriában, egy 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték a legdemokratikusabb, míg a 7-es a legkevésbé demokratikus) azt láthatjuk, hogy az elmúlt években Szerbia ezen a téren enyhe javulást tudhat a magáénak, azonban eredményei elmaradnak az európai átlagtól. Kezdetben a kormánynak kevés ráhatása volt a korrupció elleni küzdelem hatékonyságára, ezt mutatja az ország 2005-ös eredménye, amikor a korrupció szintje elérte az 5,0 értéket. Ennek az volt az oka, hogy az ország gazdag iparmágnásai saját gazdasági monopóliumuk fenntartásában voltak érdekeltek, amihez minden szükséges befolyásolóeszközt bevetettek. A különböző korrupció elleni nemzetközi egyezményekhez való csatlakozás után az érték 4,25-re javult, ez az eredmény azonban 2011 óta stagnál. Bár a szerb kormányzat időről időre próbálkozik hatékony és eredményes korrupcióellenes stratégia és intézményrendszer kialakításával, a megfelelő politikai akarat hiánya, illetve belpolitikai instabilitás miatt nem tudnak jelentős előrelépést elérni a problémával kapcsolatban. A koalíciós kormányok megosztottsága nem teszi lehetővé, hogy ezen

¹² Jelena Subotic: Building democracy in Serbia: One step forward, three steps back. In Sabrina P. Ramet – Christine M. Hassenstab – Ola Lishaug (szerk.): *Building democracy in the Yugoslav successor states*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 165–191.

kérdésben egységes álláspontot képviseljenek az állam vezető tisztségviselői, ami tovább erodálja a demokratikus normákat.¹³ Bár a korrupció kezelése kiemelt prioritás az unió részéről, az ország politikusainak retorikájában kevésbé kap elsődleges pozíciót a probléma megoldására irányuló kezdeményezések támogatása.

1. ábra: Szerbia CPI-értékei 2007–2018 között

Forrás: a Transparency International *Corruption Perceptions Index* elnevezésű éves kimutatásainak 2007 és 2018 közötti adatai alapján a szerző szerkesztése

A Transparency International korrupcióérzékelési indexének (Corruption Perceptions Index – CPI) fenti adatsorát látva elmondható, hogy Szerbia messze elmarad az európai átlagtól a korrupció érzékelése terén, sőt alulmúlja a régió többi államának eredményeit is. Az utóbbi években enyhe csökkenés tapasztalható, ami nem feltétlenül szerencsés az integráció kapujában álló ország esetében. A legnagyobb problémát az állami intézményekben érezhető összeférhetlenség, illetve a közbeszerzési eljárások átláthatatlansága adja, amit tovább ront az igazságszolgáltatás függetlenségének kitettsége. A kedvező döntések érdekében nem ritka, hogy az érintett felek között illegális anyagi javak cserélnek gazdát, ami

¹³ Freedom House: *Nations in Transit*. 2005–2018.

nagymértékben veszélyezteti a bírói függetlenség és a jog uralmának érvényesülését.¹⁴

A szintén a TI által elvégzett globális korrupciós barométer a lakosság korrupcióval kapcsolatos tapasztalatait méri. A 2013-ban megkérdezettek 55 százaléka szerint a korrupció szintje csökkent az elmúlt évekhez képest annak ellenére, hogy az ország korrupcióérzékelést mérő indexe ennek az ellenkezőjét mutatta. A válaszadók 82 százaléka gondolja úgy, hogy a korrupció által leginkább érintett szféra az igazságszolgáltatás, míg 81 százalék az egészségügyet, 80 százalék a politikai pártokat, illetve a törvényhozást, valamint 78 százalék a köztisztviselőket, politikusokat tartja a legkorruptabb állami szereplőknek.¹⁵ A vesztegetés kisebb volumenű formájával az emberek mindennapi életük során gyakran találkozhatnak, 10-ből 9-en alkalmaznak bizonyos szintű vesztegetést közügyeik intézése közben. A korrupció az ország egész területén elterjedt, függetlenül attól, hogy városi vagy vidéki környezetet vizsgálunk meg. Azok, akik az ügyintézés felgyorsítása érdekében valamilyen ellenszolgáltatást biztosítottak, alapvetően maguktól kezdeményezték az anyagi javak cseréjét, 40 százalékuk azonban közvetlen vagy közvetett utalásra adott válaszként alkalmazta a vesztegetést. Az érintettek fele készpénzben fizetett a szolgáltatásért, de nem ritka a természeti javakkal történő korrumpálás sem. A megkérdezettek kevesebb mint 1 százaléka jelentette a korrupció tényét az illetékes hatóságoknál, ennek pedig az volt az oka, hogy az illegitim ügyletből a válaszadó maga is profitált.¹⁶

Konklúzió

Összegzésként elmondható, hogy a rendszerváltó országok demokratikus átalakulásuk terén hasonló kihívásokkal néztek szembe, amit azonban a rendelkezésükre álló erőforrásaik függvényében, eltérő módon tudtak kezelni. A közös államiságot követő függetlenség meghatározó pontja az identitás kialakításának kérdése volt, hiszen ez teremtette meg az újonnan létrejövő ország nemzeti és állami kereteit. Azt is láthattuk, hogy ezek az országok alacsony szintű demokratikus hagyománnyal rendelkeztek, ami eltérő intenzitással, de zavarokat okozott/okoz az állam demokratikus működésében, valamint a reformfolyamatok kivitelezésében.

¹⁴ Serbia Corruption Report. *Risk & Compliance Portal*.

¹⁵ Transparency International: *Global Corruption Barometer 2013*.

¹⁶ United Nations Office on Drugs and Crime: *Corruption in Serbia*. 2011.

Az egyes nemzetközi szereplők felelőssége is, hogy közvetlenebb módon elősegítsék a térség további fejlődését, demokratikus konszolidációját. Ez azonban szigorúan csak a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartásával tehető meg, hiszen a túlzott beavatkozás heves ellenállást okozhat a társadalmon belül, ami kihatással van az adott ország integrációs törekvéseire. Az eddig elért eredmények figyelembevételével kijelenthető, hogy a korrupció szintje egyértelműen negatív hatással van a nyugat-balkáni államok euroatlanti integrációjára, aminek javításához növelni szükséges a politikai akaratot, illetve az országokban jelenleg érvényben lévő szabályozást és intézményi rendszert. Ahhoz, hogy a nemzeti standardokat az európai kritériumokhoz tudják közelíteni, az Európai Uniónak is elengedhetetlen meghatároznia a jelenséggel kapcsolatos követelményrendszerét, valamint a betartatásához szükséges ellenőrzési és szankcionálási mechanizmust.

Felhasznált irodalom

- Báger Gusztáv: *Korrupció: büntetés, integritás, kompetencia*. Budapest, Akadémiai, 2012.
- Belloni, Roberto: The European Union Blowback? Euroscepticism and its consequences in the Western Balkans. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 10. (2016), 4. 530–547. Online: <https://doi.org/10.1080/17502977.2016.1211387>
- Freedom House: *Nations in Transit*. 2005–2018. Online: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>
- Grødeland, Åse B.: Public perceptions of corruption and anti-corruption reform in the Western Balkans. *The Slavonic and East European Review*, 91. (2013), 3. 535–598. Online: <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.91.3.0535>
- Open Society: *Az EU csatlakozási folyamat nyomon követése: Korrupció és korrupcióellenes politika*. Budapest, Nyílt Társadalom Intézet, 2002. Online: www.opensocietyfoundations.org/uploads/352895cf-09a5-4ce0-b94a-9adf1beb08cb/euaccess-corruptionhungariantrans_2002060_0.pdf
- Šelih, Alenka – Aleš Završnik: *Crime and transition in Central and Eastern Europe*. New York, Springer, 2013.
- Serbia Corruption Report. *Risk & Compliance Portal*. Online: www.business-anti-corruption.com/country-profiles/serbia/

- Subotic, Jelena: Building democracy in Serbia: One step forward, three steps back. In Sabrina P. Ramet – Christine M. Hassenstab – Ola Listhaug (szerk.): *Building democracy in the Yugoslav successor states*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 165–191. Online: <https://doi.org/10.1017/9781316848289.008>
- Transparency International: *Anti-corruption helpdesk*. Online: <https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk>
- Transparency International: *Corruption Perceptions Index*. Online: www.transparency.org/country
- Transparency International: *Global Corruption Barometer 2013*. Online: www.transparency.org/en/publications/global-corruption-barometer-2013
- United Nations Office on Drugs and Crime: *Corruption in Serbia*. 2011. Online: www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Serbia_corruption_report_web.pdf
- Vincze Dalma: *Regionális nemzetközi szervezetek demokráciatámogatása a Nyugat-Balkánon*. PhD-értékezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem – Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2014. Online: <https://doi.org/10.14267/phd.2015060>
- Woelk, Jens: EU member state-building in the Western Balkans: (Prolonged) EU-protectorates or new model of sustainable enlargement? Conclusion. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41. (2013), 3. 469–482. Online: <https://doi.org/10.1080/00905992.2013.768978>
- Zakošek, Nenad: Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia. *Democratization*, 15. (2008), 3. 588–610. Online: <https://doi.org/10.1080/13510340801991130>
2002. évi XLIX. törvény az Európa Tanács Strasbourgban, 1999. január 27-én kelt Korrupcióról szóló Büntetőjogi Egyezményének kihirdetéséről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0200049.TV>

Vákát

Kovács Viktória¹

Vérbosszú a Nyugat-Balkánon – Az albán *gjakmarrja*

A Balkán jelentősége tőle elvitathatatlan, ugyanis geopolitikailag is egy fontos térségről beszélhetünk, valamint különféle kultúrák egymásra hatása miatt igazán sokszínű is. A jogrendszer terén is sokáig káosz uralkodott, ugyanis hol egyik, hol másik birodalom fennhatósága alá tartoztak az itt élők. Ennek hatására előtérbe került a szokásjog, kialakultak párhuzamos társadalmi rendszerek. Írásom témája ennek a közegnek az egyik jellegzetessége. Összességében az mondható el az itt megjelenő vérbosszúkról, hogy ezek egymással mindig is szoros kapcsolatban álltak, ami leginkább az albán hatásnak köszönhető. Az országok közül éppen ezért Albánia a legjelentősebb téma szempontjából, mindmáig a „sasok földjén” érvényesül legerőteljesebben a vérbosszú hagyománya, ennek okán itt lehet a legjobban tanulmányozni, hatásait felmérni. Ennek elemzéséhez fontos ismerni az albán társadalom szerkezetét, szokásait, illetve a Kanún vérbosszúra vonatkozó fejezeteit, amely e szokás alapját adja. A kérdéskörre fontos lenne nagyobb hangsúlyt fektetni, mivel a jól működő kormányzás érdekében elengedhetetlen lenne, hogy a mindmáig létező párhuzamos társadalmi rendszereket és az ősi szokásokból fakadó problémákat megismerjük, megértsük, és ezekre hatékony megoldást találjunk. Ez esetben erre még inkább szükség van, ugyanis a szokásjog gyakran erőszakos természetű miatt rengetegen kényszerülnek arra, hogy elhagyják otthonukat. Biztonságpolitikai szempontból a politikai és társadalmi dimenziók kiemelendők, mivel a vérbosszú és a becsületgyilkosságok ezekre gyakorolják a legmarkánsabb hatást. Ehhez kapcsolódóan nem lehet elmenni a mellett a tény mellett sem, hogy számos társadalmi csoportot e jelenség rendkívül hátrányosan érint.

Kulcsszavak: párhuzamos társadalmi rendszer, szokásjog, vérbosszú, Kanún, Albánia

¹ Kovács Viktória: hallgató (Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Nemzetközi biztonság- és védelempolitika BSc).

A szokásjogról általában

A térségben nagy kulturális, társadalmi és vallási különbségeket lehet felfedezni, ami számos konfliktus alapját szolgáltatta a múlt században. A jogrendszer terén sokáig káosz uralkodott, ugyanis hol egyik, hol másik birodalom fennhatósága alá tartoztak az ott élő népek. Az elnyomás, illetve az idegen jogrendszer hatása elősegíthette a szokásjog, a párhuzamos társadalmi rendszerek kialakulását. Emellett sokáig fennmaradtak a nemzetségi, törzsi viszonyok is, míg Európában ezek csaknem teljesen eltűntek. Így szükségszerűen elkezdtek kialakítani sajátos szabályait szokásaik alapján, ugyanis a törzsi nagycsaládos társadalmi egységek nagyra becsülték az erkölcsi tisztességet, hagyományokat. A szokásjog² elsőbbségét az államilag szabályozott törvényekkel szemben az is elősegítette, hogy ezek a törzsek általában izoláltan éltek a hegyekben.

A szokásjoggal kapcsolatos legfőbb gondot az jelenti, hogy ezek a normák a régmúltból maradtak fent, valamint általában szájhagyomány útján adták őket tovább. Bár az is elmondható, hogy a történelem folyamán egyre inkább elkezdtek megjelenni különböző szokásjogi kódexek, amelyek már írott formában is meghatározták a mindennapi élet aspektusait. Ha napjainkat nézzük, akkor észrevehető az, hogy ezek a szokások megkoptak, azonban teljesen el nem tűntek, és számos helyen még aktívan alkalmazzák őket.

A vérbosszú megjelenése a nyugat-balkáni országokban

Összességében az mondható el a nyugat-balkáni országokban megjelenő vérbosszúkról, hogy ezek típusai egymással mindig is szoros kapcsolatban álltak, számos kölcsönhatás van közöttük. A létező kódexek közül azonban legkiemelkedőbb az albániai Lekë Dukagjini Kanúnja, ugyanis számos ország saját szokásjogi kódexe is ezen alapult (például a montenegrói Brđjan-kódex is), bár egyes feltételezések szerint az albánok a szerbek Dušan-kódexét vették alapul saját Kanúnjuk megalkotásakor. Azonban minden bizonnyal az albán hatás lehetett a legerőteljesebb, mivel a különböző balkáni országokban számos albán él, akik magukkal vitték tradícióikat.

² *A magyar nyelv értelmező szótárának meghatározása szerint a szokásjog „a mindennapi élet gyakorlatában kialakult s az állam által elismert és biztosított magatartási, cselekvési szabály, ill. annak foglalatja, elvi tartalma”.*

Ezenkívül számos hasonló elemet is fel lehet fedezni az egyes országok vérbosszúi között (például a besa, a vért meg lehet váltani pénzzel is, elszigetelt falvakban fordul elő, helyi rangidősek döntenek).

Koszovó

Koszovó esetében azt lehet elmondani, hogy alapvetően inkább az itt élő albánok okán fordulnak elő ilyen esetek, így a szokás a 15. századra vezethető vissza, amikor megjelent az albánok Kanúnja. A becsületgyilkosságok számát ugyan szándékoztak lecsökkenteni, de napjainkra újra felelevenedtek ezek a szokások, azonban már közel sem olyan intenzitással, mint pár évtizede. Az 1990-es években zajló délszláv háborúk miatt a koszovóiak kísérletet tettek arra, hogy a vérbosszút eltöröljék, mivel ráébredtek arra, hogy a szerbek ellen kellene inkább egységben harcolniuk. Egy mozgalom keretében el is kezdték a békülési folyamatot, amikor különböző emberek magukra vállalták a családok közötti mediátori szerepet, és próbálták őket egyezséghez segíteni. Ez 1990–1992 között zajlott, körülbelül ezer családot kerestek fel ezalatt.³ A folyamat pozitívan zárult, ugyanis láthatóan csökkent a vérbosszúgyilkosságok száma, ha nem is tűnt el teljesen.

1999-ben az ENSZ Biztonsági Tanácsa által kiadott 1244. számú határozat rögzítette Koszovó helyzetét (Jugoszlávia része maradt), illetve létrehozták a UNMIK-t, hogy stabilizálják a katonai és politikai helyzetet a tartományban. Így tehát megszűntek a szerbekkel való harcok, azonban rendes állami működés nem volt, ezért is gondolhatták azt, hogy fel kellene éleszteni a régi hagyományokat, és újra a saját kezükbe venni a törvénykezést. Természetesen problémát jelentett az is, hogy Koszovó akkor sem számított önálló államnak. Egy interjúban például megkérdeztek egy volt UÇK-s parancsnokot, aki azt mondta, hogy a vérbosszú inkább a koszovói albánok körében volt „népszerű”, illetve a Kanúnak és a szokásjognak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Példaként azt hozta, hogy meglehet, hogy gyilkosságért a hivatalos szervek elítélik az adott egyént akár 15 évre, de akkor is végre fogják hajtani a vérbosszú rá eső részét, ugyanis a Kanún sokkal erősebb, mint bármely bíróság.

Napjainkban az mondható el, hogy a vérbosszút inkább Koszovó elszigetelt részein alkalmazzák olyan közösségek, amelyek izoláltan élnek kis falvaikban

³ Ardit Kika: Exhibition recalls 1990–1991 blood feud reconciliation campaign. *Prishtina Insight*, 2018. április 25.

saját törvényeik szerint (például Karadak hegyes térségei, Golak térsége, a Rugova-völgy, a Šar-hegység részei).⁴

Számadatok tekintetében is látható, hogy a 2000-es évek első felében sem lehetett számolni jelentős számú esettel, ami a vérbosszúhoz kapcsolódik: 1999 és 2004 között körülbelül 50 ilyenről számoltak be a hatóságok.⁵ Azonban a pontos és aktuális adatok összegyűjtését nehezíti az, hogy nincsenek nyilvános hivatalos statisztikák ezekre vonatkozóan. A becslések alapján a helyzet javuló tendenciát mutat, ugyanis 2-3 ilyen esetet feltételeznek 2010 és 2013 között.⁶

Montenegró

Montenegró esetében is hasonló mondható el, mint Koszovónál: inkább az albán kisebbség körében terjedt el a vérbosszú. Ők alapvetően három régióban élnek: Malësia, Ulcinj, illetve Plav-Gusinje. Ennek ellenére nem igazán gyakorolják már az országban ezt a szokást. A montenegróiak is rendelkeznek szokásjogi kódexszel, akárcsak az albánok, azonban a legalapvetőbb különbség az, hogy míg az albánt lejegyezték, a montenegróit nem, azt teljes mértékben szájhagyomány útján adták tovább generációról generációra. Ezt leszámítva a két kódex meglehetősen hasonló. Mindkettő nagyra becsüli az erkölcsöt, a becsület védelmét, illetve a törzsi, rokoni kapcsolatokon alapuló közösséget.⁷

Szerbia

Ami Szerbiát illeti, a vérbosszú (szerbül *krvna osveta*) itt is megtalálható. Ugyanúgy, mint Koszovóban vagy Montenegróban, leginkább itt is az albán közösségek körében él. A megközelítőleg 60 ezer szerbiai albán többsége a Preševo-völgyben él (Dél-Szerbia), de náluk is egyre inkább visszaszorulóban van ez a hagyomány. 2014-ben a Helsinki Bizottság elnöke azt nyilatkozta, hogy Szerbiában nem

⁴ Tanya Mangalakova: *The Kanun in present-day Albania, Kosovo, and Montenegro*. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 2004. 11.

⁵ Immigration and Refugee Board of Canada: *Responses to information requests*. 2009. augusztus 28.

⁶ Immigration and Refugee Board of Canada: *Kosovo: Blood feuds and availability of state protection (2010 – September 2013)*. 2013. október 10.

⁷ Mangalakova (2004) i. m. 14.

számottevő probléma a vérbosszú, mivel csekély a meg nem oldott ügyek száma, azok indítéka is valamilyen földvita. Ennek ellenére a Partners for Democratic Change of Serbia⁸ munkatársai arról számoltak be, hogy általában csak azok a vérbosszúval kapcsolatos esetek kerülnek be a médiába, amelyek nagyobb horderejű események, jobban „szem előtt vannak” (mint például a 2012-ben Bujanovacon történt gyilkosság⁹). A szervezet szerint a szerb állampolgárok bizalmatlanok az állami eljárásokkal kapcsolatban, mivel azok ideje túl hosszú, nem hatékonyak, illetve rossznak tartják a szankciós politikát is, ezért kerülhet sor még néha arra, hogy maguk veszik kézbe az igazságszolgáltatást.¹⁰

Szokásjogi problémák a biztonságpolitika szemszögéből

Itt elsősorban a politikai és társadalmi dimenziókat szeretném kiemelni, mivel úgy gondolom, hogy a vérbosszú és a becsületgyilkosságok ezekre gyakorolják a legmarkánsabb hatást. Biztonságpolitikai szempontból ennek kapcsán véleményem szerint az a legérdekesebb tény, hogy e szokásjogi normák a mai napig léteznek (nemcsak a Balkánon, hanem például a Közel- és Távol-Keleten, valamint Olaszországban), ami minden kétséget kizáróan destabilizáló hatással bír. Ez ott mutatkozik meg, hogy legtöbb esetben az állami hatóságok szinte tehetetlenek a hegyvidéken élő lakossággal szemben olyan szempontból, hogy azok szinte kivonták magukat az állami igazságszolgáltatási rendszer alól, számukra az adott szokásjogi kódex tartalmazza a törvényeket, illetve (általában) a közösség rangidősei döntenek egy-egy vitás ügyben. A legsúlyosabb gondot talán az olyan esetek okozzák, amikor a szokásjog megköveteli, hogy az adott család gyilkoljon becsületének megvédése érdekében. Az ilyen becsületgyilkosságok egyáltalán nem ritkák, bár számuk napjainkra szerencsére visszaesett, de még mindig jelen

⁸ A Partners for Democratic Change of Serbia (Partners Serbia) egy 2008-ban alapított civil szervezet, amely a szerb jogállamiságot, a civil intézmények fejlődését, a konfliktuskezelést, az emberi jogok védelmét és a diszkriminációellenességet hivatott elősegíteni. Forrás: a Partners Serbia és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) weboldala.

⁹ Az elkövető éppen Svájcból látogatott haza Szerbiába, amikor Bujanovácon az utcán meglátta az öccse gyilkosát (öccsét még 1978-ban ölték meg), így úgy döntött, hogy megbosszulja a testvére halálát, és megöli a férfit.

¹⁰ Immigration and Refugee Board of Canada: *Serbia: Blood feuds carried out by ethnic Albanians; state protection and support services available to victims of blood feuds; instances of prosecution for blood-feud related crimes (2012 – March 2014)*. 2014. április 2.

vannak, mivel hagyományukat generációkon keresztül továbbörökítették. Az is nehezíti a helyzetet, hogy ugyan lenne rá lehetőség, hogy vérbosszúgyilkosságokban is feljelentsék a gyilkost, azonban ez számos családnak nem megfelelő elégtétel, ugyanis szerintük vérért csak vérrel lehet fizetni. Összességében talán az mondható el, hogy azokban az országokban, ahol még napjainkban is létezik a vérbosszú, általában az a legfőbb probléma, hogy a jogrendszerbe nem képes teljesen integrálódni a társadalom. Ezt számos faktor is nehezíti: a korrupció, az igazságszolgáltatási rendszer átláthatóságának hiánya, a kormányzati rendszer nem megfelelő működése. Az állam iránti bizalmatlanságot az is fokozza, hogy azt gondolják: nem képes őket megvédeni, nincs hatékony jogérvényesítés és végrehajtás – ami jogos felvetés lehet, ugyanis a vérbosszú kapcsán éppen az emberek élethez, szabadsághoz és méltósághoz való alapvető jogát nem tudja az állam szavatolni, holott ez lenne az egyik legfőbb feladata. Ennek másik oldala azonban az, hogy számos család viszont úgy gondolja, hogy ezekbe az ügyekbe az államnak egyáltalán nem is kellene beavatkoznia, ugyanis azok a kérdések, amelyek egy család méltóságát, köztiszteletét érintik, csak rájuk tartoznak.¹¹

Továbbá még az is jelentős kérdés, hogy mi lesz így a nyugat-balkáni országok euroatlanti, illetve európai integrációjával. Amíg a hivatalos jogrendszer és a szokásjog egymás mellett szimultán él, addig soha nem lehetnek igazán egységesek ezek az országok, és ez minden bizonnyal hátráltató tényező az integrációs folyamatban. A vérbosszúba került egyének számos alkotmányos joga is csorbát szenved. Ez természetesen Albánia számára lényeges kérdés, mivel amellet, hogy az alapvető jogok csorbulása napjainkban egy nemzetállamban elfogadhatatlan, nehezíti euroatlanti integrációját, a nyugati értékrend teljes átvételét, valamint a nemzetközi megbecsültségét is ezeknek az országoknak.

Az albán gjakmarrja

A következő részben az albán vérbosszú alapjául szolgáló Lekë Dukagjini-féle törvénygyűjteményt és ennek eredetét kívánom bemutatni.

A kanún szó maga feltehetően görög eredetű, jelentése eredetileg valamilyen egyenes rúd, amelyet a görögöknél megfelleltettek a szabályszerűséggel és a helyes törvénykezéssel. A kifejezést átvették a török nyelvbe is, ahol a szultán

¹¹ Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons: *Albania: Blood Feuds in contemporary Albania: Characterisation, Prevalence and Response by the State*. 2017.

által önhatalmúlag hozott törvények összességét jelentette. Albánia területén azonban szinte minden régió megalkotta a saját kanúnját, így legalább hatféle létezett még Lekë Dukagjini Kanúnján kívül.¹²

A neves magyar albanológus, Nopcsa Ferenc *A legsötétebb Európa* című művében szereplő meghatározása szerint: „Kanun Lek Dukadžinitnek nevezik a Drin és Orosi között lakó albánság szokásjogát. A Kanun Lek Dukadžinit, abban az alakjában, amelyben a hegyi nép követi, középkorias nyomokat visel magán. Jellemzi egyebeken kívül, hogy benne elismert intézményekként szerepel az eskütársi bizonyítás, a vérbosszú és a bündij útján való kiegyezés.”¹³

Története egészen a 15. századra nyúlik vissza, amikor egy Lekë Dukagjini nevű albán herceg úgy gondolta, hogy ebben a zűrzavaros században szükség lenne egy olyan kódex összeállítására, amely meghatározná a törzsek viselkedési normáit és mindennapi életét. Összegyűjtötte, majd törvénybe iktatta a szájhagyomány útján terjedő szokásokat, ezek alapján kormányozta azt a vidéket, amely a fennhatósága alá esett, így kánonja egész Kelet-Albániában, majd északon is elterjedt. ¹⁴ Ekkor azonban még csak szóbeli formában létezett, amelyet szájhagyomány útján adtak tovább. Az Oszmán Birodalom idejében nagy szerepet játszott, ugyanis a hegyvidéken élőkre nem sikerült kiterjeszteni teljes mértékben az iszlám közigazgatást, így ők változatlanul a szokásjogi normák alapján éltek.

Csaknem 500 évet kellett várni arra, hogy a szokásjogi kódex írott formában is megjelenhessen. 1913-ban egy szerzetes, Shjefën Konstantin Geçovi elkezdte lejegyezni az északalbán népszokásokat, hagyományokat és törvényeket. Végül 1933-ban adták ki a teljes művet, ettől kezdve lehet írott szokásjogról beszélni itt is. ¹⁵ I. Zogu király uralma alatt kialakítottak egy polgárjogi kódexet is, amely megtiltotta a vérbosszúgyilkosságot, illetve többé-kevésbé sikerült a közigazgatást kiterjeszteni az elzártabb vidékekre is. A fasiszta megszállás alatt is csökkent a becsületgyilkosságok száma, ugyanis az albánok belátták, hogy a megszállók ellen összefogás kell, így sok család úgy döntött, hogy elkezdik a békülési folyamatot. ¹⁶

¹² Mirjona Sadiku: The origins of the Kanun: Exploring the development of the Albanian customary law. *Journal of Balkan Research Institute*, 3. (2014a), 2. 77–95.

¹³ Nopcsa Ferenc: *A legsötétebb Európa*. Budapest, Utazások Könyvtára, 1911. 9.

¹⁴ Nopcsa (1911) i. m.

¹⁵ Nopcsa (1911) i. m. 9.

¹⁶ Sadiku (2014a) i. m.

A szocializmus idejében háttérbe szorult a szokásjog, ugyanis az új vezetés regresszívnek és elavultnak tartotta, valamint úgy látta, hogy hátráltatja az új rendszer kiépítését. Deportálás és büntetés várt azokra a családokra, amelyekről bebizonyosodott, hogy vérbosszúban vesznek részt.¹⁷

Kanún

A Kanún tehát egy több száz éves szokásjogi kódex, amely évszázadokon át meghatározta a nép egyéni és csoportos viselkedési normáit, emellett napjainkban is érvényesül az albánok életében. Maga a dokumentum tagolását tekintve 12 könyvből áll, amelyek összesen 1263 szakaszból állnak.¹⁸ A könyvek témája feldolgozza az átlagember mindennapi életének számos aspektusát, ehhez kapcsolódóan leírja az elvárt magatartási normákat. Az átfogó kép érdekében a következőkben szeretném bemutatni röviden mind a 12 könyvet, majd pedig bővebben azokat, amelyek a vérbosszúval (gjakmarrja) foglalkoznak.

1. *Egyház*: Az első 17 bekezdésben tárgyalja az egyház és az egyházi személyek jogait, kötelezettségeit. Fontos megemlíteni, hogy megjelenik az is, hogy a papok nem lehetnek vérbosszú áldozatai, illetve az egyház nem tartozik a szokásjogi rendelkezések alá.
2. *Család*: A családmóddal tekintélyelvű és patriarchális, vezetője az apa, távollétében a legidősebb fiú. Megjelennek még a különböző társadalmi formációk is, mint a testvériség, klán, rokonság. Ezek jogait, kötelezéseit mutatja be a fejezet, valamint kitér arra is, hogy a szabálysértések nagy csorbát ejthetnek a klán, család becsületén.
3. *Házasság*: Bekezdései között szerepel a kerítő, eljegyzés, esküvő és az öröklés kérdése is. Leírja, hogy a házasságok általában a szülők által szervezettek, valamint azt is, hogy a feleség engedelmességgel tartozik a férjének.
4. *Otthon, állatállomány, tulajdon*: A fejezetben leginkább a tulajdonjog tiszteletben tartásáról van szó, valamint megjelennek ennek a biztonsági aspektusai is.

¹⁷ Nebi Bardhoshi: Albanian communism and legal pluralism. The question of Kanun continuity. *Ethnologia Balkanica*, 16. (2012), 107–125.

¹⁸ Shtjefën Gjeçov: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014.

5. *Munka*: Különböző munkakörök szerepét írja le (például kovács, molnár), emellett szó esik a vadászat és kereskedelem szabályairól is.
6. *Vagyon, tulajdon átadása*: Megtiltja a kamat kiszabását a kölcsönadott pénznél, valamint itt is megjelenik a jó hír és becsület jelentősége (tartozások megadása).
- 7–8. *Becsület*: Megjelenik a becsület, tisztelet kérdése, valamint hogy a beszédben is meg kell adni a másoknak járó tiszteletet. A becsület kérdése a vérbosszú szempontjából nagyon fontos, ugyanis a becsületet nem lehet pénzzel megváltani, hanem csak vérrel.
9. *Károk, károkozás*: Példálózó jelleggel felsorol néhány eseményt, illetve hogy az azokban okozott kárt hogyan kell megtéríteni. Az okozott károkat azonban nem lehet fegyverhasználat (gyilkossággal) megtorolni.
10. *Bűncselekményekre vonatkozó törvények*: Bűncselekményekről és a kiszabható büntetésekről van szó itt. Bővebben szót ejt a gyilkosságról és emberölésről. Szó esik a vérbosszúról is. Kiköti, hogy az olyan esetekben, ahol emberölés történik, a vének tanácsának kell kiszabnia a büntetést.
11. *Igazságszolgáltatás*: A vének tanácsáról ejt szót, illetve annak feladatairól, mivel ők felelősek a törvények betartatásáért.
12. *Mentességek és kivételek*: Felsorolja azokat, akik a Kanún valamely rendelkezése alól felmentést élveznek (például az egyháznak nem kell adót fizetnie).¹⁹

A vérbosszú megjelenése a Kanúnban

Az albán szokásjogban a vérség és vér tárgyköre kiemelt szerepet játszik, ami nem meglepő, ha a törzsi, testvériségi társadalmi viszonyokat vesszük figyelembe. Ennek tükrében számos vérrel kapcsolatos szokás és kötelező erejű norma jelenik meg a kódexben. Emellett fontos még megemlíteni „az albán legjobb barátja a puská” gondolkodásmódot is, amely kardinális része az albán szokásoknak. Azt is meg kell jegyezni, hogy a vérbosszú intézményének és szabályrendszerének komplexitása abban rejlik, hogy Lekë Dukagjini, mivel megakadályozni

¹⁹ Mirjona Sadiku: A tradition of honor, hospitality and blood feuds: Exploring the Kanun customary law in contemporary Albania. *Balkan Social Science Review*, 3. (2014b), 3. 93–115.

nem tudta, szigorú keretek mentén szabályozta a végrehajtást annak érdekében, hogy elriassza a lakosságot az indokolatlan erőszaktól.²⁰

A vérbosszú fogalmának meghatározásánál újra *A magyar nyelv értelmező szótárát* és a *Magyar néprajzi lexikont* hívom segítségül. Az előbbi úgy magyarázza a fogalmat, hogy „az ókori népeknél, ma főleg némely déli népnél ősi jogvédelmi szokás, amely valamely gyilkosság áldozatának vérrokonait a tettes, ill. a tettes valamely vérrokonának megölésével megtorlásra, bosszúra kötelezi, ill. e szokás alapján elkövetett gyilkosság”.²¹ A *Magyar néprajzi lexikon* szerint a „[vérbosszú] a család vagy a nemzetség valamely tagját ért sérelemnek, főleg gyilkosságnak az arra illetékes közhatóság megkerülésével... történő megtorlása... A... csoport a tettest vagy rokonát halálra ítéli, majd végrehajtja azt. A megtorlás kötelezettsége apáról fiúra száll és sokszor évek múlva, több generáción keresztül kerül végrehajtásra. ...napjainkban egyes arab népeknél, Szicíliában és Albániában fordulnak elő említésre méltó esetek.”²²

Ismet Elezi, a Tiranai Egyetem professzora úgy foglalja össze a vérbosszút, miszerint ez egy olyan folyamat, amelyben megtörténik a gyilkosság, majd az áldozat családja vért követel megtorlasként, ekkor a gyilkos és családja bezárkóznak az otthonukba legalább 40 napig, majd ezután megbocsátást kérnek. Ha megkapják a bocsánatot, vagy pedig megölnék egy személyt a gyilkos családjából, akkor a vérbosszú folyamata véget ér. Ha ezek közül egyik sem történik meg, akkor a család elzárkózása, elszigetelődése a külvilágtól a végtelenségig is eltarthat.²³

Néhányan azonban kiemelik azt a tényt, hogy érdemes különbséget tenni a vérbosszú (gjakmarrja) és a becsületgyilkosság (hakmarrja) között, bár napjainkra a két fogalom közti határvonalak teljesen összemosódtak. Általában az előbbi fogalmat Észak-, míg utóbbit Dél-Albániában használják az adott gyilkosságra. A lényegi különbséget abban látják, hogy míg a gjakmarrja indíttatása az ősi tradíciók betartása, addig a *hakmarrjaé* csupán a bosszúállás.²⁴

Mint már említettem, a vérbosszú a Kanúnban a becsületről szóló könyvben található. Eszerint ha megsérül valaki becsülete, akkor neki felelőssége, hogy

²⁰ Miranda Vickers: *The Albanians*. London, I. B. Tauris, 1997. 7.

²¹ MTA Nyelvtudományi Intézete: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, Akadémiai, 1992. VII. 335.

²² Ortutay Gyula: *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai, 1982. V. 525.

²³ Jonathan Finer: Albania takes aim at a deadly tradition. *The Washington Post*, 2007. augusztus 23.

²⁴ Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons (2017) i. m. 12.

visszaszerezze azt, és amennyiben ennek a kötelességének nem tesz eleget, akkor nevetségessé válik, gyakran a közösség ki is közösi magából. A legmeghatározóbb dolog viszont talán az, hogy az a férfi, akinek becsülete csorbát szenvedett, a Kanún szerint halottnak számít, egészen addig, amíg ezt meg nem torolja.²⁵ A becsülethez hozzátartozik még a Kanún szerint a vendégszeretet és az udvariasság is. Példának okáért, ha valaki megsérti a vendéget, akkor a házigazda is köteles ezt megtorolni, nemcsak a vendég, így egy háromoldalú vérbosszú alakul ki. Azonban ha a vendéget akkor ölik meg, amikor a házigazda kikísérte a falu határáig, és már hátat fordított neki, akkor nem az ő kötelessége megbosszulni életét. A hegylakók úgy tartják, hogy házuk elsősorban a vendégé és Istené, épp ezért családtag halálát pénzzel is ki lehet váltani, de a vendégét csak vérrel lehet megtorolni. Érdekes megemlíteni, hogy nem feltétlenül muszáj vért kiontani a vérbosszú kötelezettségének életbe lépéséhez, számos más dolog is okot adhat erre, többek között a szimpla sértegetés, tulajdonjogi viták, gondatlanságból elkövetett emberölés, adósság meg nem térítése, gyilkosság, tiszteletlenség nőekkel, a házigazdával vagy a vendéggel szemben, illetve a rágalmazás.²⁶

Nem meglepő módon az évszázadok alatt a szokásjog is változik, ez a Kanún esetében sincs másképp, a vérbosszú vizsgálatánál is ki kell térni arra, hogy ez a szokás napjainkban mennyire tér el azoktól az alapoktól, amelyeket 600 évvel ezelőtt fektettek le.

Az elemi különbség az, hogy a klasszikus értelemben vett vérbosszúban csak a család férfitagjai vehetnek részt, ha például egy nő válik gyilkosság áldozatává, akkor az ővérét nem kell megbosszulni. Eredetileg a bosszú nem terjedt ki az elkövető családtagjaira, azonban ez korán megváltozott – eszerint ha egy férfi megöl egy másikat, akkor nem feltétlenül magát a gyilkost kell megölnie az áldozat családjának, hanem bosszút állhat annak bármely férfi családtagján (például fiútestvérén, apai nagybátyján stb.). A vérbosszúban való részvétel eredetileg korhoz is volt kötve: be kellett tölteni a 16. életévet ahhoz, hogy egy fiú megbosszulhassa a gyilkosságát.

A szocialista rendszer összeomlása után újra teret nyert ez a hagyomány, azonban hibrid formában. Ma már nem tartják szigorúan sem a betöltött életéveket, sem pedig azt, hogy nők nem lehetnek vérbosszú célpontjai, sem *gjakok* (megtorlók). Valamint e szokásjog „modernizált” verziójában megjelenik még a bérgyilkossággal elkövetett vérbosszú is, ami azt foglalja magában, hogy

²⁵ Sadiku (2014b) i. m.

²⁶ Immigration and Refugee Board of Canada: *Issue Paper: Albania Blood Feuds*. 2008.

a sértett család felbérel pénzért egy harmadik személyt a gyilkosság végrehajtására, de maguk nem akarnak embert ölni. Felbukkan még olyan elem is, amely alapvetően egyfajta „megelőző védelmi csapásnak” fogható fel, ugyanis egy család például gondolhatja azt egy rivális nemzetségről, hogy azok vérontásra készülnek, így még azelőtt kioltja a másik család egyik férfitagjának életét, mielőtt ők tennék meg ugyanezt.²⁷

A vérbosszú lényeges elemei

A vérbosszú témáját néhány helyen fel is dolgozták részletesebben, ezáltal nemcsak szakcikkekben, tanulmányokban, de az irodalmi művekben is megjelenik. Itt szeretném megemlíteni Ismail Kadare *Kettétört április* című művét, a szerző ugyanis rendkívül plasztikusan dolgozta fel ezt a témát. A főszereplő egy hónapjának bemutatásán keresztül megismerhetjük ennek az ősi szokásnak a folyamatát.

Először közvetlenül a megtorló gyilkosság előtt a *gjak* köteles figyelmeztetni áldozatát úgy, hogy odakiált neki (általában azt, hogy adja át üdvözetét a halottnak, akiért ő bosszút akar állni). Az áldozat megölése után nagyon fontos, hogy holttestét a hátára fordítsák, puskáját pedig a feje mellé helyezték. A Kanún azonban engedélyezte azt is, hogy ezt az arra járók megtegyék a vérbosszuló helyett, ha az nem tudná elvégezni, viszont mindenképpen szükség volt erre, mivel a halottat arccal a föld felé hagyni, távol a fegyverétől, megbocsáthatatlan bűnnek számított. Ezután a holttestet négy bükkfából font ágyra tették, és úgy vitték haza. Miután elterjedt a közösségben a halálhír, várakozás következett: az áldozat családja megadja-e a *besát*. Ennek két fajtáját lehet megkülönböztetni: a 24 órás „rövid” vagy a 30 napos *besát*.²⁸ A *besa* nagyon fontos mozzanata a vérbosszúnak, megsértői komoly büntetésre számíthattak.²⁹

A *gjak*nak ezután részt kellett vennie az áldozat temetésén és halotti torán is, majd a vérbosszú után köteles volt megfizetni a *véradót*, amelyet a zászlóközség által kijelölt helyen kellett lerónia (a műben ez 500 lek volt, amelyet az oroshi *kullában* kellett megfizetni). Meg kell itt még említeni azt a szokást, hogy ha egy család valamely tagját megölték, akkor azt a ruhadarabot, amelyet

²⁷ Immigration and Refugee Board of Canada (2008) i. m.

²⁸ A 30 napos *besát* csak az egész falu kérhette, kizárólag azután, hogy az áldozatot eltemették.

²⁹ Ismail Kadare: *Kettétört április*. Budapest, Ulpius-ház, 2000. 7–12.

halálakor viselt, és adott esetben véres lett, nem mosták ki egészen addig, amíg halálát meg nem bosszulták.

A besa azonban nemcsak időszakos felmentés volt a gyilkosnak, hanem bizonyos helyekre is vonatkozott: számos útszakasz vagy fogadó védett, valamint a vízesések és malmok is 40 lépésnyire, ugyanis itt a malmoktól vagy a víztől az áldozat nem hallaná a gjak kiáltását. A besa betartására rendkívül szigorú szabályok vonatkoznak. Ha egy elkövetőt a besa lejártának napján ölnek meg, akkor meg kell nézni, hogy fejének árnyéka merre mutat: ha keletre, akkor a gyilkosságot délután követték el, amikor a fegyverszünet már lejárt, ha nyugat felé, akkor még dél előtt oltották ki az életét, ami arra utal, hogy a bosszúálló gyáva. A vérbosszú teljesítésének elmulasztását vagy bármilyen szabálytalanságát szigorúan büntetik: az adott férfinak csak térd alatt átbújtatott bal kézzel lehet bármit is átadni, emellett gyakran kiközösítik, megfosztják jogaitól (például nem viselhet fegyvert), házát lerombolják, földjeit, fáit kiirtják, esetleg házi őrizetbe is kerülhet.

Ha nem kapja meg a gjak a hosszú besát, vagy lejár neki, akkor lehetősége van arra, hogy elvonuljon egy úgynevezett *menedéktoronyba*, amelyet nem hagy majd el élete egész hátralévő részében, de legalább életét ezáltal megóvjá. A Kanún nem minősítette az óvatosságot gyávaságnak, inkább erénynek tekintette. A gyilkosnak emellett még kötelező fekete szalagot viselnie a ruházatán.³⁰

A két családnak lehetősége van úgynevezett *véralkut* is kötni, ám ez nagyon ritka esemény volt. Ez úgy zajlott, hogy a gyilkos és családja ellátogatott az áldozat családjához a döntőbírákkal együtt, ahol közösen megebédeltek, ezalatt meg-egyeztek a gyilkossal a vér árában, amelyet köteles volt kifizetni. Ha egyezségre jutottak, akkor az áldozat egy férfi hozzátartozója keresztet faragott a gyilkos ajtaja fölé, majd mindannyian egy-egy csepp vért váltottak. Ebéd után a férfiak lábdobogással bejárták az egész házat, azért, hogy a vérbosszút végleg kiűzzék onnan. Ám ha akár egy ember is ellene volt az egyezésnek, akkor az nem kötetthetett meg.³¹

Érdekes helyzet áll elő akkor, amikor a vérbosszuló csak megsebesíti áldozatát, de az nem hal bele a sérülésbe. Ilyenkor a vének bírságot szabnak ki a vérbosszuló családjára, azonban választási lehetőséget is kínálnak: vagy megfizetik ezt a bírságot, ezáltal a vének semmisnek tekintik a sebet, vagy elfogadják a vér részleges törlesztése gyanánt, ám ekkor megölni már nem ölhetik meg az illetőt, csak egy

³⁰ Kadare (2000) i. m. 27–37.

³¹ Kadare (2000) i. m. 43–44.

újabb sebet ejthetnek rajta vagy egy másik férfi családtagon, mivel a vér felét már kiontották.³²

Ide kapcsolódik még az úgynevezett *gjakhup* is (gjak: vér; *hup*: elveszteni). Ez olyan időszak, amikor a történelem alakulása nem tette lehetővé a vérbosszú végrehajtását – forradalmak, háborúk dúltak, ahol rengetegen meghaltak, azonban ezeknek a haláloknak semmi köze nem volt a vérbosszúhoz, így ezekben az években nem volt kötelező részt venni a vérbosszúban.³³

A gjakmarrja jelensége a társadalomban

Az ombudsman hivatala Albániában 2013-ban foglalkozott mélyrehatóbban a jelenséggel. Komoly problémának ítélte az alapjogok csorbulását, ennek megszüntetésére ajánlásokat is megfogalmazott, itt kiemelte az oktatással, egészségügygel, szociális és munkaügyekkel, illetve az esélyegyenlőséggel foglalkozó hivatalok szerepét. Legfőképpen az állami szervek közötti együttműködést hangsúlyozta.

Megjelenik a vérbosszú társadalmi hátterére vonatkozó néhány adat is, amelyeknél véleményem szerint nem is a pontos szám adatok a lényegi elemek, hanem hogy százalékosan képet adnak arról, hogy a társadalom mely részei érintettek, és e szerint lehetne elkezdeni célzottan a problémák kezelését, mivel ismerik, hogy mely társadalmi rétegeknél jelentkeznek a legsúlyosabb gondok. Az ombudsman által felsorolt adatok szerint a vérbosszulóvá váló személyek születési helyüket tekintve általában vidékiek, azonban a 2000-es évektől kezdve megfigyelhető, hogy nagyvárosokban születettek között is egyre gyakrabban előfordul a jelenség. Ennek kapcsán elmondható, hogy a városban élők körében is „népszerűvé” vált a vérbosszú. Érdekes tény még, hogy az elkövetők 20 százalékának volt csak korábbi rendőrségi ügye, 80 százalékuk azelőtt soha nem került összetűzésbe a törvénnyel.³⁴

³² Kadare (2000) i. m. 46.

³³ Kadare (2000) i. m. 133.

³⁴ Republic of Albania Ombudsman: *Special report on blood feud phenomenon year 2013*. Institution of Ombudsman, 2013.

Az egyes társadalmi csoportok kitétsége, helyzete

A vérbosszú jelensége rengeteg társadalmi problémához vezet, ugyanis alapvetően ütközik az alkotmányuk 21. cikkével, miszerint a törvény védi az emberéletet. Továbbá mivel a lehetséges célszemélyek a félelem miatt nem mernek kimenni az utcára, nem is tudnak adott esetben részt venni szavazáson vagy gyakorolni alkotmányos jogaikat, mint például a szólásszabadság vagy a szabad mozgáshoz való jog.³⁵ Emellett nem tudnak hozzáférni például a közszolgáltatásokhoz, az egészségügyi ellátás igénybevétele sem megoldott, a gyermekek nem tudnak részt venni a közoktatásban. Ennek okán tehát a családi élethez, szabadsághoz és méltósághoz való alapvető jog nagymértékben sérül.

Vidék-város viszonylatban elmondható, hogy a probléma nem kizárólag a vidéket és Észak-Albániát érinti, hanem a városokat is, mivel vidékről jelentős a belső migráció a városokba, ők pedig természetesen magukkal viszik a szokásait is. Véleményem szerint a vérbosszúnak leginkább kiszolgáltatott társadalmi csoportok a nők, a gyerekek és a fiatal felnőttek.

Gyermekek, fiatal felnőttek

Az 1990-től 2012-ig terjedő időszakban becslések szerint körülbelül 9-10 ezer család volt érintett a vérbosszúban. Ennek okán az albánok zömének életében már gyermekkortól kezdve jelen van az erőszak, félelem, gyakran életük is veszélyben van, mivel ilyen környezetben nőnek fel. Az izolációban és rettegésben töltött gyermekkor negatív hatással van a felnőtté válás folyamatára, ugyanis ebben a közegben azt tanulják, hogy az erőszak mindennapos, vérontásra pedig vérontás a válasz. A gyermekeknek nem lehet igazi gyermekkora, mert azzal kell foglalkozniuk, hogy megtanulják használni a lőfegyvereket, hogy meg tudják védeni magukat és családjukat. Ez minden bizonnyal különböző mentális megbetegedésekhez vezethet, mint például a szorongás, depresszió vagy indulatkezelési problémák. Továbbá a fiatalok munkakeresését is hátráltatja a jelenség. Ennek okán számos fiatal felnőtt kényszerül rá, hogy elhagyja az országot, és valahol máshol kezdjen új életet.³⁶

³⁵ Az Albán Köztársaság Alkotmánya.

³⁶ Merita H. Meçe: Living in uncertainty: Resurgence of blood feud in Albanian post-socialist society and its consequences on children and young adults. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 9. (2017), 2. 28–38.

Nők

Mivel a hagyományos vérbosszúnak nem lehet áldozata nő, így ők kénytelenek betölteni a férfiak szerepét a családban, ha kültéri munkákra kerül sor. Ennek ellenére az az általános tendencia, hogy a családon belül a nőknek ugyanúgy nem mérvadó a szava, és ugyanúgy a férj dönt mindenben. Ezek a nők azonban nehezen kapnak olyan munkát, amelyből el tudják tartani a családjukat, mivel nincsenek birtokában a megfelelő végzettségnek, szakképesítésnek, illetve a patriarchális társadalom nyomásának okán úgy érzik, hogy a nőnek otthon a helye, életüknek nincs értéke. A férfiak izolációja emellett gyakran vezet alkoholiz-mushoz, ami – más tényezőkkel együtt – növeli a családon belüli erőszak előfordulásának kockázatát, súlyosbítva a nők és gyerekek helyzetét. Ezt a feleségek általában tűrik, mivel nem tudják, hogy a törvény az ilyen típusú erőszakot is bünteti, vagy hogy kihez fordulhatnának; emellett hiába nem ők a vérbosszú fő célpontjai, életüket betölti a rettegés legfőképpen attól, hogy elrabolják őket (noha ez rendkívül ritka).³⁷

Az állam szerepe

Napjainkban is válaszra váró kérdés, hogy az állam hogyan tudná megszüntetni a jelenséget, de elmondható, hogy az egyes állami szervek sem kezelik már bagatell problémaként a vérbosszút. Összességében kijelenthető, hogy úgy gondolják, a megelőzés a fontos különböző eszközök által. Igyekeznek az állami szervek közti, valamint a nem kormányzati szervezetekkel való együttműködést elősegíteni, továbbá a jogi környezetben is változásokat bevezetni.

A vérbosszú jelenségével azért is nehéz felvenni azonban a harcot, mert az érintettek gyakran a hatóság bevonása nélkül akarják elintézni vitás ügyeiket, feljelentést nem tesznek, információt, amely segítené a rendőrök munkáját, nem adnak. Félnek még attól, hogy maguk is gyanúsítottá válnak, mivel a múltban követtek el illegális dolgokat, vagy csak nem akarják előidézni az eleve rossz helyzet romlását.³⁸ Az igazságszolgáltatás terén is történtek előrelépések, mint például a már ismertetett büntető törvénykönyv kibővítése a vérbosszúra

³⁷ Adriana Berberi – Erka Çaro – Migena Kapllanaj – Sonila Danaj: *Effect of blood feud on women and girls in Albania*. Tirana, Albanian Institute for Public Affairs, 2013. 27–48.

³⁸ Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons (2017) i. m. 22–24.

és a fenyegetésre vonatkozóan. Azt is elkezdik belátni, hogy az életkörülmények javítása valószínűleg jelentősen hozzájárulna az erőszakos szokások eltűnéséhez. Emellett még az oktatáson keresztül is lehetne javítani a helyzetet: a köznevelési intézményekben fokozottan fel kellene hívni a figyelmet a toleranciára, elfogadásra, egymás kultúrájának tiszteletben tartására. Továbbá a civil szereplők, nem állami szervek is részt tudnak venni a prevencióban azáltal, hogy beszélnek a problémáról különböző fórumokon, mivel a probléma agyonhallgatása nem vezet sehova.³⁹

Felhasznált irodalom

- Az Albán Köztársaság Alkotmánya. Online: www.osce.org/albania/41888
- Bardhoshi, Nebi: Albanian communism and legal pluralism. The question of Kanun continuity. *Ethnologia Balkanica*, 16. (2012), 107–125.
- Berberi, Adrian – Erka Çaro – Migena Kapllanaj – Sonila Danaj: *Effect of blood feud on women and girls in Albania*. Tirana, Albanian Institute for Public Affairs, 2013.
- Finer, Jonathan: Albania takes aim at a deadly tradition. *The Washington Post*, 2007. augusztus 23. Online: www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/08/22/AR2007082202862.html
- Gjëçevri, Shtjefën: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014.
- Immigration and Refugee Board of Canada: *Issue Paper: Albania Blood Feuds*. 2008. Online: www.ecoi.net/en/file/local/1148361/1684_1243258524_http-www2-irb-cisr-gc-ca-en-research-publications-index-e-htm.pdf
- Immigration and Refugee Board of Canada: *Responses to information requests*. 2009. augusztus 28. Online: www.justice.gc.ca/sites/default/files/eoir/legacy/2014/09/26/KOS103212.E.pdf
- Immigration and Refugee Board of Canada: *Kosovo: Blood feuds and availability of state protection (2010 – September 2013)*. 2013. október 10. Online: www.refworld.org/docid/527b53c44.html
- Immigration and Refugee Board of Canada: *Serbia: Blood feuds carried out by ethnic Albanians; state protection and support services available to victims of blood feuds; instances of prosecution for blood-feud related crimes (2012 – March 2014)*. 2014. április 2. Online: www.refworld.org/docid/538c43a54.html

³⁹ Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons (2017) i. m. 45–48.

Kadare, Ismail: *Kettétört április*. Budapest, Ulpius-ház, 2000.

Kika, Ardit: Exhibition recalls 1990-1991 blood feud reconciliation campaign. *Prishtina Insight*, 2018. április 25. Online: <https://prishtinainsight.com/exhibition-recalls-1990-1991-blood-feud-reconciliation-campaign/>

Mangalakova, Tanya: *The Kanun in present-day Albania, Kosovo, and Montenegro*. International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 2004.

Meçe, Merita H.: Living in uncertainty: Resurgence of blood feud in Albanian post-socialist society and its consequences on children and young adults. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 9. (2017), 2. 28–38. Online: <https://doi.org/10.22381/CRLSJ9220172>

MTA Nyelvtudományi Intézete: *A magyar nyelv értelmező szótára*. VI. kötet. Budapest, Akadémiai, 1992.

MTA Nyelvtudományi Intézete: *A magyar nyelv értelmező szótára*. VII. kötet. Budapest, Akadémiai, 1992.

Nopcsa Ferenc: *A legsötétebb Európa*. Budapest, Utazások Könyvtára, 1911.

Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons: *Albania: Blood Feuds in contemporary Albania: Characterisation, Prevalence and Response by the State*. 2017. Online: www.cgra.be/sites/default/files/rapporten/blood_feuds_in_contemporary_albania_characterisation_prevalence_and_response_by_the_state.pdf

Ortutay Gyula: *Magyar néprajzi lexikon*. V. kötet. Budapest, Akadémiai, 1982.

Republic of Albania Ombudsman: *Special report on blood feud phenomenon – Year 2013*. Institution of Ombudsman, 2013. Online: www.avokatipopullit.gov.al/media/manager/website/reports/ON%20BLOOD%20FEUD%20PHENOMENON.pdf

Sadiku, Mirjona: The origins of the Kanun: Exploring the development of the Albanian customary law. *Journal of Balkan Research Institute*, 3. (2014a), 2. 77–95.

Sadiku, Mirjona: A tradition of honor, hospitality and blood feuds: Exploring the Kanun customary law in contemporary Albania. *Balkan Social Science Review*, 3. (2014b), 3. 93–115.

UNHCR: Serbia: Blood feuds carried out by ethnic Albanians; state protection and support services available to victims of blood feuds; instances of prosecution for blood-feud related crimes (2012-March 2014). *Refworld*. 2014. április 2. Online: <https://www.refworld.org/docid/538c43a54.html>

Vickers, Miranda: *The Albanians*. London, I. B. Tauris, 1997.

Koszovó lassú felépülése a háború után

A jugoszláv háborút lezáró daytoni egyezmény nem hozott a koszovóiak számára elégtételt: Koszovó továbbra is a szerb többségű Jugoszlávia területe maradt. A fokozódó elégedetlenség és erőszak vezetett többek között az 1998–1999-es koszovói háborúhoz, majd 2008-ban a függetlenség egyoldalú kikiáltásához. A tanulmány központi kérdése, hogy Koszovó gazdasági fejlődését mennyiben hátráltatta a koszovói háború, illetve a függetlenség kikiáltása. A rövid történelmi áttekintés után a szakirodalom feldolgozása, illetve adatelemzés eredményeképpen megállapítható, hogy ezek a folyamatok közvetve és közvetlenül csak hátráltatták az ország gazdasági fejlődését. Koszovó történelmileg és napjainkban is a nyugat-balkáni régió és egyben Európa egyik legszegényebb állama (2017-ben az egy főre jutó GDP a Világbank szerint 3957 USD volt). A tanulmány elsődleges célja, hogy a rendelkezésre álló adatok és elemzések alapján bemutassa Koszovó gazdaságát, gazdasági folyamatait 1999 óta, ismertesse az ország fejlődését gátló gazdasági tényezőket. A tanulmány az alábbi területekre fókuszál: előbbi esetben a gazdasági növekedés, az ország gazdasági szerkezete, jellegzetességei, míg utóbbi esetben a magas munkanélküliség, migráció – hazautalások szerepe, feketegazdaság, korrupció, tőkehiány áll az elemzés középpontjában. A tanulmány áttekinti azon gazdasági lehetőségeket is, amelyek alapján Koszovó gazdasági szempontból felzárkózhat először a régió átlagához, majd az európai átlaghoz. E tekintetben Koszovó demográfiai helyzete, illetve potenciális európai uniós csatlakozása kerül kifejtésre.

Kulcsszavak: Koszovó, gazdaság, gazdasági fejlődés

¹ Dr. Endrődi-Kovács Viktória, PhD; adjunktus (Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar, Világgazdasági Intézet), e-mail: viktoria.kovacs3@uni-corvinus.hu

Bevezetés – Koszovó mint önálló entitás létrejötte

Koszovó mindig is az egyik legfejletlenebb területe volt Jugoszláviának, illetve Európának. Ebben nagy szerepe van annak, hogy történelme konfliktusokkal teli, politikai-gazdasági intézményi reformjai későn kezdődtek el. Ahhoz, hogy megértsük Koszovó gazdasági fejlődését, röviden érdemes áttekinteni történelmét, amely végül a függetlenség kikiáltásához vezetett.

Koszovó tartomány hivatalosan 1945-ben nyerte el önállóságát, ténylegesen azonban csupán a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megalakulásakor, 1953-ban. Az 1974-es alkotmány még több önállóságot adott a tartománynak, hivatalosan autonóm területként működhetett tovább, amely közel ugyanolyan jogokat adományozott a területnek, mintha köztársaságként működhetne: például saját helyi intézményeket hozhatott létre. Koszovó mindazonáltal szeretett volna köztársasági autonómiát szerezni, sőt, a teljes függetlenség igénye is megfogalmazódott, kiváltképpen a nacionalisták körében. Előbbi célból többször is tüntetések zajlottak az 1980-as évek folyamán, elsősorban a tanult értelmiségiek vezetésével és részvételével, sikertelenül. A súlyosabb tüntetéseket, zavargásokat Josip Broz Tito a helyi intézményeknek biztosított nagyobb önállósággal igyekezett elkerülni.² Azonban a Tito halála után hatalomra kerülő Slobodan Milošević politikája eltért elődjétől: 1989-es beszéde nyomán 1990-ben csorbították Koszovó autonómiáját. Tiltakozásképpen Koszovó 1991-ben nem hivatalos népszavazást tartott, amely során a szavazatok 98 százaléka a függetlenséget támogatta. A választást a nemzetközi közösség nyomon követte, azonban annak eredményét nem fogadta el.³

Az 1990-es évek folyamán Koszovó Belgrád közvetlen irányítása alatt állt, és annak ellenére, hogy akkorra már a lakosság 80 százaléka vallotta magát albán nemzetiségűnek, a kisebbségben lévő szerb lakosság privilégiumokat élvezett. A Koszovói Demokratikus Liga által vezetett koszovóiak békés ellenállásba vonultak, az 1992-ben nem hivatalosan megválasztott értelmiségi Ibrahim Rugova vezetésével kiépítették párhuzamos kormányzati intézményeiket. Azonban a jugoszláv háborút lezáró daytoni egyezményből Koszovó kimaradt, aminek eredményeképpen fegyveres konfliktusok alakultak ki a Koszovói Felszabadítási

² Spyros Roukanas – Sklias Pantelis: Development in post-conflict Kosovo. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 5. (2007), 2. 267–287.

³ Albrecht Schnabel – Rohan Gunaratna (szerk.): *Wars from within: Understanding and managing insurgent movements*. London, Imperial College Press, 2015. 146.

Hadsereg vezetésével 1998-ban.⁴ A kibontakozó etnikai alapú aszimmetrikus polgárháború és humanitárius katasztrófa a nyugati hatalmakat beavatkozásra készítette.⁵ Végül ennek 1999 tavaszán a NATO 78 napig tartó bombázása vetett véget, amely során katonai célpontokat bombáztak, majd erőműveket, kórházakat, műsorszóró állomásokat, gyárakat, hidakat, postahivatalokat, kormányzati intézményeket. Ezek komoly infrastrukturális károkat okoztak az amúgy is rossz gazdasági adottságokkal rendelkező Koszovóban.⁶ Ezután az ENSZ BT 1244. számú határozata alapján az adminisztrációt nemzetközi erők (UNMIK, KFOR) segítségével kezdték kiépíteni. Hamarosan, 2001-ben az ENSZ ideiglenes koszovói közigazgatási missziója (UNMIK) által elfogadott alkotmányos keret meghatározta az önkormányzati ideiglenes intézmények alapjait, 2002-ben pedig a nemzetközi közigazgatás jelentős hatásági feladatokat adott át az újonnan, demokratikusan megválasztott koszovói hatóságoknak, azonban a nemzetközi jelenlét nem szűnt meg.⁷ A 2004 márciusában történt összecsapások a koszovói albánok és koszovói szerbek között aggodalmakat vetettek fel a nemzetközi közösség képviselőiben Koszovó stabilitásával kapcsolatban. Az ENSZ főtitkára által kinevezett Martti Ahtisaari vezetésével folytatott tárgyalások Belgráddal és Priştinával nem hoztak megnyugtató eredményeket. Ahtisaari 2007-ben nemzetközi szinten felügyelt folyamatot javasolt egy szuverén koszovói állam létrehozására. Míg a vezető koszovói albán politikai szereplők elfogadták a tervet, Szerbia ellenezte ezt, és továbbra is azt hangoztatták, hogy Koszovó területének szerves részét képezi. Végül 2008. február 17-én Koszovó parlamentje egyoldalúan kinyilvánította függetlenségét, és új alkotmányt fogadott el. Habár Koszovót nem minden állam, nemzetközi szervezet fogadja el (bár számuk nő), az ország esetében elkezdődött az államépítés. Azonban a Szerbiával való kapcsolata a mai napig nem tisztázódott.⁸

⁴ IBP: *Kosovo Country Study Guide. Strategic information and developments*. Washington, D. C., International Business Publications, 2016. I. 5.

⁵ Reményi Péter: Koszovó. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 241.

⁶ Roukanas–Skilas (2007) i. m. 270.

⁷ Ioannis Armakolas et al. (szerk.): *State-building in post-independence Kosovo: Policy challenges and societal considerations*. Prishtinë, Kosovo Foundation for Open Society, 2017. 56–57.

⁸ BTI: *Bertelsmann Stiftung's Transformation Index Country Report – Kosovo*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018. 5–6.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy ezek az események hatással voltak, illetve vannak az ország gazdasági fejlődésére, fejlődési lehetőségeire. Ezt alátámasztja az is, hogy a szakirodalomban a nyugati mainstream elméletek alapján a jogállamiság⁹ elengedhetetlen feltétele a gazdasági fejlődésnek. A jogállamiság számos olyan tényezőt biztosít, amely elősegíti egy ország gazdasági fejlődését, többek között az egyéni tulajdonjogok védelme; a szerződések tisztességes és hiteles végrehajtása, amely alapfeltételnek tekinthető a közvetlen külföldi beruházások (FDI) esetében.¹⁰

A tanulmány a továbbiakban a rendelkezésre álló adatok, elemzések és tanulmányok segítségével először áttekinti Koszovó Jugoszlávián belüli gazdasági fejlődését, majd azt tárgyalja, hogy napjainkban milyen gazdasági fejlettséggel, kihívásokkal és lehetőségekkel rendelkezik az ország, amelyek hosszú távú növekedési céljait befolyásolják.

Koszovó gazdasági helyzete a Jugoszláv Szovjet Szövetségi Köztársaságban

Egy ország gazdasági fejlődését, illetve annak lehetőségeit gazdasági adottságai, korábbi gazdasági fejlődési pályája nagyban meghatározza. Koszovó gazdasági szempontból mindig is Jugoszlávia legfejletlenebb régiója, autonóm területe volt, amit az alábbi táblázat mutatószámai is szemléltetnek (lásd 1. láblázat).

A táblázatból kiolvasható, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem a nemzeti átlag valamivel több mint felét érte csak el; az írástudatlanság rendkívül magas volt; a mezőgazdaság részesedése a GDP-n belül itt volt a legmagasabb – ezzel párhuzamosan a lakosság legnagyobb része itt dolgozott. Ezt tetézi az is, hogy a népességnövekedés üteme itt volt a legmagasabb. Összességében Koszovó a legfejletlenebb része volt a Jugoszláv Szovjet Szövetségi Köztársaságnak (JSZSZK).

⁹ A jogállamiság definíciója: „a kormányzás azon elve, amelyben minden olyan személy, intézmény és szervezet, amely magában foglalja a köz- és magánszférát, beleértve az államot is, elszámoltatható a nyilvánosan kihirdetett, egyformán érvényesített és függetlenül ítélt, valamint a nemzetközi emberi jogi normákkal és szttenderekkel összhangban lévő törvények alapján.” Forrás: UN: *What is the rule of law?*

¹⁰ Louis-Alexandre Berg – Deval Desai: *Background Paper: Overview on the Rule of Law and Sustainable Development for the Global Dialogue on Rule of Law and the Post-2015 Development Agenda*. UNDP Background Paper, Draft, 2013. 1.

1. táblázat: Koszovó fő gazdasági mutatói 1947–1948-ban a többi jugoszláv köztársaság/régió gazdasági mutatóival való összehasonlításban

	Jugoszlávia	Szlovénia	Horvátország	Szerbia	Vajdaság	Bosznia- Hercegovina	Macedónia	Montenegró	Koszovó
Egy főre jutó nemzeti jövedelem (nemzeti átlag %-ában)	100	175	107	96	110	84	62	71	52
Lakosság aránya (%)	100	9	24	26	11	16	7	2	5
Szociálistermék-részesedés (%)	100	15	25	26	11	14	5	2	2
Ebből: ipar részesedése	25	36	30	20	17	21	20	10	20
Ebből: mezőgazdaság részesedése	45	30	39	53	67	41	55	52	66
A népesség aránya a mezőgazdaságban	67	44	62	72	68	72	71	72	81
Írástudatlanság	25	2	16	27	12	45	40	26	63
Népességnövekedés (1000 főre)	14	9	9	13	9	22	21	22	26
Egy kórházi ágyra jutók száma (1952)	277	188	202	300	300	448	339	241	606

Forrás: Iraj Hashi: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 41–88. alapján a szerző szerkesztése

A JSZSZK fontos jellemzője volt a központi forráselosztás. Ez Koszovó esetében igencsak markáns volt: mivel a mezőgazdaságon kívül más jelentősebb gazdasági erőforrása, lehetősége nem volt, a jugoszláv beruházásokkal igyekeztek fejleszteni ezt a területet. Egyes számítások alapján a jugoszláv beruházások 80 százaléka ide irányult,¹¹ az úgynevezett „gyorsított fejlesztési alap” szerény,

¹¹ Henry H. Perrit: Economic sustainability and final status for Kosovo. *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 25. (2004), 1. 259–320.

de Koszovó szempontjából fontos összegének 95 százaléka erre a területre összpontosult.¹² Ez utóbbi is mutatja, hogy Jugoszlávia aktív regionális fejlesztési politikát igyekezett alkalmazni. Habár megfigyelhető egy lassú gazdasági fejlődés Koszovó esetében, a többi tagállam gyorsabban növekedett, és a regionális különbségek csak növekedtek a tagállamok és Koszovó között. Ez több okra is visszavezethető: magas népességnövekedési ráta, alacsony munkatermelékenység, piaci mechanizmusok hiánya, amelyek sokkal gyorsabban teret nyertek a fejlettebb tagállamok, elsősorban Szlovénia és Horvátország gazdaságában.¹³ A jugoszláv háború, majd az 1998–99-es koszovói háború éveit jelentősebb gazdasági fejlettségről, fejlődésről értelemszerűen nem beszélhetünk, sőt utóbbi esetében Koszovó legfőbb infrastrukturális erőforrásai megsemmisültek.

Koszovó gazdasága a háború után napjainkig

Az 1998–1999-es háború után a koszovói gazdaság helyreállása lassan ment végbe, és fő forrása az újjáépítés volt. 2007-re a helyreállítás megvalósult, nem beszélhetünk többé építőipari boomról.

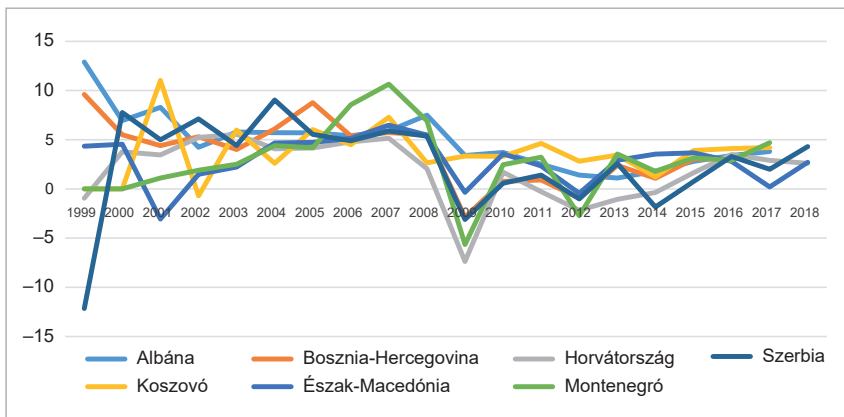
A privát szektor általában kisebb vállalkozásokból állt, amelyek alacsony tőkeigényűek. Ezekből kifolyólag hatékony, a méretgazdaságossági előnyöket kihasználó termelés, magasabb hozzáadott értékű termék(ek) esetében komparatív előny nem alakult ki az országban. A helyi ipar fejletlen, a gazdasági növekedést elsősorban az átalakulás fűtötte. Ezeken túlmenően az ország gazdasági növekedését még a nemzetközi szervezetek által folyósított hitelek és segítyek, valamint a koszovói diaszpóra hazautalásai határozzák meg.¹⁴

Ahogy az 1. számú ábráról is leolvashatjuk, Koszovó gazdasági növekedése 2007-ig relatíve magasnak tekinthető a régiós országokhoz képest, azonban üteme a gazdasági „fejletlenségét” figyelembe véve alacsonynak mondható. A gazdasági növekedés üteme – a régiós, de a globális trendekkel is összhangban – lelassult a 2008–2009-es globális válság nyomán, napjainkban nem éri el az 5 százalékot.

¹² Iraj Hashi: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 61.

¹³ Hashi (1992) i. m. 62–63.

¹⁴ Roukanas–Sklias (2007) i. m.

1. ábra: Koszovó reál-GDP-jének alakulása régiós összehasonlításban 1999 és 2018 között (%)

Forrás: az Eurostat: Database 2019 alapján a szerző szerkesztése

A GDP összetételét tekintve Koszovó még mindig inkább egy fejlődő állam képét mutatja (lásd 2. ábra). Habár a primer szektor (mezőgazdaság és kitermelő szektor) aránya 15 százalékról 9 százalékra csökkent 2008-ról 2017-re, ez még mindig 3-4-szerese a fejlett államok átlagának. Az ország legfontosabb mezőgazdasági termékei a gabona, kukorica, bogyós gyümölcsök, burgonya, paprika, gyümölcsök és halak.¹⁵

Bányaipara jelentősnek mondható; termékeit exportálják, azonban a hulladékkezelés nem megfelelő. Másik fontos iparága a fakitermelés, amely esetében 60 százalékos állami tulajdonról beszélhetünk. Azonban egyre jelentősebb gondokat okoz a nem megfelelő és nem fenntartható módon végzett erdőirtás. Ezek mellett nincs igazán versenyképes ágazata, ipara fejletlennek tekinthető.¹⁶ Legfontosabb ipari termékei az ásványi anyagok, építőanyagok, nemesfémek, bőr, gépek és berendezések, élelmiszerek és italok, valamint textilipari termékek.¹⁷ Amint ezekből is látható, az ország elsősorban alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket állít elő.

¹⁵ IBP (2016) i. m. 17.

¹⁶ BTI (2018) i. m. 27.

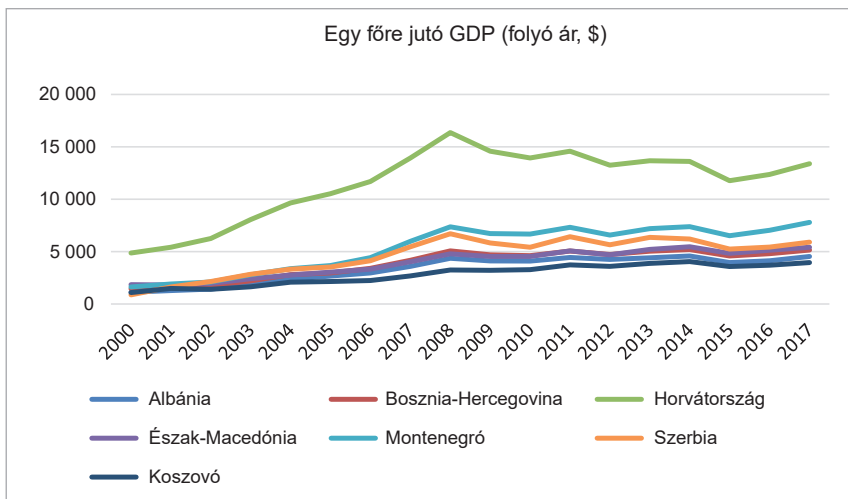
¹⁷ IBP (2016) i. m. 17.

2. ábra: Kosovó GDP-jének összetétele 2008-ban és 2017-ben (%)

Forrás: a The World Bank: *World Development Indicators: Structure of output* 2019a alapján a szerző szerkesztése

Ezeket a folyamatokat csak alátámasztja az ország egy főre jutó GDP-jének alakulása ezen időszakban. Az alábbi, 3. számú ábráról leolvasható, hogy a nyugat-balkáni államok közül Kosovó egy főre jutó GDP-je a legalacsonyabb (3957 USD 2017-ben). Ezek mellett az is látszik, hogy az egyes országok közötti relatív különbségek nőnek: míg 2000-ben Kosovó elérte a régiós átlag egy főre jutó GDP-jének 74 százalékát, addig 2017-ben már csak 64 százalékát. Ennek okai a korábbi gazdasági fejlődési pálya, a kései államépítés, a gazdaság kialakult szerkezete mellett további strukturális okokra vezethető vissza, amelyeket a következő fejezet mutat be.

3. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása régiós összehasonlításban 2000 és 2017 között (folyó áras USD-ben)

Forrás: a The World Bank: *GDP per capita (current US\$)* 2019b alapján a szerző szerkesztése

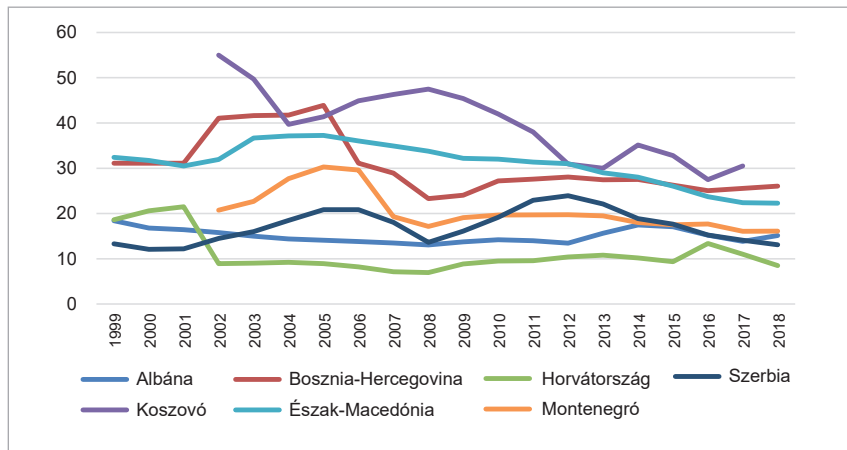
A Koszovó gazdasági fejlődését gátló és elősegítő tényezők

A szakirodalom, illetve a témával foglalkozó elemzések¹⁸ egyetértenek abban, hogy a gazdasági fejlődést leginkább gátló tényezők elsősorban a magas munkanélküliségi ráta, a magas korrupció, az ezzel összefüggő gyenge jogállamiság, a Szerbiával fennálló konfliktus kereskedelmi hatásai. Lehetőségei a fiatal munkaerőben, több FDI vonzásában, kereskedelmi kapcsolatainak javításában, illetve az európai uniós csatlakozásban rejlenek.

Amint azt az alábbi, 4. ábra is mutatja, Koszovóban a legmagasabb a munkanélküliségi ráta a régió országai közül, a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló adatok átlaga 39,8 százalék. Ez jóval a régiós átlag feletti, ami 23,18 százalék. Az ország előtt álló egyik legfontosabb kihívás a magas munkanélküliségi ráta csökkentése, amely kifejezetten magas a fiatalok körében: rendre 50 százalék

¹⁸ Például BTI (2018) i. m.; Roukanas–Sklias (2007) i. m.; EBRD (2018): *Kosovo Overview*, April 2019.

feletti (2019 januárjában kiemelkedően magas, 57,3 százalék volt).¹⁹ Pozitívumként emelhető ki, hogy a munkanélküliség folyamatosan csökken, ami csak részben köszönhető az ország lassú gazdasági fejlődésének, új munkahelyek teremtésének. Ebben szerepet játszottak az alábbi tényezők is: 1. többen érték a nyugdíjkorhatárt, aminek eredményeképpen nyugdíjazásokra került sor; 2. a magasabb bérek következtében egyre többen mennek Nyugat-Európába munkát vállalni, hogy megteremtsék egzisztenciájukat, eltartsák családjukat; 3. a feketegazdaság is csökken, azaz a korábban feketén alkalmazott munkavállalók egy része hivatalosan is foglalkoztatottá vált. A munkaerőpiac jelenlegi kihívásai közé tartozik még, hogy a munkaerő képzettsége, képességei fejlesztésre szorulnak, hogy megfeleljenek a munkaerőpiaci keresletnek. Ezeket alátámasztja az, hogy a foglalkoztatási ráta folyamatosan csökken: 2017-ről 2018-ra 4,5 százalékkal csökkent az országban.

4. ábra: Koszovó munkanélküliségi rátája 1999 és 2018 között régiós összehasonlításban (%)

Forrás: a The World Bank: Unemployment, total (% of total labor force). 2019d és a Kosovo Agency of Statistics: Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2018 alapján a szerző szerkesztése

¹⁹ Trading Economics: *Kosovo youth unemployment rate*.

Az ország előtt ez egy jelentős kihívás, viszont lehetőség is, mivel az átlagéletkor itt a legalacsonyabb, 29,5 év, és még nem indult el a demográfiai átalakulás folyamata, azaz lakossága relatíve fiatal.²⁰ Épp ebben rejlik az ország egyik fejlődési potenciálja, ha Koszovó megfelelő oktatási és munkaerőpiaci reformokat vezet be.

2. táblázat: A Koszovóba történő hazautalások mértéke (millió USD-ben és a GDP %-ában) régiós összehasonlításban 2004 és 2018 között

Hazautalások (M USD)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Koszovó	624	701	771	919	1 042	1 055	1 007	993
Bosznia- Hercegovina	2 068	2 038	2 149	2 686	2 718	2 127	1 822	1 958
Montenegró	n. a.	76	72	196	298	303	335	509
Albánia	1 162	1 290	1 359	1 468	1 866	1 716	1 587	1 551
Szerbia	n. a.	n. a.	n. a.	3 765	3 544	4 648	4 118	3 960
Horvátország	665	1 562	1 611	1 854	2 065	1 890	1 900	2 092
Észak- Macedónia	213	227	267	345	407	381	388	434

²⁰ The World Bank: *Job opportunities for youth in Kosovo: Two steps forward, one step back?* 2019c.

Hazautalások (M USD)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	GDP %-ában (2018)
Koszovó	946	058	1 099	971	986	111	1 329	15,9%
Bosznia- Hercegovina	1 846	958	107	801	1 846	1 996	2 246	11,0%
Montenegró	508	45	543	470	481	522	612	11,0%
Albánia	1 420	1 282	421	1 290	306	1 311	1 595	10,4%
Szerbia	3 549	025	696	371	3 205	3 587	4 552	9,4%
Horvátország	2 085	174	149	104	2 190	2 484	2 628	4,3%
Észak- Macedónia	394	376	367	307	291	314	360	2,7%

Forrás: a The World Bank: *Migration and Remittances Data* 2019e alapján a szerző szerkesztése

A fentiekből is következik, hogy a koszovói gazdasági növekedés egyik motorját a külföldön élő diaszpóra hazautalásai jelentik, elsősorban Németországból, illetve Svájcból.²¹ Amint az a fenti, 2. számú táblázatból is kiolvasható, Koszovó esetében a legmagasabb a hazautalások GDP-arányos mértéke a régióban: 2018-ban 15,6 százalék volt, ami megelőzi többek között Bosznia-Hercegovina (11,0 százalék), Montenegró (11,0 százalék) vagy Albánia (10,4 százalék) hasonló értékeit.

A hazautalások értéke összességében növekedett a vizsgált és rendelkezésre álló adatok alapján. Ennek tükrében elmondható, hogy a munkaerő szempontjából a gazdasági kilátások nem igazán javultak az elmúlt időszakban, ami nagy kihívás elé állítja az országot.

Egy másik fontos kihívásnak az ország növekvő államadóssága tekinthető. Annak ellenére, hogy Koszovó kedvező helyzetből indult a függetlensége kikiáltásakor, azóta folyamatosan növekszik az államadóssága. Habár ez még mindig relatíve alacsony a régiós versenytársakéhoz képest (lásd 3. táblázat), hosszabb távon csak növeli az ország sérülékenységet.

²¹ Forum for Democratic Initiatives: *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality? Summary*. 2009.

3. táblázat: Koszovó bruttó államadóssága régiós összehasonlításban 2006 és 2018 között
(a GDP %-ában)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Montenegró	32,6	27,5	29,0	38,2	40,9	46,0	50,9	58,0	56,7	63,3	64,40	64,20	70,9
Észak-Macedónia	30,6	23,5	20,5	23,6	24,1	27,7	33,7	34,0	38,2	38,0	39,9	39,5	40,7
Albánia	56,1	53,4	55,1	59,7	54,0	55,7	58,2	61,7	66,1	68,8	68,6	66,8	66,2
Szerbia	38,3	30,1	26,1	32,1	40,8	44,7	54,6	57,5	67,5	71,2	68,8	58,7	54,3
Bosznia-Hercegovina	20,6	18,1	18,7	25,2	30,2	32,8	36,6	37,7	41,6	41,9	40,5	36,1	36,3
Koszovó	0,0	0,0	0,0	5,9	5,9	5,3	8,1	8,9	10,7	13,1	14,6	16,6	17,1
Horvátország	38,3	37,1	38,9	48	57	63,7	69,2	80,8	85,1	83,7	82,2	77,5	73,9

Forrás: az IMF: *World Economic Outlook Database* 2019. április alapján a szerző szerkesztése

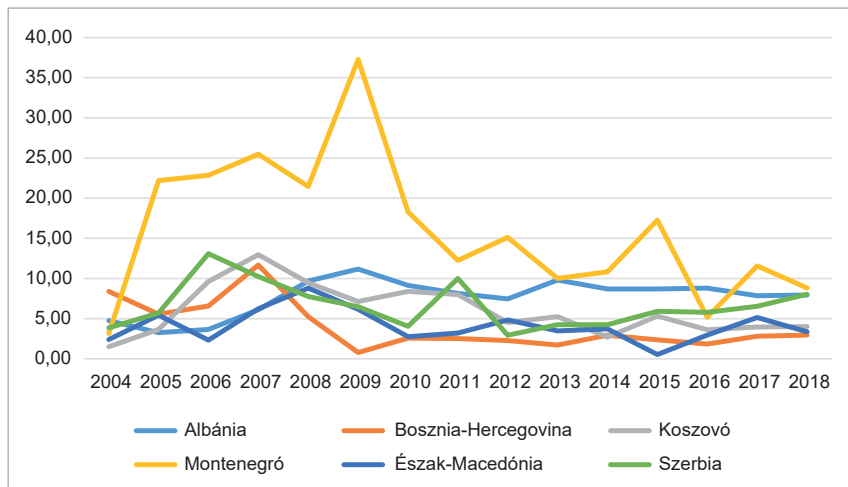
Egy ország gazdasági fejlődéséhez elengedhetetlen a tőkeforrás. Belső tőkefelhalmozásról nem beszélhetünk, ami elsősorban az ország gazdasági adottságaira (lásd feljebb) vezethető vissza. Ezt jól mutatja az is, hogy az ország bruttó hazai megtakarítási rátája a GDP százalékában itt a legalacsonyabb a régióban Bosznia-Hercegovina után: 2017-ben csupán 2,48 százalék volt, míg Montenegróban ez az érték 7 százalék, Albániában 8,6 százalék, Horvátországban (és az európai uniós átlag is) 23 százalék feletti.²² Emellett az ország nagyban támaszkodik a Világbank fejlesztési forrásaira (jelenleg 15 projekt aktív státuszú),²³ illetve az IMF hitelkereteire (2015 júliusában egy 184 millió eurós készenléti hitelmegállapodást írt alá, amelyet 2017 augusztusáig kitoltak).²⁴ Ezért Koszovó számára

²² The World Bank: *Gross Domestic Savings (% of GDP)*. 2019f.

²³ Az aktuális projektek mennyisége és megnevezése megtalálható a Világbank weboldalán (l. a bibliográfiában), a What we do / Projects menüpont keresője segítségével.

²⁴ IMF shelve last loan payment to Kosovo due to lack of government. *Reuters Online*, 2017. július 28.

fontosak lehetnek a közvetlen külföldi beruházások (FDI). Tíz-tizenegy évvel a 2008–2009-es válság, illetve Koszovó függetlenségének egyoldalú kinyilvánítása után azonban megállapítható, hogy nem nő az országba irányuló FDI mértéke (lásd 5. ábra).

5. ábra: A Koszovóba irányuló FDI mértéke (a GDP %-ában)

Forrás: a The World Bank: *Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)* 2019 április (2019h) alapján a szerző szerkesztése

Habár ez nem csupán Koszovóra igaz, hanem a régióban mindenhol csökkent az FDI mértéke, mégis az országba irányul a legkevesebb közvetlen külföldi beruházás. Ahhoz, hogy ez változzon, az országnak további reformokat kell végrehajtania, elsősorban az oktatás területén, hogy javuljon a rendelkezésre álló munkaerő minősége, és munkahelyteremtéssel csökkentse az elvándorlás mértékét. Ezeken túlmenően további strukturális reformok is szükségesek, úgy- mint a politikai stabilitás és a jogállamiság növelése, a korrupció csökkentése (2018-ban a 93. helyezést érte el a Transparency International által vizsgált 180 ország közül, és csupán 37 pontot szerzett az elérhető 100-ból),²⁵ az energia-

²⁵ Transparency International: *Corruption Perceptions Index*. 2018.

biztonság megteremtése, a bírósági rendszer reformja. Emellett fontos lenne Szerbiával való kapcsolatának rendezése, jobb elköteleződése az Európai Unióval aláírt stabilizációs és társulási megállapodás (Stabilisation and Association Agreement – SAA) végrehajtása mellett.²⁶ Utóbbi esetben az is problémát jelenthet, hogy a kormány bevételeinek kb. 58 százaléka az importra kivetett vámokból tevődik össze. Ez amellett, hogy sérülékennyé teszi, a jövőre nézve, az EU-val szemben vállalt hét éven belüli vámcsökkenés miatt komoly kihívások elé is állítja az országot. Kiváltképpen, hogy 2014-ben a vámfizetés alá eső import-termékek 60 százaléka az Európai Unióból származott.²⁷

Az országba érkező FDI elsősorban a 2005–2008 közötti időszakban jelentős, ami elsősorban a privatizációs folyamatoknak köszönhető. Azonban Koszovó nem tudja kihasználni az eszközök értékesítéséből származó előnyöket elsősorban Szerbiával való határvitái, valamint politikai legitimációs problémák miatt. Pedig az ország akár vonzó is lehetne a külföldi befektetők számára a relatíve magas gazdasági növekedési rátájával, 10 százalékos társasági adókulcsával (amely az egyik legalacsonyabb Európában), relatíve fiatal munkaerőjével és természeti erőforrásaival (ércek, szén, ólom és cink). Ezeken túlmenően a bejövő közvetlen külföldi befektetések alacsony szintje az olyan ágazatokban, mint az élelmiszer, az infrastruktúra és az energia, amely termékek behozatalára az ország nagymértékben támaszkodik, egyértelmű potenciált jelent a külföldi befektetők számára. Mindezen pozitív tényezők azonban nem képesek kompenzálni az ország függetlensége óta tapasztalt sok kihívást, mint például korlátozott regionális és nemzetközi integráltságot, politikai instabilitását, a magas korrupciót stb.²⁸

A Koszovó előtt álló talán legnagyobb kihívás a Szerbiával való kapcsolatának normalizálása, gazdasági szempontból pedig a kereskedelmi háború megoldása.²⁹ Ez utóbbi láthatóan érzékenyen érinti az országot, hiszen folyó fizetési mérlege deficitese, és összességében növekvő tendenciát mutat a vizsgált időszakban (lásd 4. táblázat).

²⁶ Pëllumb Çollaku: Kosovo's problem with foreign direct investment. *Wiiw*, 2018. szeptember 24.

²⁷ Index Mundi: *Kosovo Economy Profile*. 2018.

²⁸ Çollaku (2018) i. m. 3.

²⁹ Agron Demi: The history of the Kosovo-Serbia trade war. *Prishtina Insight Online*, 2018. november 27.

4. táblázat: Koszovó folyó fizetési mérlegének egyenlege régiós összehasonlításban 1999 és 2017 között (a GDP %-ában)

FFM-egyenleg a GDP %-ában	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Albánia	-1,95	-7,07	-6,31	-10,17	-7,69	-5,85	-9,11	-6,11	-10,66	-15,81
Bosznia- Hercegovina	-8,71	-7,14	-12,90	-17,62	-19,19	-16,14	-17,08	-7,89	-9,36	-14,14
Horvátország	-6,37	-2,19	-2,92	-7,07	-5,89	-4,05	-5,19	-6,51	-7,14	-8,78
Koszovó	n. a.	-3,71	-7,29	-7,41	-8,54	-7,14	-8,21	-7,25	-6,18	-11,87
Észak-Macedónia	-2,52	-1,79	-6,69	-8,92	-3,88	-7,91	-2,44	-0,43	-6,92	-12,8
Montenegró	n. a.	n. a.	-13,63	-11,51	-6,87	-7,18	-16,63	-31,04	-39,37	-49,47
Szerbia	n. a.	-1,91	2,05	-3,93	-7,19	-13,18	-8,45	-9,64	-17,18	-21,05

FFM-egyenleg a GDP %-ában	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Albánia	-15,95	-11,29	-13,21	-10,15	-9,25	-10,79	-8,59	-7,56	-6,95
Bosznia- Hercegovina	-6,43	-6,05	-9,48	-8,66	-5,33	-7,42	-5,45	-4,85	-4,81
Horvátország	-5,09	-1,1	-0,69	-0,11	0,91	1,98	4,52	2,59	3,93
Koszovó	-9,18	-11,72	-12,7	-5,79	-3,36	-6,908	-8,56	-7,93	-6,58
Észak-Macedónia	-6,77	-2,03	-2,51	-3,16	-1,65	-0,51	-1,95	-2,73	-1,33
Montenegró	-27,73	-20,31	-14,78	-15,28	-11,39	-12,41	-10,98	-16,24	-16,31
Szerbia	-6,24	-6,37	-8,59	-11,48	-6,1	-5,95	-4,71	-3,11	-5,68

Forrás: IMF: *World Economic Outlook Database*. 2019. április

Sajnos hivatalos cserearány-mutatók nem állnak rendelkezésre, azonban a globális trendekből, illetve az ország kereskedelmi összetételéből erre is következtethetünk: míg az ország exporttermékei általában alacsonyabb hozzáadott értékű termékek, mint például bányászati és feldolgozóipari termékek, fémhulladékok, bőrárúk, addig Koszovó elsősorban magasabb hozzáadott értékű termékeket importál, úgymint feldolgozott élelmiszereket, vegyi anyagokat, gépeket, ásványokat, textíliákat, elektromos berendezéseket.³⁰ Ennek ellenére összességében elmondható, hogy ha az országnak sikerülne normalizálnia kapcsolatait a szomszédos országokkal, elsősorban Szerbiával és Montenegróval (habár utóbbival elkezdődött a határmegállapodás aláírásával), akkor kereskedelmi partnereinek és termékeinek diverzifikálásával, az érvényben lévő büntetővámok lebontásával kis ország lévén csökkenthető lenne folyó fizetési mérlegének hiánya, a kereskedelem intenzitása növekedne, ami vélhetően növelné az ország gazdasági jólétét.

Az ország egyik legnagyobb lehetősége az Európai Unióhoz való csatlakozása. Habár Koszovó hivatalos megerősítést kapott az EU részéről az Európai Unióhoz való jövőbeli csatlakozásáról (potenciális tagjelölt állam, 2016-ban életbe lépett a stabilizációs és társulási megállapodás, valamint korábban a vízummegállapodás), jelenleg egy hosszú út előtt áll. Sok reformot kell még végrehajtania annak érdekében, hogy csatlakozhasson. Ezek közül a legfontosabbak a reformok továbbvitele, a korrupció és szervezett bűnözés elleni harc. Az uniós csatlakozást nagyban hátráltatja, hogy öt jelenlegi tagállam (Ciprus, Görögország, Románia, Szlovákia és Spanyolország) nem ismeri el függetlenségét, és vélhetően két további – jelenleg még csak hivatalos tagjelölt, de a tervek szerint 2025-ben csatlakozó – állam, Montenegró és Szerbia sem fogja majd csatlakozását támogatni.³¹ Ezen tényezők miatt Koszovó uniós csatlakozása még csak nagyon soká várható (ezért sem tűztek ki még céldátumot), azonban a reformok továbbvitelével, az SAA melletti erőteljesebb elköteleződéssel javíthatók Koszovó és az európai uniós tagállamok közötti kereskedelmi és beruházási kapcsolatok, amelyek pozitívan hathatnak az ország hosszú távú gazdasági fejlődésére.

³⁰ Index Mundi (2018) i. m. 1.

³¹ Çollaku (2018) i. m. 3.

Összefoglalás és következtetések

A tanulmány célja az volt, hogy kvantitatív adatokon alapuló és kvalitatív elemzés segítségével bemutassa Koszovó gazdasági fejlődését, fejlődési lehetőségeit az 1998–1999-es háború óta. E célból először Koszovó korábbi gazdasági fejlettségét tekintette át. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a tartomány mindig is az egyik legfejletlenebb része volt Jugoszláviának. Ez részben történelmi, társadalmi és politikai okokra, részben pedig gazdasági okokra vezethető vissza. A tanulmány utóbbiakat vette górcső alá.

Az ország gazdaságát tekintve megállapítható, hogy az alacsony mértékű gazdasági fejlettség strukturális okokra vezethető vissza: a megkésett államépítés, a jogállamiság kései kiépítése, a nagymértékű korrupció és bűnözés mellett gondot okoz az alacsony hozzáadott értékű termékek előállítás, valamint a munkaerő nem megfelelő minősége és elvándorlása. Koszovó tőkehiánnyal küzd, és finanszírozása nagyban függ külső forrásoktól: nemzetközi hitelektől és segélyektől, a külföldön dolgozó diaszpóra hazautalásaitól. Az ország gazdasági fejlődési lehetőségeit nagyban hátráltatja, hogy még nem normalizálta kapcsolatait Montenegróval és Szerbiával (habár az előbbivel a folyamat már elkezdődött).

Míg összességében a háború, illetve 2008 óta megfigyelhetünk egy lassú gazdasági fejlődést az ország esetében, további erőfeszítések szükségesek elsősorban azért, hogy csökkentsék a munkanélküliség arányát, illetve növeljék a lakosság életszínvonalát. Ehhez elsősorban az kell, hogy Koszovó normalizálja a kapcsolatát Szerbiával, valamint további erőfeszítéseket tegyen a szükséges reformok továbbvitelében, úgymint a privatizáció folytatása, a munkatermelékenység növelése, a korrupció csökkentése, amelyek az európai uniós csatlakozási folyamatot is elősegítenék. Az ország számára nagy lehetőségeket rejt magában a relatíve fiatal munkaerő kihasználása, ha az megfelelő oktatási reformokkal párosul.

Felhasznált irodalom

Armakolas, Ioannis – Agon Demjaha – Arolda Elbasani – Stephanie Schwandner-Sievers – Elton Skendaj – Nikolaos Tzifakis (szerk.): *State-building in post-independence Kosovo: Policy challenges and societal considerations*. Prishtinë, Kosovo Foundation for Open Society, 2017.

- Berg, Louis-Alexandre – Deval Desai: *Background Paper: Overview on the Rule of Law and Sustainable Development for the Global Dialogue on Rule of Law and the Post-2015 Development Agenda*. UNDP Background Paper, Draft, 2013. Online: www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Access%20to%20Justice%20and%20Rule%20of%20Law/Global%20Dialogue%20Background%20Paper%20-%20Rule%20of%20Law%20and%20Sustainable%20Developme....pdf
- BTI: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index Country Report – Kosovo. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018. Online: https://bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2018_RKS.pdf
- Demi, Agron: The history of the Kosovo-Serbia trade war. *Prishtina Insight Online*, 2018. november 27. Online: <https://prishtinainsight.com/the-history-of-the-kosovo-serbia-trade-war/>
- EBRD (2018): *Kosovo overview*. 2019. április. Online: www.ebrd.com/where-we-are/kosovo/overview.html
- Eurostat: *Data Browser*. 2019. Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec_00115/default/table?lang=en
- Forum for Democratic Initiatives: *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality? Summary*. 2009. Online: www.eda.admin.ch/dam/deza/en/documents/laender/resource-183043_EN.pdf
- Hashi, Iraj: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 41–88. Online: <https://doi.org/10.1177/030981689204800103>
- IBP: *Kosovo Country Study Guide. I. Strategic information and developments*. Washington, D. C., International Business Publications, 2016.
- IMF shelves last loan payment to Kosovo due to lack of government. *Reuters Online*, 2017. július 28. Online: www.reuters.com/article/us-kosovo-imf/imf-shelves-last-loan-payment-to-kosovo-due-to-lack-of-government-idUSKBN1AD1VK
- IMF: *World Economic Outlook Databases*. 2019. április. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx
- Index Mundi: *Kosovo Economy Profile*. 2018. Online: www.indexmundi.com/kosovo/economy_profile.html
- Kosovo Agency of Statistics: *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2018*. Online: <https://ask.rks-gov.net/media/4369/statistical-yearbook-2018.pdf>
- Perrit, Henry H.: Economic sustainability and final status for Kosovo. *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 25. (2004), 1. 259–320.
- Reményi Péter: Koszovó. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 237–252.

- Roukanas, Spyros – Skilas Pantelis: Development in post-conflict Kosovo. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 5. (2007), 2. 267–287. Online: www.researchgate.net/publication/288991581
- Schnabel, Albrecht – Rohan Gunaratna (szerk.): *Wars from within: Understanding and managing insurgent movements*. London, Imperial College Press, 2015.
- The World Bank: *World Development Indicators: Structure of output*. 2019a. Online: <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>
- The World Bank: *GDP per capita (current US\$)* – Kosovo. 2019b. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=XK&view=chart>
- The World Bank: *Job opportunities for youth in Kosovo: Two steps forward, one step back?* 2019c. Online: www.worldbank.org/en/news/opinion/2019/03/15/job-opportunities-for-youth-in-kosovo-two-steps-forward-one-step-back
- The World Bank: *Unemployment, total (% of total labor force)*. 2019d. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
- The World Bank: *Migration and Remittances Data*. 2019e. Online: www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data
- The World Bank: *Gross Domestic Savings (% of GDP)*. 2019f. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS>
- The World Bank: *Projects*. 2019g. Online: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/projects-list>
- The World Bank: *Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)*. 2019. április (2019h). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>
- Trading Economics: *Kosovo Youth Unemployment Rate*. Online: <https://tradingeconomics.com/kosovo/youth-unemployment-rate>
- Transparency International: *Corruption Perceptions Index*. 2018. Online: www.transparency.org/cpi2018
- UN: *What is the rule of law?* Online: www.un.org/ruleoflaw/what-is-the-rule-of-law/

Bosznia-Hercegovina választási rendszere: demokrácia vagy etnokrácia?

Jelen elemzés arra tesz kísérletet, hogy ismertesse Bosznia-Hercegovina választási rendszerének főbb vonásait és a körülötte kialakult anomáliákat. A 2018. őszi parlamenti és kollektív államfőválasztási eredmények csak keveseknek okozhattak különösebb meglepetést, mivel továbbra is folytatódik az a közel negyed évszázados tendencia, hogy a politikai diskurzus elsősorban nem elvi, hanem az országot behálózó és uraló etnikai törésvonalak mentén szerveződik. Az alsó- és felsőházi parlamentek és a kormányok is a már jól ismert gyakorlat mintájára egyaránt rendre etnikai törésvonalak mentén alakulnak meg, konzerválva és előrevetítve a múltban már megtapasztalt politikai cselekvéseket és forgatókönyveket. Az elemzés feltárja, hogy a választási eredmények sokadszorra mutattak rá arra az alapproblémára, hogy a nemzetközi közösség és az egyes helyi szereplők elvárásai ellenére az etnikai elvet meghaladó politizálásnak vagy az államérdeknek legalább az etnikai érdekekkel azonos szintre (és nem magasabbra) történő emelésének továbbra sincs reális esélye az országban, holott leginkább ez jelenthetne kitörési lehetőséget a kialakult helyzetből. Az államérettel kapcsolatos olyan nézeteltérések mögött, mint amilyen az állam felépítése, az alkotmányos hatalommegosztás, az állami szintű választási törvény, a Sejdić–Finci-ügy vagy akár a Szerb Köztársaság napjának megünneplése, kivétel nélkül az etnikumok közötti ellentétek és a bizalmatlanság húzódnak meg. Pozitívum és reménykeltő azonban, hogy alkalmanként egy-egy olyan „össznezeti ügy” mögé, mint amilyen például az Európai Unióhoz való csatlakozás, rendkívül felemás dinamikával ugyan, de sikerül felsorakoznia a feleknek. Véggkövetkeztetésként az elemzés rámutat, hogy a daytoni megállapodás ma már inkább az ország fejlődésének gátja, mintsem elősegítője, hiszen egy olyan állami struktúrát hozott létre, amely nem képes megfelelő válaszokat adni az államot feszítő jelenkori kihívásokra. A megoldások azonban egyelőre nem körvonalazódnak.

Kulcsszavak: Bosznia-Hercegovina, választási rendszer, diszkrimináció, etnikum, Dayton

¹ Horváth László: területi elemző (Külgazdasági és Külügyminisztérium, Nyugat-Balkán Főosztály).

Bevezetés

A nyolcvanas évek végén újjáéledő és a kilencvenes évek elejére felerősödő etnikai ellentétek rövid időn belül elemi erővel törtek a felszínre, és borították lángba a Balkán egy részét. A nacionalizmus mentén történő éles szembenállás a huszonegyedik század küszöbén nemzetállami reneszánszt eredményezett a térségben. Az újonnan függetlenné vált egykori jugoszláv tagállamok túlnyomó többségére az etnikai homogenitás volt jellemző, vagy legalábbis homogénebbek voltak, mint Bosznia-Hercegovina, ahol a történelem három nagyobb népcsoportot zárt egy állam keretei közé. Amíg a hat függetlenné vált tagállam közül öt esetben unitárius állammal találkozunk, ahol tisztán lehatárolható az egy államalkotó nemzet és a nemzeti közösségek viszonyrendszere, addig Bosznia-Hercegovina esetében egy föderális állammal találjuk magunkat szemben, amelyet a három államalkotó nemzet egymáshoz és az egyéb nemzeti közösségekhez való viszonyrendszere strukturál. Ha az értelmezési keretet kicsit módosítjuk, és Szlovénia és Horvátország helyett a Nyugat-Balkán további két államát, Albániát és Koszovót vonjuk be az összehasonlításba, hasonló képletet kapunk. A térség államainak vizsgálata során jól láthatóvá válik, hogy a népességszerkezet különbözősége a pártpolitikát szervező elvet is erőteljesen befolyásolja. Amíg a Nyugat-Balkán etnikailag homogénebb államaiban (Albánia, Koszovó, Észak-Macedónia, Montenegró, Szerbia) a legnagyobb pártok elsősorban a jobb- és baloldal dichotómia mentén szerveződnek, addig Boszniában az ország domináns, vezető pártjait a három államalkotó nép etnikai alapon szerveződő politikai csoportosulásai képezik. Annak a három államalkotó népnek a pártjai, amely népek a boszniai háború idején komoly, sok esetben máig fel nem dolgozott sérelmeket és traumákat okoztak egymásnak. Ezen közelmúltbeli tapasztalatok ellenére kellett volna a háború befejezését követően egyből és kellene azóta is közösen megoldani mindazt a tömérdek, boszniai államélettel kapcsolatos társadalmi és gazdasági problémát, ami egy felkészült és egységes államvezetés számára is komoly kihívásokat jelentene (és amit egyébként a 2015 júliusában széles társadalmi konszenzus mellett

elfogadott *Reform Agenda*² tartalmaz), továbbá kormányozni és koordinálni³ az államot stratégiai célja, az európai uniós tagság⁴ irányába. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a nemzetközi közösség polgári és katonai jelenlétére és felügyeletére,⁵ az állami szuverenitás korlátozására szükség volt – és van ma is – ahhoz, hogy a háború utáni békét biztosítani, az ország fejlődésének dinamikáját pedig több-kevesebb sikerrel növelni lehessen. Indokolt ez azért is, mivel számos olyan alapvető kérdés tekintetében, mint amilyen az állam felépítése,⁶ az államalkotó népek benne elfoglalt helye vagy az alkotmányos hatalom-megosztás (közigazgatási hatáskörök megoszlása),⁷ képtelenek megegyezésre jutni az érintett felek.⁸ Az országot alkotó két entitás közül talán valamivel egyszerűbb a helyzet az etnikailag homogén és centralizált Szerb Köztársaságban (Republika Srpska – RS, amelynek területe az állam 49 százalékát alkotja),

² A 2015 júliusában minden kormányzati szint egyetértésével és támogatásával elfogadott *Reform Agenda for Bosnia and Herzegovina 2015–2018* dokumentum rögzíti az uniós tagság elérése érdekében végrehajtani szükséges, a kormányzati rendszer minden szintjére kiterjedő társadalmi-gazdasági reformokat. Fejezetei: Államháztartás, adózás, fiskális fenntarthatóság; Befektetői környezet és versenyképesség; Munkaerőpiac; Szociális jóléti és nyugdíjreform; Jogállamiság és jó kormányzás; Közigazgatási reform. Végrehajtás a 2017-es esztendőben tapasztalt jelentős lassulást követően, 2018-ra tulajdonképpen teljesen leállt.

³ Az uniós elvárásként 2016 augusztusában életre hívott koordinációs mechanizmust azzal a céllal alakították ki, hogy a két entitás és a Brčko Körzet közötti uniós ügyekben történő adminisztratív egyeztetést/együtműködést biztosítsa. A ténylegesen 2017 júniusában elindult munka lehetővé tette, hogy az Európai Bizottság által 2016 decemberében megküldött 3000 kérdést tartalmazó kérdőívet 2018 februárjában Bosznia megválaszolja.

⁴ Bosznia-Hercegovina 2016. február 15-én nyújtotta be uniós csatlakozási kérelmét. A tagjelölt státus elnyerését 2019-ben szerették volna elérni, 2025-re pedig a teljes jogú tagság a cél.

⁵ A nemzetközi polgári jelenlétet többek között az ENSZ (Office of the High Representative – OHR, a nemzetközi polgári közigazgatást irányító főmegbízott), a UNHCR és az EBESZ, míg a nemzetközi katonai jelenlétet egy ideig a NATO irányítása alatt működő IFOR (1995–1996) és SFOR (1996–2004), majd 2004 óta az EU–NATO-együtműködés alatt működő EUFOR Althea-misszió látja el.

⁶ Amíg a bosnyákok az ország centralizálásában, addig a szerbek és a horvátok (harmadik entitás létrehozása) annak decentralizálásában érdekeltek (unitárius állam vs. föderális állam koncepció).

⁷ Márkus László: Bosznia-Hercegovina: tizenöt évvel Dayton után. *Nemzet és Biztonság*, 3. (2010), 9. 10.

⁸ Az egyet nem értés hátterében főleg az áll, hogy a jelenlegi államszerkezet nem egy természetes folyamat, egy több évtizedes vagy akár évszázados közös együtt gondolkodás eredménye az állam lakóinak részéről, hanem a boszniai rendezésre született nemzetközi megoldások negyedik változata, amelyet a nemzetközi összekötőcsoport (USA, Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország) nyomására fogadtak el a felek.

mivel ott a szerb dominancia következtében a szerb pártoknak „csak” egymással kell versenyezniük, megküzdeniük. Árnyaltabb a kép a kantonokkal⁹ tagolt bosnyák–horvát föderációban (hivatalos neve Bosznia-hercegovinai Föderáció, területe az állam 51 százalékát alkotja), ahol az entitáson belül mind a horvát, mind pedig a bosnyák fél gyakran kétfrontos harcot folytat. E két népcsoport esetében az érdekképviselői szervezetnek széttöredezettységük következtében a csatákat gyakran nemcsak egymással, de az entitás másik államalkotó népével, és számos esetben állami szinten a harmadik államalkotó néppel is meg kell vívniuk. Annak ellenére, hogy Bosznia-Hercegovina szekuláris állam, informális módon a vallási intézmények is komoly szerepet játszanak a meglévő etnikai törésvonalak elmélyítésében, kiváltképp a választások előtti időszakokban.¹⁰

Az állam etnikai összetettsége miatt a délszláv háború boszniai lezárását követően, az igazságosságra törekvés jegyében egy rendkívül komplex választási rendszert és közigazgatási struktúrát hoztak létre. Mindezt azért, hogy mindhárom, az állami szintű alkotmányban rögzített államalkotó nép egyenlő módon kivegye részét az állam irányításából, továbbá hogy bizonyos mértékig az államot alkotó, az alkotmányban egyéb jelzővel aposztrofált népcsoportok is beleszólással bírjanak a politikai folyamatokba. Ezért került sor például számos szövetségi állam vagy heterogén társadalom mintájára a kétkamarás törvényhozás¹¹ felállítására, amely kiváló eszköze lehet a „létfontosságú nemzeti érdekek”¹² érvényesítésének, valamint a demokráciadeficit és a társadalmi feszültségek csökkentésének. Az etnikumok közötti egyensúlyozási, az etnikai mérnökösködési¹³ kísérletek eredményeképpen azonban napjainkig nem módosult az a gyakorlat, hogy az emberi jogok alapvetően a három fő etnikum jogait jelentik,¹⁴ aminek következtében a képviselői rendszer különböző szint-

⁹ A kantonok a Föderációban az entitási és a helyi önkormányzati szint között lévő közigazgatási egységek, saját parlamenttel, kormánnyal és bírósági rendszerrel. A Föderációt alkotó tíz kantonból öt bosnyák, három pedig horvát többségű, míg két kanton vegyes, bosnyák–horvát etnikai összetételű és igazgatású.

¹⁰ Florian Bieber: Bosnia-Herzegovina: Slow progress towards a functional state. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6. (2006), 1. 46.

¹¹ Kezdetben csak állami szinten és a Föderációban, majd 2002-től a Szerb Köztársaságban is.

¹² Elsősorban a három államalkotó népnek van arra lehetősége, hogy létfontosságú nemzeti érdekre való hivatkozással a felsőházban kifogást emeljen egy-egy törvénnyel kapcsolatban.

¹³ Szabó Zsolt: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat, 2016. 136.

¹⁴ Adis Arapovic – Bedrudin Brljavac: Election system of Bosnia and Herzegovina: Catalyst of unsuccessful democratization. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 16. (2013), 1. 31.

jein a képviselők nem magát az állampolgárt, hanem egy-egy adott etnikumot képviselnek. E jelenség elsősorban annak tudható be, hogy a politikai értelemben vett állampolgárt az állami szintű alkotmány normatív része – a preambulum rendelkezésének ellentmondva – tulajdonképpen megsemmisíti az etnikai értelemben vett állampolgár javára.¹⁵

2018. október 7-én, közel két és fél évtizeddel a daytoni békeszerződést követően úgy került sor az általános választásokra, hogy számos, hosszú ideje húzódó választójogi és jogállamisági kérdés továbbra is megoldatlan maradt. Nem történt meg sem a Velencei Bizottság etnikumok közötti hatalommegosztásra vonatkozó korábbi ajánlásainak, sem pedig az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) a Sejdic–Finci-ügyben¹⁶ 2009-ben hozott döntésének¹⁷ a végrehajtása. Emellett Bosznia-Hercegovina Alkotmánybírósága (AB) 2016. december 1-jén kelt, a boszniai horvát politikus, Božo Ljubić beadványával kapcsolatos – az állami választási törvény és a Föderáció alkotmányának módosítását, az állami szintű alkotmány jogállamiságra és szabad és demokratikus választásokra¹⁸ vonatkozó alapelveivel (1. szakasz 2. bekezdés) történő összehangolását szorgalmazó – döntésének végrehajtása is várat magára. Annak ellenére, hogy az AB döntése következtében a népességarányos mandátumkiosztás érdekében törölték az állami szintű választási törvényből¹⁹ azt a mondatot, hogy minden kantonból mindhárom államalkotó nemzet egy-egy tagot delegál a Föderáció felsőházába, az továbbra is megmaradt a Föderáció alkotmányában,²⁰ holott, mivel az állami szintű választási törvény határozza meg a választási alapelveket – amelyek

¹⁵ Arapovic–Brljavac (2013) i. m. 32.

¹⁶ A két politikus az EJEB-hez fordult, mivel etnikai hovatartozásuk miatt Bosznia alkotmánya nem biztosítja számukra, hogy kollektív államfővé vagy az állami parlament felsőházának tagjává válasszák őket. Ez csupán a három államalkotó nép (bosnyák, szerb, horvát) számára biztosított. Az alkotmányos rendelkezés egyébként sérti *Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményt*, amelynek rendelkezéseit Bosznia-Hercegovina magára nézve kötelezőnek ismerte el (daytoni megállapodás, 6-os függelék: Megállapodás az emberi jogokról).

¹⁷ Polgári Eszter: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának legutóbbi döntéseiből. *Fundamentum*, 14. (2010), 1. 82–83.

¹⁸ A jelenlegi boszniai választási rendszer nem felel meg az alapvető demokratikus választási alapelveknek, mivel nem biztosítja minden szinten az általános, egyenlő, közvetlen és szabad választás jogát. Itt elsősorban a passzív választójog sérülésére gondolok az állami szintű felsőház és a kollektív államelnökség megválasztása tekintetében, hiszen e funkciók betöltésére csak a három államalkotó nemzet jogosult, az egyéb népcsoportba tartozók nem.

¹⁹ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.12. szakasz 2. bekezdés.

²⁰ A Bosznia-hercegovinai Föderáció Alkotmánya IV. fejezet 8. szakasz 3. bekezdés.

vonatkoznak a hatalom minden szintjére –, azt a Föderáció alkotmányából is törölni kellett volna. A fennálló kollíziót végül a Központi Választási Bizottság (KVB)²¹ 2018. december 18-i határozata oldotta fel, amely visszaállította a korábbi állapotot.²² A mandátumkiosztás tekintetében a Föderációban további nézeteltéréshez vezetett az imént tárgyalt választási törvényi szakasz azon rendelkezése is, hogy a Föderáció felsőházának mandátumait a kantonok népességével arányosan kell kiosztani az utolsó népszámlálás adatainak megfelelően.²³ Amíg a KVB részéről a horvátok²⁴ elképzelésének kedvező döntés született 2018. december 18-án, azaz a 2013-as népszámlálási eredményeket vették alapul a mandátumok kiosztásánál, addig a bosnyákok elégedetlenek a döntéssel, mivel ők az 1991-es census alapján történő mandátumkiosztást tartanak elfogadhatónak.²⁵ A Ljubić-ügyben hozott AB-döntés rámutatott arra az alapproblémára, hogy az állami választási törvény és a Föderáció alkotmánya egyaránt diszkriminatív a három államalkotó néppel szemben, hiszen lehetővé teszi az állami szintű parlament és a Föderáció parlamentjének felsőháza, továbbá az államelnökség tagjai esetében is, hogy egy államalkotó nép jelöltjének megválasztásába²⁶ egy másik államalkotó nép tagjai beavatkozzanak. Mivel mindhárom államalkotó nemzet egyenlő jogokkal bír, lélekszámra való tekintet nélkül, az AB értelmezése szerint biztosítani kell számukra, hogy szabadon és függetlenül választhassák meg saját képviselőiket, mentesen más államalkotó népek választási akaratától.²⁷

²¹ Bosznia-Hercegovina választási törvényének 2.5. szakasza 1. bekezdése értelmében a KVB-nek hét tagja van (két horvát, két bosnyák, két szerb, egy egyéb).

²² Usvojen prijedlog o popuni Doma naroda Parlamenta FbiH. *Oslobođenje*, 2018. december 18.

²³ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.12. szakasz 1. bekezdés.

²⁴ Horvátok alatt az elemzésben a boszniai horvátokat értem.

²⁵ Usvojen prijedlog o popuni Doma naroda Parlamenta FbiH (2018) i. m.

²⁶ Egyes boszniai horvát pártok álláspontja, hogy bizonyos kantonok közgyűlésében a horvát jelöltek bosnyák szavazatoknak köszönhetően nyernek el képviselői helyeket, továbbá hogy a 2006-os és a 2010-es állami elnökválasztás mintájára 2018. október 7-ét követően harmadszor is bosnyák átszavazásnak köszönhetően lett Željko Komšić a boszniai horvátok elnökségi tagja. Az eredményrel a boszniai horvát közösség egy része nem ért egyet, mivel azt az álláspontot képviseli, hogy aki nem horvát szavazatokkal lett megválasztva, az nem fog horvát érdekeket képviselni. A HDZ BiH és a HDZ 1990 boszniai horvát pártok szerint a kollektív államelnökség horvát tagját egy etnikailag homogén horvát közegben kellene megválasztani.

²⁷ *BiH election reform and the key provisions of the Constitutional Court's Ljubić and Čolak cases*. Institute for Social and Political Research, 2018.

A diszkrimináció egy másik fontos aspektusa egyébként, hogy az államalkotó nemzetek választási akarata az entitásokon keresztül kerül kifejezésre, és így egyúttal jelentősen sérül is,²⁸ hiszen a választási eljárás értelmében a bosnyák–horvát föderációban élő szerbek nem adhatják le szavazatukat a szerb elnökségi tagra, míg a Szerb Köztársaságban élő bosnyákok és horvátok nem szavazhatnak az elnökség bosnyák és horvát tagjára.²⁹ Fontos megjegyezni, hogy e témakörhöz hasonló üggyel már találkozhattunk 1998-ban. Ekkor Alija Izetbegović bosnyák államelnökségi tag fordult a boszniai AB-hez annak érdekében, hogy a Föderáció és a Szerb Köztársaság alkotmányában egyaránt szűnjön meg az az állami szintű alkotmánynak ellentmondó állapot, hogy a három államalkotó nép nem volt nevesítve az entítások alkotmányában, aminek következtében aktív és passzív választójoggal sem rendelkezett. Habár az AB a két évvel később meghozott határozatában helyt adott a beadványnak, a döntés végrehajtását a viták elhúzását követően csak a főmegbízott tudta kikényszeríteni 2002-ben.³⁰

A feljebb vázolt problémák és feszültségek ellenére – amelyek egy része végignyúlt már a 2018. októberi választásokat megelőző több kormányzati cikluson – mind állami, mind pedig entitási szinten kitöltötték négyéves mandátumukat a gyakran a működésképtelenség határán lévő parlamentek. Az előző parlamenti ciklusban az etnikumok közötti együttműködésre rányomta bélyegét, hogy 2016 szeptemberében a szerb entításban a boszniai állami szintű AB alkotmányellenességet és diszkriminációt rögzítő döntése ellenére sikeres referendumot tartottak a Szerb Köztársaság napjának³¹ január 9-i megtartásáról, ahol a szavazásra buzdító kampány keretében újra fellángoltak az indulatok a bosnyákok, a szerbek³² és a horvátok között. Sajnos nem erősítette a bizalmat

²⁸ Maja Sahadžić: The electoral system of Bosnia and Herzegovina: A short review of political matter and/or technical perplexion. *Contemporary Issues*, 2. (2009), 1. 71.

²⁹ Ez azt jelenti, hogy a bosnyák–horvát föderációban élő mintegy 56 ezres szerb közösség és a Szerb Köztársaságban élő mintegy 170 ezres bosnyák és közel 30 ezres horvát közösség választásra jogosult tagjai nem vesznek részt a nemzetiségük szerinti államfő megválasztásában.

³⁰ Kemenszky Ágnes: Bosznia-Hercegovina, a mozaikosra töredezett állam. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. (2016), 1–2. 52–53.

³¹ A boszniai Szerb Köztársaságban január 9-én ünneplik a köztársaság napját, arra való tekintettel, hogy 1992. január 9-én a boszniai szerbek megkíséreltek elszakadni Bosznia-Hercegovinától (ezzel hozzájárulva a háború kitöréséhez). 2019. március 29-én az állami szintű AB másodszor is alkotmányellenesnek minősítette az RS államiság napjára vonatkozó törvényét.

³² Szerbek alatt az elemzésben a boszniai szerbeket értem.

és a megbékélést az sem, hogy 2017 februárjában egy tíz éve Szerbia elleni népirtás vádjában meghozott ítélettel kapcsolatban Bakir Izetbegović perújrafelvételt kért a hágai Nemzetközi Bíróságon.³³

A bosznia-hercegovinai választások folyamatának általános ismertetése

Bosznia-Hercegovinában az általános választásokat a KVB írja ki 150 nappal a választások időpontja előtt.³⁴ Az általános választások alkalmával egy időben választják meg az ország állami szintű kétkamarás parlamentjét, az állam két entitásának – a Bosznia-hercegovinai Föderációnak és a Szerb Köztársaságnak – a kétkamarás parlamentjét, a Föderációt alkotó tíz kantonnak a parlamentjét, az állam kollektív elnökségének három tagját, a Föderáció elnökét és alelnökét, a Szerb Köztársaság elnökét és két alelnökét, továbbá a Brčkói Körzet törvényhozását.³⁵ A vonatkozó választási törvények csak bizonyos mértékig vonják be a választópolgárokat a kormányzati rendszer létrehozási folyamatába – mivel a közvetlen választás nem terjed ki minden szerv megválasztására –, ezáltal biztosítva az államalkotó három nemzet, a bosnyák, a szerb és a horvát arányos parlamenti képviseletét. Mivel az ország alkotmánya (a daytoni megállapodás negyedik melléklete) nem határozza meg a parlamenti képviselők megbízatásának időtartamát, 1996-ban, 1998-ban és 2000-ben is két évre választották az állami és az entitási parlamentek tagjait. Ezt a gyakorlatot a 2001 őszi megszületett állami választási törvény írta felül, amelynek rendelkezése értelmében 2002-től már négyéves időtartamra kapnak megbízatást a parlamentek képviselői.

³³ A bíróság 2007. február 26-án elutasította Bosznia-Hercegovina Szerbia elleni keresetét azzal, hogy háborús bűnök történtek Boszniában, de a népirtást nem lehet Szerbia számlájára írni. Az ügy újratárgyalására irányuló kérelem benyújtásának határideje 2017. február volt.

³⁴ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 1.14. szakasz 2. bekezdés.

³⁵ Jelen elemzésnek terjedelmi korlátok miatt nem áll módjában kitérni a bosnyák–horvát föderáció elnökének és alelnökének, a Szerb Köztársaság elnökének és két alelnökének a megválasztási folyamatára, továbbá az induló jelöltek által elért eredményeket sem tárgyalja. A bosnyák–horvát föderáció kantonjai parlamentjeinek megválasztási folyamatát, a kantonokban elért választási eredményeket, továbbá a Brčkói Körzet parlamentje választási eredményeit sincs lehetősége ismertetni.

A boszniai választási rendszerbe a 2000 novemberében megtartott parlamenti választások alkalmával vezették be a többmandátumos választókerület fogalmát, állami és entitási szinten egyaránt. A külön választási egységek célja, hogy a törvényhozó testületek földrajzilag egyaránt reprezentatívak legyenek. A többmandátumos választókerületek sajátosságai miatt egyes pártok nem jutnak mandátumhoz ezekben a választókerületekben, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy lehet, hogy bizonyos pártok egy egész entitás vagy akár az egész ország területén egységes támogatást élveznek, de nem akkorát, hogy az mandátumot eredményezze helyben, egy többmandátumos választókerületben, így ők ebben a rendszerben nem kapnak mandátumot. E hiányosság kiküszöbölésére a választási törvény bevezette a kompenzációs mandátumot (entitásszintű mandátumkiosztás), amely azoknak a pártoknak kedvez, amelyek alulreprezentáltak a parlamentben. A kompenzációs mandátumok elosztásában csak azok a pártok és koalíciók vehetnek részt, amelyek megszerezték az érvényes szavazatok 3 százalékát annak az entitásnak az egész területén, amelyre a külön kompenzációs lista készült.³⁶ A pártoknak vagy koalícióknak a jelöltlistájuk hitelesítését követően öt napon belül le kell adniuk a kompenzációs listát a KVB-nek. E listákon csak olyan jelöltek tüntethetők fel, akiknek a neve szerepel a többmandátumos választókerületbe hitelesített párt- vagy koalíciós listán.³⁷

A 2018. október 7-i általános választásokon állami szinten 3 352 933 választópolgár rendelkezett szavazati joggal (2 092 336 választópolgár a Bosznia-hercegovinai Föderációban, 1 260 597 pedig a Szerb Köztársaságban).³⁸ A választási részvétel állami szinten 53,36 százalék volt (51,25 százalék a Föderációban és 57,3 százalék a Szerb Köztársaságban).³⁹ 2014-ben állami szinten 54,47 százalék vett részt a választásokon (53 százalék a Föderációban és 56,88 százalék a Szerb Köztársaságban).⁴⁰

³⁶ OSCE/ODIHR: *Election Observation Mission – International Observer Guide. Bosnia and Herzegovina, General Elections, 3 October 2010.*

³⁷ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 4.24. szakasz 1–2. bekezdés.

³⁸ BiH Központi Választási Bizottságának határozata.

³⁹ CIKBiH: Novi članovi Predsjedništva BiH su Šefik Džaferović, Željko Komšić i Milorad Dodik. *Dnevni Avaz*, 2018. október 8.

⁴⁰ *Election indicators 2002–2014.* Sarajevo, Bosna i Hercegovina Centralna Izborna Komisija, 2015.

Az állami szintű parlament megválasztásának módja

2018. október 7-én nyolcadik alkalommal,⁴¹ közvetlenül, négyéves időtartamra választották meg Bosznia-Hercegovina kétkamarás állami parlamentje Képviselők Házának (alsóház) 42 tagját, majd közvetett módon a Föderáció felsőháza és a Szerb Köztársaság alsóháza választotta meg a Népek Házának (felsőház) 15 tagját. Bosznia-Hercegovina állami parlamentje Képviselők Házának 42 tagjából 28-at a Föderációban, míg 14-et a Szerb Köztársaságban szavazati joggal rendelkezők, a Népek Házának 15 tagjából pedig tízet a Föderációban, ötöt a szerb entitásban választanak meg az alább ismertetett módon.

Bosznia-Hercegovina állami parlamentje Képviselők Háza tagjainak megválasztása a Bosznia-hercegovinai Föderációban

Bosznia-Hercegovina állami parlamentje Képviselők Házának a bosnyák–horvát föderációban közvetlenül megszerezhető 28 mandátumából 21-et öt részarányos, nyílt listás, többmandátumos választókerületben osztanak ki, azzal, hogy azok a listán szereplő jelöltek részesülnek először mandátumban, akik megszerezték a preferenciális szavazatok legalább 20 százalékát.⁴²

1. táblázat: Az állami szintű parlament Képviselők Háza 21 mandátumának választókerületi megoszlása a bosnyák–horvát föderációban

Többmandátumos választókerület	A választókerület szerkezete	Kiosztható mandátumszám
I.	Az egyes és tízes számú kantonok alkotják	3
II.	A hetes és nyolcas számú kantonok alkotják	3
III.	Az ötös és kilences számú kantonok alkotják	4
IV.	A négyes és hatos számú kantonok alkotják	6
V.	A kettes és hármas számú kantonok alkotják, valamint a Brčkói Körzet	5

Forrás: Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.2. szakasz 1. bekezdés *a)–e)* pontok alapján a szerző szerkesztése

⁴¹ 1996, 1998, 2000, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018 (a szerző egyéni gyűjtése).

⁴² Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.8. szakasz 2. bekezdés.

A pártok és a független jelöltek számára a választásokon való induláshoz egyaránt legalább 5000 érvényes aláírást szükséges összegyűjteni.⁴³ A parlamentbe jutási küszöb 3 százalék, amit az indulóknak választókerületenként kell elérniük. A mandátumok elosztása a Sainte-Laguë-formula alapján történik.⁴⁴ A 28 mandátumból fennmaradt hét kompenzációs mandátum elosztásában azok a pártok és koalíciók vehetnek részt, amelyek az egész entitás mint egy választókerület területén szereztek meg a leadott érvényes szavazatok 3 százalékát.⁴⁵ A kompenzációs mandátumok elosztása zárt pártlistás rendszerben történik.

Bosznia-Hercegovina állami parlamentje Képviselők Háza tagjainak megválasztása a Szerb Köztársaságban

Bosznia-Hercegovina parlamentje Képviselők Házának a Szerb Köztársaságban közvetlenül megszerezhető 14 mandátumából kilencet három részarányos, nyílt listás, többmandátumos választókerületben osztanak ki,⁴⁶ azzal, hogy azok a listán szereplő jelöltek részesülnek először mandátumban, akik megszerezték a preferenciális szavazatok legalább 20 százalékát. A pártok és a független jelöltek számára a választásokon való induláshoz egyaránt legalább 5000 érvényes aláírás összegyűjtése szükséges. A parlamentbe jutási küszöb 3 százalék, amit az indulóknak választókerületenként kell elérniük. A mandátumok elosztása a Sainte-Laguë-formula alapján történik. A 14 mandátumból fennmaradt öt kompenzációs mandátum elosztásában azok a pártok és koalíciók vehetnek részt, amelyek az egész entitás mint egy választókerület területén megszerezték a leadott érvényes szavazatok 3 százalékát. A kompenzációs mandátumok elosztása zárt pártlistás rendszerben történik.

⁴³ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 4.4. szakasz 5. bekezdés 2. pont.

⁴⁴ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.5. szakasz 1. és 3. bekezdés.

⁴⁵ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.6. szakasz a) bekezdés.

⁴⁶ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.2a szakasz a)–c) pontjai határozzák meg, hogy pontosan mely városok és községek alkotják az egyes választókerületeket.

Bosznia-Hercegovina állami parlamentje Népek Háza tagjainak megválasztása

Bosznia-Hercegovina állami parlamentje felsőházának, a Népek Házának 15 tagja közül tízet (öt bosnyák és öt horvát főt) a bosnyák–horvát föderáció parlamentjének Népek Házába delegált bosnyák és horvát választmányok választanak, míg öt szerb főt a Szerb Köztársaság Nemzetgyűlése választ meg.⁴⁷ A horvát és bosnyák tagok megválasztásában nem vehet részt a Föderáció felsőházába delegált 17 szerb és hét egyéb nemzetiségű képviselő, míg az öt szerb felsőházi képviselő megválasztásában a Szerb Köztársaság Nemzetgyűlésébe delegált bosnyák és horvát, illetve egyéb nemzetiségi képviselők is részt vehetnek.⁴⁸ Bosznia-Hercegovina választási törvénye értelmében a Föderációban minden olyan politikai entitásnak, amely részt vesz a felsőház bosnyák és horvát tagjainak megválasztásában, vagy minden felsőházi bosnyák és horvát tagnak joga van arra, hogy egy vagy több jelöltet jelöljön az állami szintű felsőház nemzetiségi alapú választási listáira. A törvény rögzíti továbbá, hogy a listán több jelöltet indíthatnak annál, mint amennyi a kiosztható mandátumok száma, s hogy a szavazás titkos, ahol minden választásra jogosult képviselő egy szavazatot adhat le. A Szerb Köztársaság esetében minden, a Nemzetgyűlésben jelen lévő politikai párt vagy egyéni képviselő egy vagy több személyt jelölhet az induló listákra, amelyek több személyt is tartalmazhatnak a kiosztható mandátumok számánál. Minden képviselő egy szavazattal rendelkezik, a szavazás titkos. A mandátumokat az állami szintű parlament felsőházába mindkét entitás esetében a Sainte-Laguë-formula alapján osztják ki.⁴⁹ Az állami szintű Népek Háza tagjainak megválasztására a bosnyák–horvát föderációban közvetlenül a felsőház tagjainak beiktatását, a Szerb Köztársaságban pedig a Nemzetgyűlés tagjainak beiktatását követően azonnal, de legkésőbb a választási eredmények hitelesítését követően 30 napon belül sor kell hogy kerüljön.⁵⁰

⁴⁷ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya 4. szakasz 1. bekezdés.

⁴⁸ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.12a szakasz.

⁴⁹ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.12d–g szakasz.

⁵⁰ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 9.12b szakasz.

Parlamenti választások Bosznia-Hercegovina két entitásában, a Bosznia-hercegovinai Föderációban és a Szerb Köztársaságban

2018. október 7-én nyolcadik alkalommal,⁵¹ közvetlenül, négyéves időtartamra választották meg Bosznia-Hercegovina Föderációjának kétkamarás parlamentje Képviselők Házának 98 tagját, majd közvetett módon a kantonok parlamentjei választották meg a Népek Házának 58 tagját (17 bosnyák, 17 horvát, 17 szerb, hét egyéb). Az 1996 és 2002 közötti időszakban a jelenlegitől eltérő módon a Föderáció 1994-es alkotmányának rendelkezése értelmében a parlament alsóházának 140, a felsőháznak pedig 30 bosnyák, 30 horvát tagja volt.⁵² Az egyéb népek részére biztosított helyek száma – amelyet a 60 bosnyák–horvát helyhez viszonyítva arányosan határoztak meg – 14 főt tett ki (összesen 74 főt számlált a felsőház).⁵³

Bosznia-Hercegovina bosnyák–horvát entitása parlamentje, a Képviselők Háza tagjainak megválasztása

Bosznia-Hercegovina bosnyák–horvát entitása, a Bosznia-hercegovinai Föderáció parlamentje Képviselők Házának (alsóház) a közvetlenül megszerezhető⁵⁴ 98 mandátumából 73-at tizenkettő részarányos, nyílt listás, többmandátumos választókerületben osztanak ki négy évre, azzal, hogy azok a listán szereplő jelöltek részesülnek először mandátumban, akik megszerezték a preferenciális szavazatok legalább 20 százalékát.⁵⁵

⁵¹ 1996, 1998, 2000, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018 (a szerző egyéni gyűjtése).

⁵² A Föderáció 1994. március 30-án törvényerőre emelkedett alkotmánya IV. fejezetének 2. szakasza 1. bekezdése.

⁵³ Arthur S. Banks – Thomas C. Miller: *Political Handbook of the World: 1998*. In Arthur S. Banks – Thomas C. Miller (szerk.): *Political handbook of the world: 1998*. New York, Binghamton University, 1998. 112.

⁵⁴ Bosznia-Hercegovina választási törvényének 10.1. szakasza értelmében a választásra a Föderáció területén szavazati joggal rendelkezők jogosultak.

⁵⁵ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.7. szakasz 2. bekezdés.

2. táblázat: A Bosznia-hercegovinai Föderáció parlamentje Képviselők Háza 73 mandátumának választókerületi megoszlása

Többmandátumos választókerület	A választókerület szerkezete	Kiosztható mandátumszám
I.	Az egyes kantonból áll	9
II.	A teljes kettes és a hármas számú kanton egy részéből (Gradačac, Gračanica és Kelet-Doboj) áll, továbbá a Brčkói Körzet bosnyák–horvát föderációban regisztrált szavazói is ebben a kerületben szavazhatnak	5
III.	A hármas számú kanton egy további része alkotja (Lukavac, Srebrenik, Tuzla és Čelić)	7
IV.	A hármas kanton egy újabb része képezi (Teočak, Banovići, Živnice, Kalesija, Sapna és Kladanj)	4
V.	A négyes kanton egy része (Dél-Doboj, Tešanj, Maglaj, Žepče, Zavidovići, Zenica és Usora) alkotja	8
VI.	A négyes kanton fennmaradó része (Kakanj, Vareš, Olovo, Visoko és Breza) alkotja	4
VII.	Az ötös kantonból és a kilences kanton egy részéből (Novi Grad-Szarajevó, Ilidža, Hadžići és Trnovo) áll	6
VIII.	A hatos kanton alkotja	9
IX.	A hetes kanton alkotja	8
X.	A nyolcas kanton alkotja	3
XI.	A kilences kanton egy részéből (Ilijaš, Vogošća, Szarajevó-Központ, Stari Grad-Szarajevó és Novo Sarajevo) áll	7
XII.	A tízes kanton alkotja	3

Forrás: a szerző szekeszttése Bosznia-Hercegovina választási törvénye 20.13. szakasz b) bekezdése alapján

A választási törvény 10.1. szakaszának harmadik bekezdése értelmében mindhárom államalkotó nemzet legkevesebb négy taggal kell hogy rendelkezzen a Föderáció alsóházában. A pártok és a független jelöltek számára a bosnyák–horvát entitás parlamentjének Képviselők Háza megválasztásán való induláshoz egyaránt legalább 3000 érvényes aláírást szükséges összegyűjteni.⁵⁶ A parlamentbe jutási küszöb 3 százalék, amit az indulóknak választókerületenként el kell érniük. A mandátumok elosztása a Sainte-Laguë-formula alapján történik. A 98 mandátumból fennmaradt 25 kompenzációs mandátum elosztásában azok a pártok és koalíciók vehetnek részt, amelyek az entitás egész területén megszerezték a leadott érvényes szavazatok 3 százalékát. A kompenzációs mandátumok elosztása zárt pártlistás rendszerben történik. Az egész entitás területe egy választókerületnek minősül a kompenzációs mandátumok kiosztásánál.

Bosznia-Hercegovina bosnyák–horvát entitása parlamentje felsőháza, a Népek Háza tagjainak megválasztása

A Bosznia-hercegovinai Föderáció entitása parlamentjének Népek Háza 58 taggal rendelkezik, akiket a tíz kanton közgyűlése választ meg négy évre. A bosnyák, a horvát és a szerb nemzeti közösség egyaránt 17 fő küldésére jogosult, továbbá hét főt delegálhatnak az egyéb nemzetiségek. A felsőházi tagok megválasztására a kantonok közgyűléseiben nemzetiségi alapon szerveződő választótestületek alakulnak, és mind az egyes választótestületet alkotó pártoknak, vagy pedig az egyes tagoknak lehetősége van arra, hogy egy vagy több jelöltet jelöljenek induló választási listákra. A nemzetiségi és az egyéb listák is több jelöltet tartalmazhatnak a kiosztható mandátumok számánál, feltéve, ha az adott kanton törvényhozó testületében nagyobb számú képviselővel rendelkeznek annál, mint ahány tagot kell delegálniuk.⁵⁷ A szavazás titkos, ahol minden képviselő egy szavazattal rendelkezik.⁵⁸ A bosnyák, a horvát és a szerb felsőházi nemzetiségi képviselőket minden egyes kanton közgyűlésében külön-külön az utolsó népszámlálás alapján, népeségarányosan választják meg, azzal, hogy minden kantonban egy garantált hely jár a három államalkotó nemzetnek, míg az egyéb nemzetiségek csak bizonyos kantonokból küldhetnek képviselőket. Amennyiben

⁵⁶ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 4.4. szakasz 3. bekezdés.

⁵⁷ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.11. szakasz 1–2. bekezdés.

⁵⁸ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.14. szakasz 1–2. bekezdés.

a szükséges számú képviselőt egy kantonban nem tudják megválasztani, a fennmaradt helyek feltöltése egy másik kantonból történik. A betöltetlen helyek átcsoportosítása a KVB feladata.⁵⁹ A mandátumokat a Sainte-Laguë-formula alapján osztják ki.⁶⁰ A vonatkozó törvény értelmében – amint az már feljebb is részben kifejtésre került – egy-egy kantonban a KVB az utolsó népszámlálás alapján, népességarányosan határozza meg a nemzetiségek és az egyéb kategóriába tartozók részére a Népek Házába az adott kantonból kiosztható mandátumok számát. A KVB 2018. december 18-án kelt határozatában a testület szerb elnökének, Branko Petricnek a kezdeményezését támogatta (5 : 2 arányban), amely a 2013-as népszámlálás alapján történő mandátumkiosztásra tett javaslatot. Az elbukott indítványt, amely az 1991-es népszámlálási adatok alapján történő mandátumkiosztást szorgalmazta, Suad Arnautović és Ahmet Šantić, a KVB bosnyák tagjai terjesztették fel.⁶¹

Parlamenti választások a Szerb Köztársaságban

2018. október 7-én kilencedik alkalommal,⁶² közvetlenül, négyéves időtartamra választották meg Bosznia-Hercegovina Szerb Köztársasága kétkamarás parlamentje Nemzetgyűlésének (alsóház) 83 tagját, majd közvetett módon a Nemzetgyűlés választotta meg szintén négy évre a Népek Tanácsának (felsőház) 28 tagját (nyolc bosnyák, nyolc horvát, nyolc szerb, négy egyéb). Az RS az 1996 és 2002 közötti időszakban egykamarás parlamenttel rendelkezett, a második kamara létrehozására 2002-ben a szerb entitás túlközpontosítottasága és az aránytalan képviselőlet miatt egy korábban már említett főképviseelői döntés következtében

⁵⁹ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.16. szakasz 1–2. bekezdés.

⁶⁰ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 10.12. szakasz 2. bekezdés.

⁶¹ Az elfogadott döntés értelmében az alábbiak szerint kerülnek kiosztásra a felsőházi mandátumok: 1. Una–sanai kanton: 2 bosnyák, 1 horvát, 2 szerb, 1 egyéb (1991-es javaslat: 2, 1, 2, 0); 2. Posavínai (Száva-melléki) kanton: 1, 1, 1, 0 (1, 1, 1, 0); 3. Tuzlai kanton: 3, 1, 2, 2 (4, 1, 2, 2); 4. Zenica-doboji kanton: 3, 1, 1, 1 (3, 2, 2, 1); 5. Boszniai Drina menti kanton: 1, 1, 1, 0 (1, 1, 1, 0); 6. Közép-boszniai kanton: 1, 3, 1, 1 (1, 3, 1, 1); 7. Hercegovinai-neretvai kanton: 1, 3, 2, 0 (1, 3, 1, 1); 8. Nyugat-hercegovinai kanton: 1, 3, 1, 0 (1, 2, 1, 0); 9. Sarajevói kanton: 3, 1, 3, 2 (2, 1, 5, 2); 10. Livnói kanton: 1, 2, 3, 0 (1, 2, 1, 0). Lásd Usvojen prijedlog o popuni Doma naroda Parlamenta F BiH (2018) i. m.

⁶² 1996, 1997, 1998, 2000, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018 (a szerző egyéni gyűjtése).

került sor, lehetőséget biztosítva általa az államalkotó és az egyéb nemzetek kiegyensúlyozottabb reprezentációjára a szerbek által dominált országrészben.⁶³

Bosznia-Hercegovina szerb entitása, a Szerb Köztársaság parlamentje alsóháza, a Nemzetgyűlés tagjainak megválasztása

Bosznia-Hercegovina szerb entitása, a Szerb Köztársaság (RS) parlamentjének alsóháza, a Nemzetgyűlés 83 kiosztható mandátummal rendelkezik, amelyből 23–27 százalék kompenzációs mandátum formájában, a többi pedig a többmandátumos választókerületekben szerezhető meg.⁶⁴ E választási formulát az RS választási törvénye pontosítja, mellyel összhangban a 83 mandátumból 63 kilenc többmandátumos választókerületben, 20 pedig kompenzációs listáról kerül kiosztásra négy évre.⁶⁵

A 63 mandátumból azok a listán szereplő jelöltek részesülnek először, amelyek megszerezték a preferenciális szavazatok legalább 20 százalékát. A választási törvény 11.1. szakaszának második bekezdése értelmében mindhárom államalkotó nemzet legkevesebb négy taggal kell hogy rendelkezzen a Szerb Köztársaság parlamentje alsóházában. A pártok és a független jelöltek számára a választáson való induláshoz egyaránt legalább 3000 érvényes aláírást szükséges összegyűjteni.⁶⁶ A parlamentbe jutási küszöb 3 százalék, amit az indulóknak választókerületenként kell elérniük. A mandátumok elosztása a Sainte-Laguë-formula alapján történik. A 83 mandátumból fennmaradt húsz kompenzációs mandátum elosztásában azok a pártok és koalíciók vehetnek részt, amelyek az egész entitás területén megszerezték a leadott érvényes szavazatok 3 százalékát. A kompenzációs mandátumok elosztása zárt pártlistás rendszerben történik. Az egész entitás területe egy választókerületet alkot a kompenzációs mandátumok kiosztásánál.

⁶³ Kemenszky Ágnes: *A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei: Bosznia-Hercegovina és Koszovó*. PhD-értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, 2012. 94.

⁶⁴ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 11.2. szakasz 2. bekezdés.

⁶⁵ A Szerb Köztársaság választási törvénye 39. szakasza (Bosznia-Hercegovina választási törvénye 20.13. szakaszának 2. bekezdése ettől eltérően rendelkezik: annak értelmében 62 képviselői mandátum szerezhető meg hat többmandátumos egyéni választókerületben, 21 pedig kompenzációs listán – az állami választási törvény ezúttal sem élvez elsőbbséget).

⁶⁶ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 4.4. szakasz 3. bekezdés.

3. táblázat: A Szerb Köztársaság parlamentje Nemzetgyűlése 63 mandátumának választókerületi megoszlása

Többmandátumos választókerület	A választókerület szerkezete	Kiosztható mandátumszám
I.	Prijedor város, továbbá Krupa na Uni, Novi Grad, Kozarska Dubica, Oštra Luka és Kostajnica községek képezik	7
II.	Gradiška, Laktaši, Srbac és Prnjavor községek alkotják	7
III.	Banja Luka város és Petrovac, Čelinac, Istočni Drvar, Ribnik, Mrkonjić Grad, Jezero, Kneževo, Kotor Varoš, Šipovo és Kupres községek alkotják	12
IV.	Derventa, Brod, Vukosavlje és Modriča községekből áll	4
V.	Doboj város és Petrovo, Stanari és Teslić községek alkotják	6
VI.	Bijeljina város és Šamac, Donji Žabar, Pelagićevo, Lopare és Ugljevik községek alkotják, továbbá a Brčkói Körzet azon választói szavazhatnak itt, akik a Szerb Köztársaságban regisztráltak	9
VII.	Zvornik város és Osmaci, Šekovići, Vlasenica, Bratunac, Srebrenica és Milići községekből áll	7
VIII.	Sokolac, Han Pijesak, Istočna Ilidža, Istočni Stari Grad, Istočno Novo Sarajevo, Trnovo, Pale és Rogatica községek alkotják	4
IX.	Trebinje város és Višegrad, Istočni Mostar, Nevesinje, Kalinovik, Gacko, Foča, Novo Goražde, Čajniče, Rudo, Berkovići, Ljubinje és Bileća községekből áll	7

Megjegyzés: A törvényi előírás értelmében legkevesebb hat többmandátumos választókerületnek kell lennie a szerb entitásban, amelyekben minimum négy, maximum 15 lehet a kiosztható mandátumok száma, úgy, hogy a Brčkói Körzet is részét kell hogy képezze az egyik ilyen választókerületnek (Bosznia-Hercegovina választási törvénye 11.2. szakasz 3. bekezdés). A Szerb Köztársaság választási törvényét módosító törvény 1. szakasza értelmében az I., V., VI., VII. és IX. választókerületek csekély mértékben módosultak (2018. május 16.).

Forrás: Bosznia-Hercegovina választási törvénye alapján a szerző szerkesztése

Bosznia-Hercegovina szerb entitása, a Szerb Köztársaság parlamentje Népek Tanácsa (felsőház) tagjainak megválasztása

Bosznia-Hercegovina szerb entitása, a Szerb Köztársaság parlamentje felsőházának, a Népek Tanácsának 28 tagja van (nyolc szerb, nyolc horvát, nyolc bosnyák, négy egyéb). A felsőház megalakításának folyamata a Nemzetgyűlés megalakulása alkalmával kezdődik, és legkésőbb a Központi Választási Bizottság hivatalos eredményhirdetését követően egy hónappal ér véget. Tagjainak megválasztására az államalkotó és az egyéb népek a Nemzetgyűlésben külön erre a célra létrehozott választási testületeket alakítanak. Amennyiben a megválasztandó tagok száma nagyobb, mint az adott választótestületé, a további képviselők megválasztását az összes város közgyűléseinek illetékes választótestületei végzik. Minden, az adott nemzetiségi választótestületben szereplő politikai pártnak vagy egyénnek lehetősége van egy vagy több tag jelölésére a választási listáján, mivel a választói csoporton belül indított listák több tagot tartalmazhatnak annál, mint ahány főt delegálhatnak, azzal a kikötéssel, hogy a jelöltek nem lehetnek tagjai sem a Nemzetgyűlésnek, sem pedig egy város közgyűlésének. A szavazás titkos, ahol minden képviselő egy szavazattal rendelkezik. A mandátumok kiosztása a Sainte-Laguë-formula alapján történik.⁶⁷ A Népek Tanácsának elnöke és három alelnöke alkotja a testület elnökségét, akiknek a megválasztása az alakuló ülésen, az összes képviselői csoport szavazattöbbségével történik.

Bosznia-Hercegovina kollektív államelnöksége megválasztásának folyamata

Bosznia-Hercegovina kollektív államelnöksége három,⁶⁸ egy bosnyák, egy szerb és egy horvát tagból áll, akiket közvetlen módon négyéves időtartamra válasz-

⁶⁷ A boszniai Szerb Köztársaság választási törvénye 40. szakasz.

⁶⁸ A kollektív államelnökség intézményét Bosznia-Hercegovina Szocialista Köztársaság 1974-es Alkotmánya vezette be, amely kilenc főben határozta meg a tagjainak számát. A többpártrendszer bevezetése és a daytoni megállapodás közötti, 1990-től 1996-ig terjedő időszakban pedig hét tagja volt a testületnek (két bosnyák, két horvát, két szerb, egy egyéb). Forrás: Bosznia-Hercegovina Parlamenti Közgyűlésének honlapja.

tanak meg az állam két entitásában.⁶⁹ Tagjai egyszer újraválaszthatók, majd ezt követően csak egy elnöki ciklus elteltével választhatók meg ismét.⁷⁰ Az elnökség bosnyák és horvát tagját a Bosznia-hercegovinai Föderációban regisztrált választók, míg a szerb tagot a Szerb Köztársaságban regisztrált választók jogosultak megválasztani.⁷¹ Bosznia-Hercegovina választási törvényének 18.2. szakasza értelmében azok a boszniai állampolgárok, akik a Brčkói Körzetben⁷² szavaznak, azzal a megkötéssel rendelkeznek szavazati joggal a kollektív államfőválasztáson, hogy abban az entításban szavazhatnak, amelynek állampolgárai. A körzet Statútuma értelmében – részben hasonlóan az ország Alkotmányához⁷³ – annak lakói egyaránt állampolgárai lehetnek egy entitásnak és Bosznia-Hercegovinának is.⁷⁴ A három államalkotó nemzet jelöltjei közül azok nyerik el a kollektív elnöki tisztséget, akik az adott entításban a legtöbb érvényes szavazatot kapják. A kollektív államelnökség elnökét – mely tisztségen nyolchavonta, rotációs elv mentén váltják egymást az elnökség tagjai⁷⁵ – maguk közül jelölik ki az elnökségi tagok azzal, hogy a választásokat követő első alkalommal az a személy lesz az elnök, aki a legtöbb szavazattal szerezte meg az elnöki tisztséget.⁷⁶ Az államelnöki tisztségért való induláshoz a korábbi 3000 helyett a vonatkozó törvény módosítását követően 5000 érvényes támogató aláírásra van szükség.⁷⁷ Az államelnökségnek törekednie kell arra, hogy egyes döntéseit konszenzussal⁷⁸

⁶⁹ A daytoni megállapodás értelmében az első alkalommal két évre választják meg az elnökséget – így történt ez 1996-ban –, majd ezt követően négyéves időtartamra (1998, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018).

⁷⁰ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya V. rész – Az elnökség megválasztásának folyamata [1. szakasz b) pont].

⁷¹ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 8.1. szakasz.

⁷² 2000. március 8. óta Bosznia-Hercegovina két entitásának önálló közigazgatással rendelkező közös kondomíniuma. A Brčkói Körzet saját parlamenttel, kormánnyal, bírósági rendszerrel és rendőrséggel rendelkezik, amelyek pontos hatásköreit a körzet Statútuma rögzíti. A 2013-as népszámlálás szerint lakosságának száma 83 516 (35 381 bosnyák, 28 884 szerb, 17 252 horvát, 1999 egyéb).

⁷³ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya I. cikkének 7. szakasza értelmében az országban létezik bosznia-hercegovinai állampolgárság, amely a szövetségi parlament közgyűlésének hatáskörébe tartozik, továbbá minden entitás saját állampolgársággal is rendelkezik, amelyet ön maga szabályoz.

⁷⁴ Bosznia-Hercegovina Brčkói Körzetének Statútuma 12. szakasz 1. bekezdés.

⁷⁵ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 8.3. szakasz.

⁷⁶ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya V. szakasz – Az elnökség megválasztásának folyamata 2. bekezdés b) pont.

⁷⁷ Bosznia-Hercegovina választási törvénye 4.4. szakasz 5. bekezdés 1. pont.

⁷⁸ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya V. szakasz 2. bekezdés c) pont.

hozza meg. Ezek közé tartozik többek között Bosznia-Hercegovina külpolitikája, a nagykövetek és egyéb nemzetközi képviselők kinevezése, az ország nemzetközi szervezetekben és az Európai Unióban történő képviselete, tagság igénylése azon nemzetközi szervezetekben, amelyeknek az ország még nem tagja. Ezen túlmenően nemzetközi szerződések megkötésére irányuló tárgyalásokat folytat, felmondja vagy Bosznia-Hercegovina parlamentje Képviselők Háza jóváhagyása mellett ratifikálja azokat, végrehajtja továbbá a parlament közgyűlésének határozatait.⁷⁹ Amennyiben egy bizonyos kérdéssel kapcsolatban nincs konszenzus a kollektív elnökség tagjai között, az elnökség két tagja is jogosult döntést hozni, azzal az alkotmányos megkötéssel, hogy az elnökség egyet nem értő felének három napon belül lehetősége van az entitásához tartozó parlamentnél a döntés megsemmisítését kezdeményezni olyan indokkal, hogy az létfontosságú érdekeit sérti az entitásnak, amelyet képvisel. Amennyiben az illetékes parlament kétharmada tíz napon belül megszavazza az egyet nem értő elnök indítványát, a két elnök által hozott döntés nem léphet hatályba.⁸⁰

Bosznia-Hercegovinában az 1995. november 21-i daytoni megállapodást követően 2018. október 7-én hetedik⁸¹ alkalommal tartottak kollektív államfőválasztásokat. Jelenleg a bosnyák elnökségi helyért hat (2014-ben tíz), a horvát helyért öt (2014-ben négy), a szerb helyért pedig négy (2014-ben három) jelölt versenyzett.

Etnokrácia vagy demokrácia?

A vonatkozó jogszabályok módosításának elmaradása miatt az egyes választásokat követően a föderációs és állami szintű törvényhozó és végrehajtó szervek megalakulása rendre nehézségekbe ütközik.⁸² Ha elfogadottnak tekintjük azt az állítást, hogy a választási rendszer a stabil társadalom egyik alappillére, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy az abban rejlő anomáliák instabil társadalmat

⁷⁹ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya V. szakasz 3. bekezdés *a)–e)* pont.

⁸⁰ Bosznia-Hercegovina Alkotmánya V. szakasz 2. bekezdés *d)* pont.

⁸¹ 1996, 1998, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018 (a szerző egyéni gyűjtése).

⁸² A 2010. október 3-i parlamenti választásokat követően rekordideig, 15 hónapot kellett várni az új állami szintű kormány megalakítására, míg a 2014. október 12-i parlamenti választásokat követően öt hónap elteltével alakult meg az állami szintű kormány. A 2018. október 7-i választások óta a kézirat lezárásáig nyolc hónap telt el úgy, hogy sem a föderációs, sem pedig a szövetségi szintű kormányt nem sikerült megalakítani.

eredményeznek. Egyes boszniai szakértők az ország jelenlegi választási rendszerét egyenesen a sikertelen demokratizálódás katalizátorának tekintik, mivel az szerintük jelenlegi formájában korlátozza a stabil parlamentáris demokrácia és a demokratikus társadalom kialakulását.⁸³ Számos, az országot sújtó nehézségen túl e jelenség is összefügg azzal, hogy Bosznia-Hercegovinában a háború befejezését követő, az egységes állam működőképességének stabilitásával és sikerességével kapcsolatos optimizmusból és elvárásokból napjainkra szinte semmi sem maradt. A gazdasági-társadalmi problémák megoldása a felek közötti csekély bizalom és kompromisszumkészség hiányában választásról választásra rendre elmarad, és vélhetően nem lesz ez másképp a 2018. október 7-ét követő négy esztendőben sem, hiszen sem a parlamenti választásokon induló pártok eredményei, sem pedig a kollektív elnökválasztási eredmények tekintetében nem történt változás a múltban tapasztaltakhoz képest. Habár az európai uniós integráció jelenleg olyan rendezőelvnek tűnik, amely mögé a feleknek sikerült elvi konszenzust kialakítani, a NATO-csatlakozást már közel sem övezi hasonló egyetértés, mivel amíg a bosnyákok és a horvátok messzemenően támogatják a tagságot, addig a szerbek, azonos platformra helyezkedve Szerbiával, ellenzik azt. Az országban zajló eseményeket huzamosabb ideje szemlélők számára azonban nincs ebben semmi meglepő. Egy olyan államban, ahol az abban élők között nincs egyetértés olyan alapvető kérdések tekintetében sem, mint amilyen az általuk lakott állam politikai berendezkedése, a választási⁸⁴ vagy egyéb törvényei, ahol a különböző etnikumok bármikor képesek találni okot az ellenségeskedésre (RS nevének megtámadása az AB előtt a bosnyákok által, a 2004-es srebrenicai tényfeltáró jelentés megkérdőjelezése az RS részéről), vagy ahol a népszámlálási adatok folyamatos feszültségforrást jelentenek, nem könnyű bárminemű előrelépést prognosztizálni vagy elvárni. Ezzel összefüggésben egyértelművé vált, hogy az államalkotó népek egymás közötti és az államalkotó népek és egyéb népek közötti viszony rendezése, továbbá a tervezett társadalmi és gazdasági reformok észszerű időn belüli megvalósítása érdekében egyaránt időszerű a Dayton által megteremtett népképviselési és strukturális keretek újragondolása a jelenleginél működőképesebb és hatékonyabb állam megteremtése érdekében. Dayton

⁸³ Arapovic–Brļjavac (2013) i. m. 19.

⁸⁴ Egy 2018 januárjában megjelent, a European Stability Initiative (ESI) által készített elemzés szerint a nemzetközi közösség és a bosznia-hercegovinai felek bevonása mellett egy belga szakértő az új választási törvényre több lehetséges változatot is elkészített, amelyek a nyilvánosság számára egyelőre nem ismertek.

azon túl, hogy véget vetett a háborúnak, egy működésképtelen állami struktúrát hozott létre, amely nem tud megfelelő válaszokat adni az államot feszítő jelenkori kihívásokra. Igaz, akkor más volt a cél, ma pedig már messze mások az elvárások. A fennálló helyzet vonatkozásában találóan fogalmazott Karsten Dümmel, a boszniai Konrad Adenauer Alapítvány 2014 és 2018 közötti vezetője, amikor azt írta, hogy „Dayton úgy viselkedik, mint egy malomkő, egy olyan állam nyakában, amely évek óta szabadon próbál úszni”.⁸⁵ A kialakult helyzetre és a politikai elit részéről nyújtott rendkívül hektikus teljesítményre – amelynek egyik mérőszáma egyébként a magas munkanélküliség –, az ország egészét jellemző perspektívánélküliségre olyan jól megfontolt és a Nyugat-Balkán más államaiban sem ismeretlen válaszok születnek a társadalom szinte minden rétegéhez és nemzeti közösségéhez tartozó állampolgárok részéről, mint amilyen az elvándorlás. A legutóbbi választások eredményeinek ismeretében féltő, hogy az elkövetkező időszakban a korábbi parlamenti ciklusok mintájára a halaszthatatlan, a társadalom minden alrendszerére kiterjedő reformfolyamat továbbra is alárendelődik majd az etnikai elvek mentén történő politizálásnak, érdekérvényesítésnek, és továbbra is csak rendkívül csekély érdemi előrelépés lesz tapasztalható. A jelenlegi helyzetben megoldást egyrészt az etnikai elviség, az etnokrácia meghaladása jelenthetne, amelyre sok esély egyelőre nem mutatkozik, mivel az etnikai pártok elvitatják a multietnikus pártok legitimitását, másrészt pedig, ha a felek olyan témákra fókuszálnának, amelyek összekötik, nem pedig olyanokra, amelyek elválasztják őket. A helyzet rendezése és stabilizálása tekintetében szerencsésebb lenne, ha nem a nemzetközi közösség által ismételtén kikényszerített megoldás születne, hanem ha az a felek messzemenő egyetértése mellett forrá ki magát. Kérdés, hogy erre jelenleg mekkora a reális esély. Mindenesetre az elkövetkező időszak boszniai belpolitikájára kihatással lesz, hogy az új Európai Parlament és az újjáalakuló Európai Bizottság hogyan fogja kezelni a Nyugat-Balkán térségét és benne Bosznia-Hercegovinát. Mivel az ország kedvezőtlen állapota miatt az Európai Unióhoz történő felzárkózás egy rendkívül hosszadalmas és a helyi állampolgárok számára egyelőre kevés kézzelfogható eredményt biztosító folyamat, jó eséllyel még egy rendkívül bővítésbarát EU sem tud majd változtatni azon a gyakorlaton, hogy az időközönként tapasztalható reformlendületek rendre szétforgácsolódnak az etnikumok közötti csatározásokban.

⁸⁵ Karsten Dümmel: Positives and negatives. Dayton Peace Agreement 20 years on. *KAS International Reports*, (2015), 8. 54.

A fentiekkel összhangban megállapítható, hogy Bosznia-Hercegovina állami működésében túlsúlyban vannak az etnokratikus elemek. Ezt a megállapítást erősíti, hogy a politikai pártok és képviselőik többsége nem állampolgárt, hanem egy adott etnikumhoz tartozó közösséget képvisel. A demokratikus jogállamisággal szemben az állam etnokratikus jellegét erősíti az is, hogy az országban nem biztosított a demokratikus választás alapelveinek mindegyike. Amíg a választójog általánossága, a szavazás közvetlensége és titkossága adott, addig a választójog egyenlősége már nem garantált, mivel léteznek olyan politikai tisztségek, amelyekre csak a három alkotó nemzet tagjai választhatóak meg, így az emberi jogok alapvetően egy-egy államalkotó etnikumon keresztül értelmezhetőek teljeskörűen.

Felhasznált irodalom

- Arapovic, Adis – Bedrudin Brljavac: Election system of Bosnia and Herzegovina: Catalyst of unsuccessful democratization. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 16. (2013), 1. 18–37. Online: <https://doi.org/10.5782/2223-2621.2013.16.1.18>
- Banks, Arthur S. – Thomas C. Miller: Bosnia and Herzegovina. In Arthur Banks S. – Thomas C. Miller (szerk.): *Political handbook of the world: 1998*. New York, Binghamton University, 1998. 105–113.
- Bieber, Florian: Bosnia-Herzegovina: Slow progress towards a functional state. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6. (2006), 1. 43–64. Online: <https://doi.org/10.1080/14683850500505196>
- BiH election reform and the key provisions of the Constitutional Court's Ljubić and Čolak cases. Institute for Social and Political Research, 2018. Online: www.en.idpi.ba/wp-content/uploads/2018/04/IDPI-Merits-of-the-Court-Rulings.pdf
- CIKBiH: Novi članovi Predsjedništva BiH su Šefik Džaferović, Željko Komšić i Milorad Dodik. *Dnevni avaz*, 2018. október 8. Online: <https://avaz.ba/vijesti/bih/420914/cikbih-novi-clanovi-predsjednistva-bih-su-sefik-dzaferovic-zeljko-komsic-i-milorad-dodik>
- Dümmel, Karsten: Positives and negatives. Dayton Peace Agreement 20 years on. *KAS International Reports*, (2015), 8. 40–54. Online: www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=0abe6446-0128-318b-7673-63575b597117&groupId=252038
- Election indicators 2002–2014. Sarajevo, Bosna i Hercegovina Centralna Izborna Komisija, 2015. Online: www.izbori.ba/Documents/Statistika_i_rezultati_izbora/Statistika_izbora/IZBORNI_POKAZATELJI_2002-2014-eng.pdf

- Kemenczky Ágnes: *A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei: Bosznia-Hercegovina és Koszovó*. PhD-értékezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, 2012. Online: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/732/1/Kemenczky_Agnes.pdf
- Kemenczky Ágnes: Bosznia-Hercegovina, a mozaikosra töredezett állam. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. (2016), 1–2. 41–60.
- Márkus László: Bosznia-Hercegovina: tizenöt évvel Dayton után. *Nemzet és Biztonság*, 3. (2010), 9. 3–15.
- OSCE/ODIHR: *Election Observation Mission – International Observer Guide. Bosnia and Herzegovina, General Elections, 3 October 2010*.
- Polgári Eszter: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának legutóbbi döntéseiből. *Fundamentum*, 14. (2010), 1. 77–83.
- Reform Agenda for Bosnia and Herzegovina 2015–2018*. Online: <https://europa.ba/wp-content/uploads/2015/09/Reform-Agenda-BiH.pdf>
- Sahadžić, Maja: The electoral system of Bosnia and Herzegovina: A short review of political matter and/or technical perplexion. *Contemporary Issues*, 2. (2009), 1. 61–78.
- Szabó Zsolt: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat, 2016.
- Usvojen prijedlog o popuni Doma naroda Parlamenta FBiH. *Oslobođenje*, 2018. december 18. Online: www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/pocela-sjednica-cik-bih-danas-o-raspodjeli-mandata-u-domu-naroda-parlamenta-fbih-418173

Törvények

Bosznia-Hercegovina Alkotmánya
Bosznia-Hercegovina választási törvénye
Bosznia-Hercegovina Föderációjának Alkotmánya
Bosznia-Hercegovina Szerb Köztársaságának Alkotmánya
Bosznia-Hercegovina Szerb Köztársaságának választási törvénye
Bosznia-Hercegovina Brčkói Körzetének Statútuma

Webes felületek

Bosznia-Hercegovina Központi Választási Bizottságának honlapja: www.izbori.ba
Bosznia-Hercegovina szövetségi parlamentjének honlapja: www.parlament.ba
Bosznia-Hercegovina Föderációja parlamentjének honlapja: www.parlamentfbih.gov.ba
Bosznia-Hercegovina Szerb Köztársasága parlamentjének honlapja: www.narodnas-kupstinars.net

Korábbi konferenciák

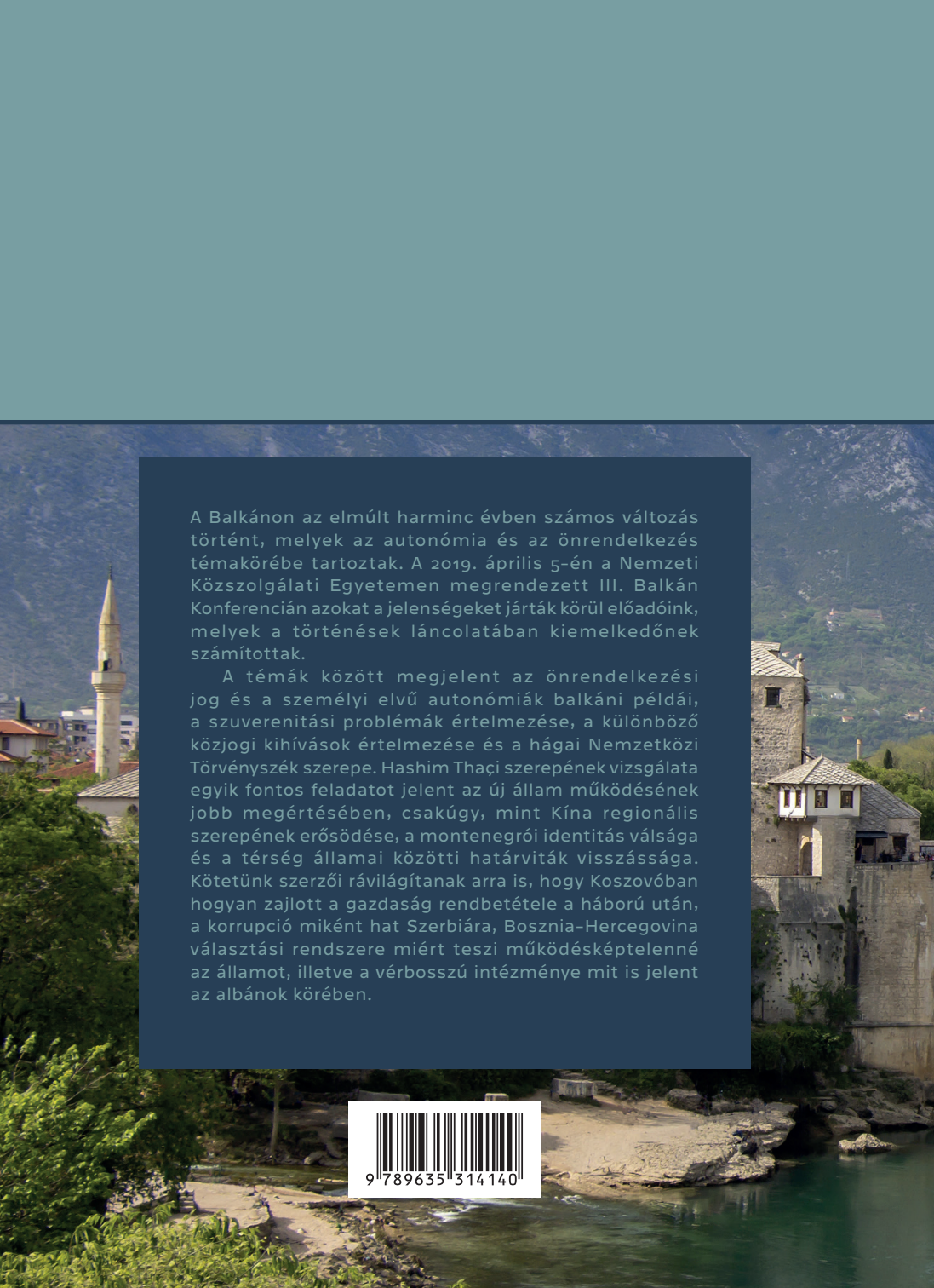
Európaizáció a Balkánon. Nemzeti Köszolgálati Egyetem. 2017. május 12.

A Balkán államainak politikai kihívásai. Nemzeti Köszolgálati Egyetem. 2017. október 13.

Korábbi publikációk

Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon.* Budapest, Dialóg Campus, 2019.

Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei.* Budapest, Dialóg Campus, 2019.

A Balkánon az elmúlt harminc évben számos változás történt, melyek az autonómia és az önrendelkezés témakörébe tartoztak. A 2019. április 5-én a Nemzeti Közszerzői Egyetemen megrendezett III. Balkán Konferencián azokat a jelenségeket járták körül előadónk, melyek a történések láncolatában kiemelkedőnek számítottak.

A témák között megjelent az önrendelkezési jog és a személyi elvű autonómiák balkáni példái, a szuverenitási problémák értelmezése, a különböző közjogi kihívások értelmezése és a hágai Nemzetközi Törvényszék szerepe. Hashim Thaci szerepének vizsgálata egyik fontos feladatot jelent az új állam működésének jobb megértésében, csakúgy, mint Kína regionális szerepének erősödése, a montenegrói identitás válsága és a térség államai közötti határviták visszássága. Kötetünk szerzői rávilágítanak arra is, hogy Koszovóban hogyan zajlott a gazdaság rendbetétele a háború után, a korrupció miként hat Szerbiára, Bosznia-Hercegovina választási rendszere miért teszi működésképtelenné az államot, illetve a vérbosszú intézménye mit is jelent az albánok körében.

9 789635 314140